

ISSN 2617–0957

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

**ПРОБЛЕМИ
ЗАГАЛЬНОГО І СЛОВ'ЯНСЬКОГО
МОВОЗНАВСТВА**

Проблемы общего и славянского языкознания

Problems of General and Slavic Linguistics

Науковий журнал

№ 1

2018

Дніпро
«ЛІРА»
2018

УДК 81+811.16] (062.552)

Засновник: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

У часописі представлено дослідження теоретичних і прикладних проблем загального та слов'янського мовознавства на матеріалі різних мов: української, російської, англійської, французької, німецької, китайської та ін. Адресовано широкому колу лінгвістів: науковцям, викладачам, перекладачам, аспірантам, студентам.

В журнале представлены исследования теоретических и прикладных проблем общего и славянского языкознания на материале разных языков: украинского, русского, английского, французского, немецкого, китайского и др. Адресовано широкому кругу лингвистов: ученым, преподавателям, переводчикам, аспирантам, студентам.

The journal presents the research of theoretical and applied problems of general and Slavic linguistics on the material of different languages: Ukrainian, Russian, English, French, German, Chinese, etc. It is addressed for a wide range of linguists: scientists, teachers, translators, aspirants, students.

Головний редактор
Главный редактор
Chief Editor

Тамара Степанівна ПРИСТАЙКО
Тамара Степановна Пристайко
Tamara S. Prystaiko

Заступник головного редактора
Заместитель главного редактора
Chief Editor Deputy

Наталья Василівна ДЬЯЧОК
Наталья Васильевна Дьячок
Natalia V. Diachok

Відповідальний секретар
Ответственный секретарь
Secretary

Ірина Миколаївна ШПІТЬКО
Ирина Николаевна Шпитко
Iryna M. Shpitko

Редакційна колегія:

канд. філол. наук Г. А. Донскова (Казахстан), канд. філол. наук Я. Кредатусова (Словацька Республіка), д-р філол. наук Х. Кусе (Німеччина), Ю. В. Кравцова (Україна), д-р філол. наук В. І. Ліпіна (Україна), д-р філол. наук І. І. Меньшиков (Україна), д-р філол. наук О. І. Панченко (Україна), д-р філол. наук Н. В. Підмогильна (Україна), канд. філол. наук О. О. Половинко (Франція), д-р філол. наук І. С. Попова (Україна), д-р філол. наук А. М. Поповський (Україна), д-р філол. наук Л. Шипелевич (Польща), д-р філол. наук Ю. О. Шепель (Україна)

Редакционная колегия:

Г. А. Донскова (Казахстан), Я. Кредатусова (Словацкая Республика), Х. Кусе (Германия), Ю. В. Кравцова (Украина), В. И. Липина (Украина), И. И. Меньшиков (Украина), Е. И. Панченко (Украина), Н. В. Подмогильная (Украина), Е. А. Половинко (Франция), И. С. Попова (Украина), А. М. Поповский (Украина), Л. Шипелевич (Польша), Ю. А. Шепель (Украина)

The editorial board:

Halyna Donskova (Kazakhstan), Yarmila Kredatusova (Slovak Republic), Yuliia Kravtsova (Ukraine), Holger Kuse (Germany), Viktoriia Lipina (Ukraine), Ihor Menshikov (Ukraine), Elena Panchenko (Ukraine), Nataliya Podmohyl'naya (Ukraine), Elena Polovynko (France), Iryna Popova (Ukraine), Anatolii Popovskii (Ukraine), Liudmila Shipelevych (Poland), Yurii Shepel (Ukraine)

Рецензенти:

А. Р. Габідулліна, д-р філол. наук, проф. Горлівського ін-ту іноземних мов ДВНЗ ДДПУ (Україна); **А. О. Камалова**, д-р філол. наук, проф. Вармінсько-Мазурського ун-ту в Ольштині (Польща); **Т. А. Космеда**, д-р філол. наук, проф. титул. Познанського ун-ту (Польща), **І. І. Степанченко**, д-р філол. наук, проф. Харківського держ. педагог. ун-ту ім. Г. Сковороди (Україна); **Н. П. Тропіна**, д-р філол. наук, проф. Херсонського національного ун-ту

<https://doi.org/10.15421/251801>

УДК 82-343:81'373.2

АПОНЕНКО Инна Николаевна

кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры языковой подготовки
ГУ «Днепропетровская медицинская академия МОЗ Украины»; ул. В. Вернадского, 9, г. Днепр,
49044, Украина; тел.: (050) 912 52 78; E-mail: innaaponenko738@gmail.com;
ORCID ID: 0000-0003-1682-4218

ОНИМНОЕ ПРОСТРАНСТВО СКАЗОК А. С. ПУШКИНА «ЖЕНИХ» И А. М. РЕМИЗОВА «НОЧЬ ТЁМНАЯ»

Аннотация. *Цель исследования* – изучить онимное пространство литературных сказок А. С. Пушкина и А. М. Ремизова, исследовать структуру и семантику собственных имен, установить особенности поэтонимов в сказках о мёртвом женихе. *Материалом изучения* послужили поэтонимы в сказочных текстах А. С. Пушкина и А. М. Ремизова. *Объектом исследования* стали сказки «Жених» Пушкина и «Ночь тёмная» Ремизова. Используются описательный и сравнительный *методы*, а также приёмы контекстуального, семантического и этимологического анализа. В *результате* исследования были выявлены различные языковые стилистические средства писателей в сфере поэтонимии. *Практическое применение* результатов возможно в исследовании собственных имен в художественных произведениях. **Выводы:** 1. А. С. Пушкин, находясь у истоков литературной сказки и обращаясь именно к литературным традициям, традициям романтизма, ввёл только один сокращённый поэтоним главной героини. 2. Сюжет сказки «Ночь тёмная» А. М. Ремизова показывает ирреальность описываемых событий, что отразилось на онимном пространстве; представлен синтез поэтонимов: автор вводит собственно сказочные имена, зоонимы, использует апеллятивы, а также авторские окказионализмы и интертекстуальные связи.

Ключевые слова: сюжет «мёртвый жених», сказка, собственное имя, поэтоним, структура имени, семантика, апеллятив.

Постановка проблемы. Представление о смерти тесно связано с представлениями о загробном мире. В чудесных сказочных историях смерть многообразна и своенравна, вокруг неё часто строится сюжет. Смерть на разные лады, в виде различных мотивов правит основной сказочной интригой [11].

Одним из сквозных сюжетов о смерти в мировой литературе является сюжет о мёртвом женихе, а его инварианты получили достаточно широкое распространение [10, с. 38].

Материалом исследования в данной статье послужили имена собственные в сказках А. С. Пушкина «Жених» и А. М. Ремизова «Ночь тёмная», основанных на едином сюжетном мотиве «мёртвый жених».

Связь с предыдущими исследованиями. С середины XX века особое внимание лингвистов привлекают вопросы, связанные с функционированием собственного имени в художественном произведении. Однако поэтонимия русской литературной сказки в контексте антропонимной системы в соотношении со стилем автора и литературной традицией употребления имён персонажей определенной эпохи не нашла ещё полного освещения в научной литературе. В большинстве случаев имеются работы литературоведов и лингвистов, в которых внимание уделяется поэтонимам в произведениях отдельных писателей или даются их общие характеристики при рассмотрении определенных периодов в развитии истории литературы. Так, к изучению сюжета о мёртвом женихе обращались многие исследователи-литературоведы. В фольклоре особенности сюжетов о смерти рас-

смотрены А. В. Малиновым: «Несмотря на разнообразие сюжетов, героев, жанров, сказки говорят об одном и том же – о смерти. Она выступает главной основой сказочного сюжета» [11, с. 167]. В монографии В. Шмида блестяще показано, с какой виртуозностью мотив смерти трансформирован у А. С. Пушкина, проводится сравнение с Г. А. Бюргером, В. А. Жуковским, В. Ирвингом [16; 17]. Ю. В. Розанов [15] и О. В. Буевич [4] исследуют специфику изложения сказочных мотивов о смерти в «Посолони» А. Ремизова. К творчеству Ремизова обращается А. С. Жилияков [8], углубляя и систематизируя изучение природы таинственного и чудесного, а также отношение автора к романтической традиции. Е. В. Кирпичева, анализируя поэтику сюжета о мёртвом женихе, обращается к изучению интертекста: таких его форм, как зеркальность и подтекст [10, с. 38].

В основе сюжета о женихе-мертвце лежит вера в возвращение мёртвых на землю, а также вера в то, что к этому их побуждает неутешная скорбь их близких. Мертвец является для того, чтобы наказать нарушителя его покоя. Так, сюжет о невидимом женихе, реализовавшийся в мифе о Психее и различных переложениях и подражаниях, соотносится с сюжетом о похищении жениха/невесты (миф об Орфее и Эвридике) и с сюжетом о приходе мёртвого жениха («Ленора» Г. А. Бюргера). В русском фольклоре мотив мёртвого жениха выделен в сказках о Марье Моревне [1, т. 1, № 159, с. 300], а также в сказке о разбойниках [1, т. 3, № 342, с. 41].

В основе авторских сказок А. С. Пушкина и А. М. Ремизова лежат фольклорные темы, мифологические сюжеты, а также писатели обращаются к освоению художественных богатств предшествующей литературы.

Постановка заданий исследования. Несомненный интерес представляет как исследование народнопоэтических традиций поэтонимов в сказках, так и изучение новаторских методов и приёмов авторов в этой области. Поэтому *целью* статьи является описание онимического пространства литературных сказок А. С. Пушкина «Жених» и А. М. Ремизова «Ночь тёмная» в аспекте реализации структурно-семантических особенностей поэтонимов. Цель определила конкретные *задачи*: изучить структуру и семантику собственных имен, установить стилистические особенности поэтонимов персонажей в сказках.

Изложение основного материала. Настоящая история литературной сказки началась в XIX веке с произведений А. С. Пушкина, который и стал первым литературным сказочником. Жанр сказки был им детально разработан, причем интерес к сказке был у писателя глубоким и давним (не случайно именно А. С. Пушкин увлёк В. А. Жуковского этим жанром) [5, с. 273].

У истоков литературных сказок Пушкина стояли баллады, столь популярные в эпоху романтизма – времени, когда писатель ступил на литературную стезю, ведь литературная эпоха накладывает свой отпечаток на все жанры, в том числе и на сказки. И первым опытом поэта в области жанра сказки стала сказка-баллада «Жених» (1825). Поэтому Пушкина можно по праву считать родоначальником этого жанра.

Основным источником данной сказки является русская народная сказка о девице и разбойниках («Жених-разбойник» [1, т. 3, № 342, с. 41]). Обращался А. С. Пушкин и к литературным традициям, традициям романтизма, в частности к балладам В. А. Жуковского «Светлана» и «Людмила». В. А. Жуковский, взяв за основу балладу немецкого поэта Г. А. Бюргера «Ленора» (1773), трансформировал её «на русскую почву», находя сюжетные и образные параллели в русском фольклоре. Сюжет о мёртвом женихе, представленный в «Леноре» Бюргера, бы-

товал в немецком фольклоре первоначально в виде песни, которая и стала родоначальницей дальнейших прозаических вариантов данной фабулы. Что касается собственных имен, то в немецкой фольклорной песне они отсутствовали, Бюргер же назвал главную героиню *Ленорой*. В. А. Жуковский, трансформируя «Ленору», предлагает разные поэтонимы, наделяя своих героинь известными и любимыми читателю собственными именами – *Людмила* и *Светлана*.

Сопоставительный анализ сказки А. С. Пушкина и её народного варианта на поэтонимическом уровне позволил сделать следующий вывод: в сказке-балладе «Жених» так же, как и в народной сказке, встречается лишь собственное имя главной героини, другие персонажи поэтонимами не наделены. При этом поэтоним пушкинской героини существенно отличается от народной. У Пушкина – *Наташа*: «Согласен, – говорит отец, – / Ступай благополучно, / Моя **Наташа**, под венец» [13, с. 596], а в народной сказке – *Алёнушка*: «Разбойник рассмотрел всё в избе, а **Алёнушка** тем временем поскорей двери заперла и огонь потушила» [1, т. 3, № 342, с. 41].

Пушкин чётко осознавал балладную природу «Жениха», в ней он использовал новеллистическую сказку и представил её как реальную бытовую историю с необычным, захватывающим сюжетом. Вследствие этого изменены не только поэтонимы, но и их формы. Так, в народной сказке: *Алёнушка* – национальная, народная, уменьшительно-ласкательная форма поистине «сказочного поэтонима» (сравним: сестрица *Алёнушка*, *Елена Прекрасная*), в литературной: *Наташа* – сокращённая форма от *Наталья* (например, у Н. М. Карамзина «Наталья, боярская дочь»).

Создавая сказку «Жених» в духе балладной, романтической эстетики, А. С. Пушкин «внёс» в литературу и новый жанр – жанр литературной сказки. Это повлекло за собой и изменение собственных имен, представленных в сказочном пространстве.

Рубеж XIX–XX веков отмечен осознанием исключительной ценности народной культуры, и прежде всего живой фольклорной традиции, которая всё ещё продолжала бытовать в крестьянской среде, но уже превратилась в объект серьёзного научного изучения.

Сюжет о мёртвом женихе представлен в начале XX века в сказке А. М. Ремизова «Ночь тёмная» («Пóсолонь», 1907).

Тема смерти сопряжена в культурном сознании с определённым значением, однако таит в себе в свернутом виде спектр возможных сюжетных ходов. В своих примечаниях А. М. Ремизов указывает, что основой сказки «Ночь тёмная» послужил древний мотив живого мертвеца, восходящий к сказанию о Протоселае и Лаодамии. Греческий миф о Протоселае имеет мало общих сюжетных ходов с балладой Г. А. Бюргера, основанной на немецком фольклоре. Как пишет Ю. В. Розанов, Ремизов опирался на исследования XIX века, в которых античный миф сближался с народной легендой об умершем женихе, увозящем свою ничего не подозревающую невесту в загробный мир [15, с. 20]. Такое сближение можно объяснить только особым пиететом мифологов перед классической античностью и сильнейшим стремлением найти в славянской мифологии хоть в чём-то сходные мифологемы [Там же, с. 20].

Во время написания этой сказки миф о Протоселае был очень популярен в русской литературе, так или иначе обсуждался в литературных кругах и сам мифологический сюжет, и загадки, связанные с ним. Всё это провоцировало как поиск родственных сюжетов в русском фольклоре, так и их обработку.

А. М. Ремизов в своей сказке трансформировал сюжет о мёртвом женихе и соединил с русской народной «Сказкой об Иване-царевиче, жар-птице и о сером волке» [1, т. 1, № 168, с. 331], что обогатило текст авторскими аллюзиями и ассоциативными текстами: *«В башне шёл пир <...>. Бледен, как месяц, сидел за столом Иван-царевич. За шумом и непогодой не было слышно, сказал ли царевич хоть слово, вздохнул ли, посмотрел ли хоть раз на невесту царевну **Копчушку**. // В сердце царевны уложил ветер все её мысли. // Прошлой ночью царевне нехороший пригласился сон, но теперь не до сна, только глазки сверкают. // Ждали царевича долго, не год и не два, тёмные слухи кутали башню. <...> «Умер царевич!» А вот дождались: сам прилетел ясный сокол. Ходила **Коца** вокруг башни, подслушивала. <...> Покажется месяц, западёт в башню и бледный играет на мёртвом – на царевиче мёртвом. // Давным-давно на серебряном озере у семи колов лежит его друг, **серый Волк**, и никто к серому не приступит. Отгрызли **серому Волку** хвост, – не отнёс **серый Волк** до царевича воду! – и рядом с **Волком** в кувшинчиках нетронутая стоит живая вода и мёртвая: не придет ли кто, не выручит ли серого! А **Иван-царевич** за крепкими стенами, и никто к нему не приступит. **Ивана-царевича** – уж целая ночь прошла – за крепкими стенами повесили. <...> // **Пери да Мери, Шуды да Луды** – все шуты и шутихи в лежку валялись. **Хунды-трясучки** трясали и трепали седого **Шандыря**. Мяукала кошкой шавка от страха. <...>»* [14, с. 52–53]. Сюжет сказки «Ночь тёмная» выстраивается по принципу былички, баллады, рассказывающей о появлении мёртвого жениха в мире живых. В нём нет счастливого финала, а лишь драма в духе поэтики ужасного [4, с. 136], особенно концовка: *«“Милая, – говорит, – моя, не боишься ли ты меня?” // “Нет...” // А ночь тёмная, лошадь чёрная. // “– Ам!!!” // Съел»* [Там же, с. 53].

В народной сказке события неуклонно развиваются к счастливому финалу, а в сказке Ремизова, по мнению Ю. В. Розанова, происходит катастрофа уже на уровне волшебных помощников. Так, **серый Волк** умер по дороге и не смог спасти главного героя. Дело еще могла поправить **Коза**, волшебным заговором обезопасив царевну, но **ведьма Коца** отняла язык у **Козы**. Из-за несчастных случаев с **Волком** и **Козой** сказка стала сказываться по-другому: **Иван-царевич** как «живой мертвец» вернулся домой к своей невесте **Копчушке**, но только для того, чтобы увести её с собой в царство мёртвых. Ремизов с его пристальным вниманием к сказке «прочитал» в сюжете об Иване-царевиче латентно присутствующий в нём мотив «жених-мертвец» и соединил их в своем произведении [15, с. 21].

Такое комбинирование сюжетных ходов привело к синтезу сказочных поэтонимов. Автор вводит зоонимы, возводя имена нарицательные (названия самих животных) в ранг собственных (зоопоэтонимы: **Коза**, **серый Волк**), что характерно для фольклорных сказок. Ремизов использует и наиболее сказочную структуру «имя + приложение», что создаёт стилизацию под фольклор: **Иван-царевич**, **Копчушка-царевна**, **Коца-ведьма**. Так, поэтоним **Иван-царевич** ассоциируется и соотносится у читателя именно со сказками, чаще всего с народными, к тому же форма имени с приложением является сугубо сказочной, в отличие от пословиц, загадок, песен и других жанров [2, с. 16]. Мифопоэтоним **Коца-ведьма** ассоциируется с мифологическим отрицательным героем **Коцеем Бессмертным**, образованным от нарицательного «кость», а если глубже – с «касть», сокращённого от

* Исследователи связывают имя и образ **Ивана-царевича** с другом Ремизова по вологодской ссылке – Иваном Каляевым, который 10 мая 1905 года за стенами Шлиссельбургской крепости был повешен [3, с. 15].

«капость» – пакость, мерзость, скверна, нечистое [6, т. 2, с. 95]. *Копчушка** – персонаж, заимствованный автором из известной сказки братьев Гримм «Ashenputtel», хотя само имя передаётся Ремизовым не в классическом переводе – *Золушка* (Ashen – зола, puttel – девочка-подросток), а иносказательно от глагола «коптить».

Поэтонимы *Пери* да *Мери*, *Шуды* да *Луды*, *Соломина-воромина*** [14, с. 53] относятся к так называемым парным словам, в которых второе слово остается связанным с исходной формой, меняется лишь первый звук, сравните: *каракули-маракули*, *фигли-мигли*, *шашлык-баилык* и т. п.

Особыми источниками сказок Ремизова, по утверждению И. Ф. Даниловой, являются областные словари [7, с. 92]. В частности, в словаре Д. К. Зеленина встречается нарицательное имя «шандырь-бандырь» [9], которое писатель использует в качестве наименования персонажа. Сам автор объясняет это наименование в примечаниях следующим образом: *Шандырь* – колдун, это наименование встречается в детской считалке «*Шандырь-бандырь* козу гнал, немец курицу украл» [14, с. 194]. Однако автор изменяет приложение данного отапеллятивного наименования «*бандырь*» на «*шептун*», раскрывая семантику поэтонима в контексте сказки: «*Шандырь-шептун* пускал по ветру *нашепты*, сторожил, отгонял от баини злых хундов» [Там же, с. 51]. Ю. В. Розанов же считает, что в образе *Шандыря-шептуна*, пускающего по ветру «*нашепты*», можно видеть знакомство писателя с материалами А. А. Потебни, подтверждающими, что «ветер не только переносит весть... но и сам есть молва, слух... напраслина» [15, с. 19].

Выводы. Проведённое исследование показывает, что и А. С. Пушкин, и А. М. Ремизов, обращаясь к разным источникам, сохраняют фольклорный сказочный сюжет «мёртвый жених». Сказочный жанр обуславливает и выбор писателями языковых стилистических средств, в особенности в сфере поэтонимии. Так, А. С. Пушкин ввёл только один поэтоним главной героини – *Наташа*. Сюжет сказки «Ночь тёмная» Ремизова показывает ирреальность событий, места и времени, что отразилось на онимном пространстве: автор вводит собственно сказочные поэтонимы (*Иван-царевич*, *Коца-ведьма*, *царевна Копчушка*), зоонимы (*Волк*, *Коза*), использует апеллятивы, выполняющие функции поэтонимов (*Шандырь*), а также авторские окказионализмы (*Пери* – *Мери* и др.) и интертекстуальные связи, что приводит к онимной аллюзии.

Перспективы дальнейшего исследования сказочных текстов представляются нам в изучении, выявлении, описании авторских поэтонимов наряду с интертекстуальными возможностями литературных сказочных произведений.

Библиографические ссылки

1. Афанасьев А. Н. Народные русские сказки: в 3 т. / отв. ред. Э. В. Померанцева, К. В. Чистов. Москва: Наука, 1985.
2. Апоненко И. Н. Онимия как признак жанра сказки. *Восточноукраинский лингвистический сборник: сб. науч. трудов*. Донецк. 2007. Вып. 11. С. 7–20.

---

* *Копчушка* – собственное имя, образовано при помощи уменьшительно-ласкательного суффикса *-ушк-*, который очень часто используется писателями в онимной игре, указывая на положительные эмоции и особое расположение к персонажу [12, с. 38].

** Слова *Шуды-луды*, *Соломина-воромина* взяты из «Отчета о диалектологической поездке в Вятскую губернию» Д. К. Зеленина [9].

3. Бувевич О. В. Жанровое своеобразие сказки А. М. Ремизова «Ночь тёмная». *Вестник Омского университета*. 2011. № 3. С. 198–203.
4. Бувевич О. В. Сегментация сюжета как приём в книге А. М. Ремизова «Посолонь». *Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология*. 2012. Вып. 2 (18). С. 131–138.
5. Гоголь Н. В. Собрание сочинений: в 6 т. / под ред. Л. Н. Степанова. Москва: Худож. лит., 1953. Т. 6. 456 с.
6. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / репринт 1880–1882 гг. Москва: Издательство иностранных и национальных словарей, 1955–1956.
7. Данилова И. Литературная сказка А. М. Ремизова (1900–1920-е годы). Хельсинки: *SLAVICA HELSINGIENSIA* 39, 2010. 272 с.
8. Жилияков А. С. Эстетика и поэтика таинственного в сказке А. М. Ремизова «Ночь тёмная» (сюжет о «мёртвом женихе»). *Вестник Томского государственного университета*. 2007. № 294. С. 7–11.
9. Зеленин Д. К. Отчёт о диалектологической поездке в Вятскую губернию. *Сб. ОРЯиС Имп. Академии наук. СПб.* 1904. Т. LXXVI. № 2.
10. Кирпичёва Е. В. Интертекстуальность поэм А. Ахматовой «У самого моря» и «Путём вся земля». *Анна Ахматова: эпоха, судьба, творчество: Крымский ахматовский научный сборник*. 2011. Вып. 9. С. 37–47.
11. Малинов А. В. Образ смерти в русской сказке. *Философские пробы*. URL: www.philosophy.spbu.ru/rusphil/1405/8737/7553?print (дата обращения: 18.12.2017).
12. Мудрова Н. В. Поэтика онимной игры: монография. Киев: Изд. дом Дмитрия Бурого, 2012. 144 с.
13. Пушкин А. С. Собрание сочинений: в 3 т. / под ред. И. Паринной, С. Чулкова. Москва: Худож. лит., 1985. Т. 1. 735 с.
14. Ремизов А. Посолонь / сост. И. Ф. Данилова. Санкт-Петербург: Издательство Ивана Лимбаха, 1996. 196 с.
15. Розанов Ю. В. Фольклоризм А. М. Ремизова: источники, генезис, поэтика: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.01.01. Великий Новгород, 2009. 36 с.
16. Шмид В. Проза как поэзия: Статьи о повествовании в русской литературе. Санкт-Петербург, 1994. URL: https://www.e-reading.club/.../Shmid_-_Proza_kak_poeziya._Pushkin%2C_Dostoevskiy... (дата обращения: 25.08.2016).
17. Шмид В. Проза как поэзия. Пушкин. Достоевский. Чехов. Авангард. Санкт-Петербург, 1998. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/motiv-mertvogo-zheniha-v-proze-a-p-chehova> (дата обращения: 25.08.2016).

References

1. Afanasiev A. N. (1985), *Folk Russian fairy tales: in 3 vol.* [*Narodnye russkie skazki: v 3 t.*], Moscow, Vol. 1, 512 p., Vol. 3, 496 p.
2. Aponenko I. N. (2007), “Onymia as a sign of the fairy-tale genre”, *East-Ukrainian linguistic collection: coll. sci. works* [“Onimija kak priznak zhanra skazki”, *Vostochnoukrainskij lingvisticheskij sbornik : sb. nauch. trudov*], Issue 11, Donetsk, pp. 7–20.
3. Buevich O. V. (2011), “Genre originality of the fairy tale by A. M. Remizov «The Dark Night»”, *Bulletin of Omsk University* [“Zhanrovoe svoeobrazie skazki A. M. Remizova” «Noch' tjomnaja». *Vestnik Omskogo universiteta*], № 3, pp. 198–203.
4. Buevich O. V. (2012), “Segmentation of the plot as a method in the book by A. M. Remizov «Posolon»”, *Bulletin of Perm University. Russian and foreign philology* [“Segmentacija sjuzheta kak prijom v knige A. M. Remizova «Posolon»”, *Vestnik Permskogo universiteta. Rossijskaja i zarubezhnaja filologija*], Issue 2 (18), pp. 131–138.
5. Gogol N. V. (1953), *Collected works: in 6 volumes* [*Sobranie sochinenij: v 6 t.*], Vol. 6, Moscow, 456 p.
6. Dahl V. I. (1955), *Explanatory dictionary of the living Great Russian language: in 4 volumes* [*Tolkovyj slovar' zhivogo velikoruskogo jazyka: v 4 t.*], Moscow, Vol. 2, 4.

7. Danilova I. (2010), *Literary tale by A. M. Remizov (1900 – 1920 years)* [*Literaturnaja skazka A. M. Remizova (1900 – 1920-gody.*], Helsinki, 272 p.
8. Zhilyakov A. S. (2007), “Aesthetics and poetics of mysterious in the tale by A. M. Remizov «The Dark Night» (the plot of the «dead groom»)”, *Bulletin of Tomsk State University* [“Jestetika i pojetika tainstvennogo v skazke A. M. Remizova «Noch' tjomnaja» (sjuzhet o «mjortvom zhenihe»)”, *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*], № 294, pp.7–11.
9. Zelenin D. K. (1904), “Report on the dialectological trip to Vyatka province”, *Sat. ORYaS Imp. Academy of Sciences* [“Otechjot o dialektologicheskoy poezdke v Vjatskuju guberniju”, *Sb. ORJaiS Imp. Akademii nauk*], Vol. LXXVI, № 2, St. Petersburg.
10. Kirpicheva E. V. (2011), “Intertextuality of poems by A. Akhmatova "«Near the Sea» and «The Way of All the Earth»”, *Anna Akhmatova: era, destiny, creativity: Crimean Akhmatova's scientific collection* [“Intertekstual'nost' pojem A. Ahmatovoj «U samogo morja» i «Putjom vseja zemli»”, *Anna Akhmatova: jepoha, sud'ba, tvorcestvo: Krymskij ahmatovskij nauchnyj sbornik*], Issue 9, pp. 37–47.
11. Malinov A. V. The image of the death in a Russian fairy tale. *Philosophical tests* [“Obraz smerti v russoj skazke”, *Filosofskie proby*], available at: www.philosophy.spbu.ru/rusphil/1405/8737/7553?print
12. Mudrova N. V. (2012), *Poetics of onymy game: monograph* [Pojetika onimnoj igry: monografija], Kiev, 144 p.
13. Pushkin A. S. *Collection of works: in 3 vol.* [*Sobranie sochinenij: v 3 t.*], Vol. 1, Moscow, 735 p.
14. Remizov A. (1996), *Posolon' [Posolon']*, St. Petersburg, 196 p.
15. Rozanov Yu. V. (2009), *Folkloreism of A. M Remizova: sources, genesis, poetics: abstract thesis.....doctor philol. sciences* [*Fol'klorizm A. M. Remizova: istochniki, genezis, pojetika: avtoref. dis. ... doktora filol. nauk*], Veliky Novgorod, 36 p.
16. Schmid V. (1994), *Prose as Poetry: Articles about narration in the Russian literature* [*Proza kak poezija: Stat'i o povestvovanii v russoj literature*], St. Petersburg, available at: https://www.e-reading.club/.../Shmid_-_Proza_kak_poeziya._Pushkin%2C_Dostoevskiy...
17. Schmid V. (1998), *Prose as Poetry. Pushkin. Dostoevsky. Chekhov. The Vanguard* [*Proza kak poezija. Pushkin. Dostoevskij. Chehov. Avangard*], St. Petersburg, available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/motiv-mertvogo-zheniha-v-proze-a-p-chehova>

АПОНЕНКО Інна Миколаївна

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовної підготовки ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»; вул. В. Вернадського, 9, м. Дніпро, 49044, Україна;
тел.: (050) 912 52 78; E-mail: innaaponenko738@gmail.com;
ORCID ID: 0000-0003-1682-4218

**ОНИМНИЙ ПРОСТІР КАЗОК О. С. ПУШКІНА «НАРЕЧЕНИЙ»
ТА О. М. РЕМІЗОВА «НІЧ ТЕМНА»**

Анотація. *Метою дослідження* є опис онімного простору літературних казок О. С. Пушкіна та О. М. Ремізова, вивчення структури та семантики власних імен, встановлення особливостей поетонімів у казках. *Матеріалом дослідження* слугували поетоніми в текстах казок О. С. Пушкіна та О. М. Ремізова. *Об'єктом* стали казки «Наречений» Пушкіна та «Ніч темна» Ремізова. Використано описовий та порівняльний *методи*, а також прийоми контекстуального, семантичного й етимологічного аналізу. У *результаті* дослідження було виявлено різноманітні мовностилістичні засоби письменників у галузі поетонімії. *Галузь застосування результатів* можлива в дослідженнях власних імен у художніх текстах. **Висновки:** 1. О. С. Пушкін, знаходячись у джерел літературної казки і звертаючись саме до літературних традицій, традицій романтизму, ввів лише один скорочений поетонім головної героїні. 2. Сюжет казки «Ніч темна» О. М. Ремізова демонструє ірреальність зображуваних подій, що знайшло відображення в онімному просторі; представлено синтез поетонімів: письменник вводить власне казкові імена, зооніми, використовує апелятиви, а також авторські оказіоналізми та інтертекстуальні зв'язки.

Ключові слова: *мотив «мертвий наречений», казка, власне ім'я, поетонім, структура імені, семантика, апелятив.*

Inna N. APONENKO

Ph. D. in Philological Sciences, senior lecturer of the Language competence department, The public office «Dnipropetrovsk medical academy of the Ukrainian Ministry of Health»; V. Vernadskiy street, 9, Dnipro, 49044, Ukraine; tel.: (050) 912 52 78; E-mail: innaaponenko738@gmail.com;
ORCID ID: 0000-0003-1682-4218

**THE ONYM SPACE OF THE TALES BY A. S. PUSHKIN «THE GROOM»
AND A. M. REMIZOV «THE DARK NIGHT»**

Annotation. The *goal* is to describe the onym space of A. Pushkin and A. Remizov's literary fairy tales, to study the structure and semantics of proper names, to establish the features of poetonyms in fairy tales. The *material of the study* were the poetonyms in the fairy-tale texts by A. S. Pushkin and A. M. Remizov. The *object* of the study was the fairy tale «The Groom» by Pushkin and «The Dark Night» by Remizov. Descriptive and comparative *methods* are used, as well as methods of contextual, semantic and etymological analysis. As *a result* of the research, various language stylistic means of writers in the field of poetry were revealed. *The practical value* of the results is possible in the investigations of the proper names in fiction. **Conclusions:** 1. A. S. Pushkin, being at the origins of a literary tale, and referring specifically to literary traditions, the traditions of romanticism, introduced only one shortened poetonym of the main character. 2. The plot of the fairy tale «The Dark Night» by A. M. Remizov shows the unreality of the events described, which reflected on the onym space, the synthesis of poetonyms is presented: the author introduces the proper fairy tale names, zoonyms, uses appellatives, as well as authorial occasionalisms and intertextual links.

Key words: *motive about the dead groom, fairy tale, proper name, poetonym, name structure, semantics, appellative.*

Надійшла до редколегії 28.03.18

<https://doi.org/10.15421/251802>

УДК 811.111+811.161.1]’373.611

БЕРДНИК Лада Валерьевна

кандидат филологических наук, доцент кафедры перевода ГВУЗ «Национальный горный университет»; пр. Д. Яворницкого, 19, г. Днепр, 49600, Украина; тел.: +38(056) 756-09-64;
E-mail: berdnyk.l.v@gmail.com; ORCID ID: 0000-0003-2934-2381

**СПЕЦИФИКА ТИПОВ ОТНОШЕНИЯ СЛАГАЕМЫХ СМЫСЛА
В РАМКАХ ПРОИЗВОДНЫХ НАИМЕНОВАНИЙ
НА =TOP/= (T)OR/ER (внутриязыковой и межъязыковой аспекты)**

Аннотация. *Цель* исследования – выявить и проанализировать специфику типов отношения в рамках семантических комплексов производных слов (внутриязыковой и межъязыковой аспекты). *Объектом* изучения является словообразовательная категория имени деятеля. *Предмет* – производное слово, а именно: особенности внутреннего и внешнего (при сопоставлении языков) единства смысловых компонентов, слагающих лексическое значение производного слова (его внутренняя форма, словообразовательное значение и имплицитно присутствующее фразеологическое приращение). *Материал* исследования – отглагольные наименования деятеля на =top в русском языке и на =(t)or/er в английском языке. Используются описательный, сопоставительный и структурный *методы*. В *результате* исследования выявлены четыре типа варьирования по степени совпадения/расхождения денотативной и сигнификативной соотнесенности омофонного наименования в сопоставляемых языках. *Практическое применение* результатов возможно в дальнейших исследованиях системной организации словообразовательной категории деятеля в русском и английском языках. **Выводы:** сопоставительный анализ языков позволяет: 1) проследить системную специфику концептуализации сходных явлений сознанием носителей обоих языков и их вербализацию омофонными структурами; 2) обнаружить проявления межъязыкового изоморфизма и алломорфизма словообразовательной семантики отглагольных наименований деятеля; 3) обосновать степень внут-

риязькової і міжязькової передсказуємості семантики омофонних производних слів в силу своєобразія означених дистрибутивних і опозиційних кореляцій.

Ключеві слова: *словообразовательна семантика, семантичні (фразеологічні) прирачення, внутрішня форма, найменування діятеля, дериват, дистрибуція, опозиція.*

Постановка проблеми. Сопоставительний аналіз специфіки організації і способів представлення глибокої семантики производних слів з общим словообразовательним значенням діятеля в англійському і руському мовах представляється актуальним в світє когнітивних досліджень [6]. Комплексний підхід к изучению данної проблеми с точки зрення взаємообумовленности таких компонентів семантики, як внутрішня форма, смислові прирачення, словообразовательное і лексическое значення открыває нові перспективи в систематизації дериваційних репрезентацій категорії діятеля, котра являється об'єктом дослідження. І в англійському, і в руському мовах інваріантне категоріальне значення діятеля, а іменно 'производитель действия, названого производящей основой', конкретизується рядом частних значень: 'суб'єкт действия', 'орудие, средство осуществления действия', 'об'єкт действия', 'результат действия', 'место действия' [1]. Предметом дослідження в данній статті стали особливості внутрішнього єдності смислових компонентів, складаючих лексическое значення производного слова в пределах словообразовательного типа на =(t)or(er)/=mop.

Связь с предыдущими исследованиями. Аналіз дослідницької літератури свідечує про значительном уваганні, уделюємом лінгвістами отмеченной проблематики [1–3; 6; 8 и др.].

Аналіз дефініцій дозволяє увидіти соотнесенность лексического значення производних слів з их структурним оформлением. Общенаучные индуктивный і дедуктивный методи дають можливість проаналізувати «частности» (ВФ, СП, СЗ) в составе «целого» – структури словообразовательной единицы, а также дифференцировать і описать своеобразие структурного «целого» на основе регулярно / нерегулярно образующих его «частностей».

Постановка заданий исследования. *Цель* настоящей статьи – проаналізувати взаємообумовленность смислових компонентів словообразовательной семантики производного слова с учетом внутріязькового і міжязькового аспектов в связи с необходимостью решить задачу выявления фактов міжязьковых кореляцій.

Изложение основного материала. Результати сопоставлення проаналізованного матеріала свідечують про закономірностях системного строєния семантики производних номінативних єдиниць в англійському і руському мовах [3]. Первичная (опорная) передсказуємость содержания производных анализируемого словообразовательного типа зависит от общего знания семантики заимствованных производящих основ. Возникающие в результате анализа сопоставляемого лексикографического матеріала представлення о денотативной соотнесенности найменувань в англійському і руському мовах, вызываемые омофонной внутрішней формой, варіюються по степені совпаденія/расхожденія реалізуємых словообразовательным типом частных словообразовательных значень і их характеру. Выделяются:

I. – Абсолютное (полное) совпаденіє денотативной і сигніфікативной соотнесенности производных найменувань (т. є. их лексических значень) в сопоставляемых мовах. Фіксуємо еквівалентные частные словообразовательные значения в англійському і руському мовах при отсуствии фразеологіческого прирачення в семантике девербативов. Ср.: (англ.) *systematizer* – (рус.)

систематизатор – лицо; *respirator* – *респиратор* – предмет; *usurper* – *узурпатор* – лицо; *aspirator* – *аспиратор* – предмет, а также производные: *meliorator* (лицо), *ventilator* (предмет), *vibrator* (предмет), *falsificator* (лицо) и т. п. Тип межъязыкового отношения значений подобных лексических единиц: оппозиция нулевая, дистрибуция эквивалентная [8, с. 225].

II. – Неполное (избирательное) совпадение денотативной и сигнификативной соотнесенности наименований в сопоставляемых языках.

Наиболее показательным является сужение семантики производного:

а) по факту – родовое понятие (в одном языке): видовое (в другом языке). Так, *regenerator* – «регенератор, восстановитель» в английском языке и *регенератор* – «камера регенеративной печи, которая служит для сохранения тепла отходящих продуктов горения» в русском языке [7, т. 12, с. 1101]. Внутренняя форма – общая для обоих языков – «то, что регенерирует» (восстанавливает). Однако родовой (абстрактный) характер значения наименования в английском языке соответствует видовому (конкретному) в русском. Лексическое ограничение на субъект действия (*камера печи*), цель (для сохранения тепла) и объект (продукты горения), имплицитно присутствующие в семантике русского производного слова (фразеологическое приращение), способствуют его терминированию [4]. Тип межъязыкового отношения лексических единиц: включающая дистрибуция и привативная оппозиция [8, с. 225];

б) по факту – множество видов деятеля, обозначаемых наименованием (в одном языке): один из видов деятеля (в другом языке) при условии совпадения реализуемых словообразовательным типом на =*or(er)/=top* частного словообразовательного значения в обоих языках. Так, в английском языке частное словообразовательное значение «лицо» представлено видовыми разнообразиями *лица* в производном *examiner* – 1) «экзаменатор»; 2) «эксперт; инспектор; наблюдатель»; 3) «врач, проводящий обследование»; 4) «лицо, назначенное (судом) для снятия свидетельских показаний; лицо, производящее опрос или допрос свидетеля» – вследствие того, что семантика многозначного производящего глагола «to examine» включает: 1) «рассматривать, исследовать»; 2) «мед. выслушивать, осматривать»; 3) «экзаменовать»; 4) «воен.; юр. допрашивать, опрашивать». Посредствующее словообразовательное звено – *examination* – 1) «осмотр, исследование, освидетельствование, экспертиза»; 2) «экзамен»; 3) «юр. следствие»; 4) «юр. допрос». В русском наименовании *экзаменатор* «между производным и производящим наблюдается наименьшая формальная и смысловая разница» [Там же, с. 291], прослеживается сужение семантики заимствованного производящего и, соответственно, производное *экзаменатор* – только «тот, кто производит экзамен, дает оценку экзаменуемым» [7, т. 17, с. 1737].

При сопоставлении наблюдаем отношения периферийной мотивации [8, с. 292] в рамках английского языка: *examiner* – не только «тот, кто принимает экзамен/экзаменует», но и «тот, кто наблюдает, обследует, допрашивает... кого-то-л.», т. е. «...семантика производного не включает семантику производящего целиком, ...но связана с семантикой производящего лишь «краешком» своего значения» [Там же, с. 292]. При этом внутренняя форма производных в обоих языках «скрепляет не совершенно разные понятийные сферы» [Там же, с. 234]. В межъязыковом отношении имеет место привативная оппозиция и включающая дистрибуция. Аналогичным образом в лексических значениях английского производного *speculator* – 1) «спекулянт»; 2) «биржевой делец»; 3) «мыслитель» – реализована вся семантика многозначного производящего *speculate* –

1) «размышлять, раздумывать»; 2) «спекулировать, играть на бирже». В русском же языке *спекулятор* – устар. «то же, что спекулянт» [7, т. 14, с. 490], имело место сужение лексического значения производящего глагола, которое и было реализовано в производном с частным словообразовательным значением «лицо».

III. – Расхождение денотативной и сигнификативной соотнесенности наименования в сопоставляемых языках по факту различия реализуемых производным частных словообразовательных значений – а) «лицо» : «предмет» : «вещество» : «место»; б) «лицо» и «предмет» в одном языке : «лицо» в другом языке (или «лицо» и «предмет» : «предмет») и т. п.

Например, основополагающий признак (внутренняя форма) – «то(т), кто/что модерирует = делает умеренным» – вкладывается в наименование разных реалий в сравниваемых языках. Ср.: англ. *moderator* – 1) «арбитр, посредник»; 2) «регулятор»; 3) «председатель собрания; ведущий беседу, дискуссию и т. п. по телевидению»; 4) *амер.* председатель городского собрания»; 5) «экзаменатор (на публичном экзамене в Оксфорде или Кембридже)»; 6) «*физ.* замедлитель (ядерных реакций)» и русск. *модератор* – 1. «Приспособление в музыкальных клавишных инструментах для регулирования силы звука». 2. «Приспособление для замедления хода машины» [7, т. 6, с. 1133]. Реализуемые омофонным наименованием в английском языке частные словообразовательные значения «лицо» и «вещество» не находят денотативных соответствий в русском языке (ср.: в русском языке реализуется только частное словообразовательное значение «предмет»), но при этом сохраняется общность мотивирующего признака.

Также, например, в русском языке наименование может иметь только одно частное словообразовательное значение: только «предмет», или только «лицо» из двух реализуемых наименованием в английском языке частных словообразовательных значений (и «лицо», и «предмет»), ср.: русск. *проектор* – «проекционный аппарат» и англ. *projector* – 1) «проектировщик, составитель проектов, планов»; 2) «прожектор»; 3) «проекционный фонарь»; 4) «прожектор»; 5) «военный гранатомет, огнемет, газомет»; русск. *селектор* – «электромагнитный аппарат для одновременного телефонного вызова...» [7, т. 13, с. 599] и англ. *selector* – 1) «отборщик»; 2) «мелкий фермер (в Австралии)»; 3) «электронный селектор, искаатель»; 4) «радио, ручка настройки, переключатель»; русск. *регулятор* – «приспособление для регулирования действия чего-л.» [7, т. 12, с. 1114] и англ. *regulator* – 1) «тот, кто регулирует, регулировщик»; 2) «*тех.* регулятор»; русск. *культиватор* – «орудие для глубокого рыхления почвы» [5, с. 268] и англ. *cultivator* – 1) «тот, кто культивирует что-л.»; 2) «земледелец»; 3) «культиватор (сельскохозяйственное орудие)».

В наименовании *агитатор* в русском языке реализуется только ЧСЗ «лицо», тогда как в английском оказываются совмещенными и ЧСЗ «лицо» – «тот, кто агитирует», и ЧСЗ «предмет», см.: 1. *Тех.* «Мешалка, лопасть мешалки». 2. *С-х.* «Перемешиватель, ворошилка (в бункере, сеялке)»; ср. русск. *инициатор* – «тот, кто проявляет инициативу» и англ. *initiator* – иницирующий объект, субъект, вещество. При совпадении в обоих языках одного из частных словообразовательных значений наблюдается расхождение в денотативной соотнесенности наименования в силу наличия имплицитных семантических приращений на фоне сужения (одно-/двузначность) в русском языке более широкого спектра семантики (многозначность) английского производного: англ. *separator* – 1) «тот, кто разделяет, отделяет, разъединяет»; 2) «сепаратор, сортировочный аппарат»; 3) «решето, сито, грохот»; 4) «зерноочиститель, молотилка (в комбайне)»; 5) «техническая

прокладка, разделитель» и русск. *сепаратор* – 1) «аппарат для отделения одного вещества от другого... из состава другого»; 2) «в машиностроении – металлическая обойма для разделения шариков или роликов в подшипнике» [7, т. 13, с. 662].

Межъязыковое отношение свидетельствуют о том, что лексические значения таких единиц имеют контрастирующую дистрибуцию и образуют эквивалентную оппозицию [8, с. 225]. Отмечаемая специфика выражена в русском языке и подтверждается тенденцией к вторичной суффиксации имен на =тор, а именно. обозначению суффиксом =цик значения лица (напр., *экскаваторщик, вулканизаторщик, сепараторщик, трансформаторщик* и т. п.). Производные на =тор в русском языке явно стремятся к реализации ЧСЗ «орудие действия» по сравнению с ЧСЗ «лицо». Вторичная суффиксация имен на =тор, т. е. прибавление суффикса =цик к производным на =тор с ЧСЗ «лицо» свидетельствует о внутриязыковом потенциале для унификации словообразовательных средств.

IV. – Расхождение денотативной и сигнификативной соотнесенности наименования в сопоставляемых языках при, возможно, когда-то общем основополагающем признаке, но в силу устаревания слова в одном из языков эта связь была утрачена. При этом может фиксироваться факт полного/частичного различия либо совпадения реализуемых производными частных словообразовательных значений. Утрачивая денотативную соотнесенность и устаревая в одном языке, в другом языке наименование с созвучной внутренней формой живет, но соотносится с иными реалиями. Так, реалии, обозначавшиеся в русском языке наименованием *аудитор*, изжили себя, и вместе с ними устарело слово, ср.: *аудитор* – 1. Уст. «Должностное лицо, исполнявшее в военных судах обязанности прокурора и судебного следователя». 2. Уст. «В дореформенной семинарии или бурсе – ученик, назначенный учителем для *выслушивания* уроков своих товарищей» [7, т. 1, с. 222].

В межъязыковом плане такие лексические единицы имеют дополнительную дистрибуцию и образуют дизъюнктивную оппозицию [8, с. 225], создавая поле для межъязыковой омонимии («эффект неожиданности» лексического значения в сравниваемом языке). Примеры подобного типа отношений носят единичный характер, являются, как правило, исключением из общей системной картины, позволяющей предполагать значение слова в английском и в русском языках, исходя из понимания мотивирующего признака, лежащего в основе наименования, и знания потенциально возможного словообразовательного значения, закрепленного структурой слова.

Так как в английском языке производное *auditor* – 1) «аудитор, бухгалтер-ревизор, контролер отчетности»; 2) «аудиторская компания»; 3) «вольнослушатель», мотивированное производящим глаголом *to audite* – 1) «проверять отчетность, ревизовать»; 2) «посещать университетский курс (в качестве вольнослушателя)», активно используется, то в наши дни наименование деятеля «аудитор» обрело «второе дыхание» и, следовательно, соотношение (согласно первому значению) с тем же денотатом, что и английское слово. Тип межъязыкового отношения значений подобных лексических единиц вновь возвращается к нулевой оппозиции, эквивалентной дистрибуции [Там же, с. 225].

Выводы. Таким образом, на фоне межъязыкового изоморфизма наименований деятеля прослеживается алломорфизм [2] в плане их денотативной соотнесенности: омофонная в сопоставляемых языках внутренняя форма не обязательно лежит в основе наименования одного и того же денотата. Число реалий, в наименование которых легла созвучная внутренняя форма, отличается в сопоставляемых языках. Вариативность вкладываемого в вербальную оболочку смысла присутствует: 1) в результате реализуемых словообразовательным типом на =тор «своих» частных словообразовательных значений в каждом из сопоставляемых

языков (напр., ЧСЗ *лицо* в одном языке : ЧСЗ *предмет* в другом языке); 2) вследствие специфики одного из соотносимых частных словообразовательных значений (часть – целое = вид – род, вид – множество видов) в том или ином языке; 3) по причине обусловленных экстралингвистическими факторами (социальный опыт, трудовая практика, психология восприятия и т. п.), но скрытых в семантике производного слова смысловых/фразеологических приращений, сужающих его лексическое значение, что способствует, как правило, терминированию омофонного деривата.

Перспективы дальнейших исследований видятся нам в возможностях унификации словообразовательных решений в будущем при необходимости вербализации концепта ‘деятель’.

Библиографические ссылки

1. Бердник Л. В. Внутрішня форма та словотвірна семантика назв діяча у сучасній російській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. Дніпропетровськ, 2004. 18 с.
2. Бердник Л. В., Нестерова О. Ю. Межъязыковой изоморфизм и алломорфизм словообразовательной семантики отглагольных наименований на -тор. *Русский язык на перекрестке эпох: традиции и инновации в русистике: сб. науч. статей по мат. III междунауч.-практ. конф. (Ереван, 24–26 сентября 2017 г.)*. Ереван: Изд-во РАУ, 2017.
3. Казкенова А. К. Мотивированность заимствованного слова (на материале современного русского языка). *Вопросы языкознания*. 2003. № 5. С. 72–80.
4. Короткова С. Е. О синтагматических возможностях наречия в специальном тексте. *Вісник Дніпропетров. ун-ту. Серія: Мовознавство*. 2017. Вип. 23(2). С. 61–67.
5. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва, 1986. 797 с.
6. Позднякова Е. М. Категория имени деятеля и пути её синхронного развития в когнитивном номинативном аспекте (на материале английского языка): автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.04. Москва, 1999. 34 с.
7. Словарь современного русского литературного языка: в 17 т. Москва – Ленинград: АН СССР, «Наука», 1948–1965.
8. Современный русский язык: учеб. для филол. спец. высших учебных заведений / под ред. В. А. Белошапковой; 3-е изд., испр. и доп. М.: Азбуковник, 1999. 928 с.

References

1. Berdnyk, L. V. (2004), *The inner form and word-formative semantics of derivatives denoting the doer of an action in contemporary Russian: Author's thesis [Vnutrishnya forma ta slovotvirna semantika nazv diyacha u suchasniy rosiyskiy movi: avtoref. dis. ...kand. filol. nauk]*, Dnipropetrovsk, 18 p.
2. Berdnyk, L. V., Nesterova, O. YU. (2017), “Interlanguage isomorphism and allomorphy in word-formative semantics of deverbatives denoting the doer of action”, *The Russian language at the crossroads of the epochs: traditions and innovations: theses of the III International Scientific Conference [“Mezhyazykvoy izomorfizm I allomorfizm slovoobrazovatel'noy semantiki otglagol'nykh naimenovaniy na -tor”*, *Russkiy yazyk na perekrestke epokh: traditsii i innovatsii v rusistike: tezy dopovidey mizhnarodnoyi nauchovoyi konferentsiyi*], Rossiysko-Armyanskiy universitet (RAU), Yerevan.
3. Kazkenova, A. K. (2003), “Motivation of the borrowed word (on the material of the modern Russian language)”, *Questions of linguistics [“Motivirovannost' zaimstvovannogo slova (namaterialie sovremennogo russkogo yazyka)”*, *Voprosy yazykoznaniiya*], No 5, pp. 72–80.
4. Korotkova, S. YE. (2017), “On the syntagmatic possibilities of adverbs in a special text”, *News of the Dnipropetrovsk University [“O sintagmaticheskikh vozmozhnostyakh narechiya v spetsial'nom tekste”*, *Visnyk Dnipropetrovs'kogo universitetu. Seriya “Movoznavstvo”*], vyp. 23(2), pp. 61–67.

5. Ozhegov, S. I. (1986), *Dictionary of the Russian language [Slovar' russkogo yazyka]*, Moscow, 797 p.
6. Pozdnyakova, E. M. (1999), *The category of the doer of an action and the ways of its synchronous development in the cognitive nominative aspect (on the material of the English language): Author's thesis [Kategoriya imeni deyatelya i putiy eyo sinkhronnogo razvitiya v kognitivnom i nominativnom aspekte (na materiale angliyskogo yazyka): avtoref. dis. ... d-ra filol. nauk]*, Moscow, 34 p.
7. *Dictionary of the modern Russian literary language: in 17 volumes, (1948–1965), [Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo yazyka: v 17 t.]*, M.–L.: AN SSSR, “Nauka”.
8. Beloshapkova, V.A., et. al. (1999), *Modern Russian Language: textbook. for philol. specialists of higher educational institutions [Sovremennyy russkiy yazyk: ucheb. Dly afilol. spets. Vysshikh uchebnykh zavedeniy]*, Azbukovnik, Moscow, 928 p.

БЕРДНИК Лада Валеріївна

кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу ДВНЗ «Національний гірничий університет»; пр. Д. Яворницького, 19, м. Дніпро, 49600, Україна; тел.: +38(056) 756-09-64;
E-mail: berdnyk.l.v@gmail.com; ORCID ID: 0000-0003-2934-2381

**СПЕЦИФІКА ТИПІВ ВІДНОШЕННЯ СМИСЛОВИХ КОМПОНЕНТІВ
У РАМКАХ ПОХІДНИХ НАЙМЕНУВАНЬ НА =TOP/=(T)OR/ER
(внутрішньомовний та міжмовний аспекти)**

Анотація. *Мета дослідження* – виявити та проаналізувати специфіку типів відношення в межах семантичних комплексів похідних найменувань (внутрішньомовний та міжмовний аспекти). *Об'єктом вивчення* є словотвірна категорія найменування діяча. *Предмет* – похідне найменування, а саме: особливості внутрішньої єдності смислових компонентів, що складають лексичне значення омофонного похідного найменування (його внутрішня форма, словотвірні значення і імпліцитно присутнє фразеологічне нашарування). *Матеріал дослідження* – віддієслівні найменування діяча на =top у російській мові і на =(t)or/er в англійській мові. Використано описовий, порівняльний та структурний *методи*. В *результаті* дослідження виявлено чотири типи варіювання за ступенем збігу / розбіжності денотативної і сигніфікативної співвіднесеності омофонного найменування в мовах, що порівнюються. *Практичне* застосування результатів можливо в подальших дослідженнях системної організації словотвірної категорії діяча в російській і англійській мовах. **Висновки:** порівняльний аналіз мов дозволяє: 1) простежити системну специфіку концептуалізації подібних явищ свідомістю носіїв обох мов та їх вербалізацію омофонними структурами; 2) проаналізувати прояви міжмовного ізоморфізму і аломорфізму словотвірної семантики віддієслівних найменувань діяча; 3) обґрунтувати ступінь внутрішньомовної і міжмовної передбачуваності семантики омофонних похідних найменувань на підставі своєрідності позначених дистрибутивних і опозиційних кореляцій.

Ключові слова: словотвірна семантика, семантичні (фразеологічні) нашарування, внутрішня форма, найменування діяча, дериват, дистрибуція, опозиція.

Lada V. BERDNYK

Candidate of Science, Philology, associate professor of Translation Department of the State higher educational establishment «National Mining University»; pr. Dmytra Yavornytskoho, 19, Dnipro, 49600, Ukraine; tel.: +38(056) 756-09-64; E-mail: berdnyk.l.v@gmail.com; ORCID ID: 0000-0003-2934-2381

**THE RELATION SPECIFICS OF THE SEMANTIC COMPONENTS WITHIN
THE COMPLEX INTEGRITY OF THE DERIVED WORD ENDING IN =TOP/=(T)OR/ER
(intra- and interlanguage aspects)**

Summary. *Objective* of the paper is to reveal and analyze the relation specifics within the semantic integrity of the derived words (intra- and interlanguage aspects). *Object* under analysis involves the word-formative category of the doer of action. *Subject* is the derivative and, in particular, peculiarities of internal and external (in contrasted languages) correlation of such word-formative components as the inner form, word-formative meaning and implicit phraseological augment that create the lexical meaning of the derivative. *Material* of the study is a numerous but still insufficiently explored in both languages layer of the vocabulary ending in =top/=(t)or/er. Descriptive, comparative and structural *methods* are used. **Finding** of the study: four types of systemic relations of distribution and opposition regarding the above-mentioned components of word-formative semantics, and hence, four types of variation in the degree of coincidence/discrepancy between the denotative and the significative correlation of the homophonous deverbative

in the contrasted languages have been identified. **Practical value:** the results can be implemented in further studies of the system organization of the word-formative category of the doer of action in Russian and English. **Results:** comparative analysis makes it possible: 1) to reveal systemic specifics of similar phenomenon conceptualization by the consciousness of speakers of two different languages and of its verbalization by means of the homophonous word structure; 2) to find out interlanguage isomorphic and allomorphic features in the word-formative semantics of deverbatives denoting the doerofaction; 3) to substantiate the fact of intralingual and interlanguage predictability of the homophonous word structure meaning on the basis of designated distributive and oppositional originality of correlations.

Key words: *word-formative semantics, implicit semantic augments, inner form, the doer of an action, derivative, distribution, opposition.*

Надійшла до редколегії 21.02.2018

<https://doi.org/10.15421/251803>

УДК 811.161.1'38'42

ВАНЯРКИН Вадим Михайлович

кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой иностранных языков
для социально-экономических специальностей Днепровского национального университета
имени Олеса Гончара; пр. Д. Яворницкого, 35, г. Днепр, 49044, Украина; тел.: +38(056) 744-32-24;
e-mail: forlangefdu@gmail.com; ORCID ID: 0000-0003-3972-7736

ТИПОЛОГИЯ ТЕКСТОВ ОЦЕНОЧНОГО ТИПА И ИХ ПАРАМЕТРАЛЬНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ (на материале жанра фельетона)

Аннотация. *Цель исследования* – выявить на примере жанра фельетона некоторые типологические особенности текстов оценочного типа, обеспечивающие условия правильной, удачной коммуникации. *Объект изучения* – тексты оценочного типа газетно-публицистического стиля, *предмет* – факторы коммуникативно-прагматической структуры произведения, влияющие на семантическую и структурную организацию текста и предопределяющие его стилевые черты. *Материал исследования* – около 30 текстов фельетонов региональной прессы за 2015–2017 годы. Используются описательный, сопоставительный и структурный *методы*. В *результате* исследования выявлены особенности реализации коммуникативной целеустановки в текстах оценочного типа, проанализирована связь структурно-композиционной организации текста фельетона с «экспрессивным полем» этого жанра. *Практическое применение* результатов возможно в исследовании эффективности средств массовой коммуникации, призванных оказывать существенное влияние на выбор и модели поведения коммуникантов. **Выводы:** 1) как и любой другой жанр, фельетон имеет свою особую организацию текста, которая определяется основной функцией воздействия, а побуждается коммуникативной заданностью; 2) построение текста фельетона сопряжено с взаимодействием публицистичности, информационности, сатиры и художественности; 3) стилевые черты данного типа текста, понимаемые как характерные особенности текста, основанные на частоте, дистрибуции и сочетании элементов стиля, формируются прежде всего под воздействием категории экспрессивности, проявляющейся на всех уровнях языка; 4) соотношение экстралингвистических факторов и стилевых черт может быть определено как причинно-следственная зависимость. Соотношение же вышеобозначенных факторов и языково-стилистических средств носит, как представляется, взаимозависимый и взаимообусловленный характер; 5) реализация коммуникативной установки в виде прагматического эффекта для данного типа текста обусловлена прежде всего функционированием экспрессивно маркированных элементов, которые, будучи соответствующим образом организованы в тексте, могут выступать в качестве конструктивных элементов текста.

Ключевые слова: *жанр, адресат, целеустановка, типология, заголовок, экспрессивность, композиция.*

Постановка проблеми. Последние десятилетия характеризуются значительным расширением задач лингвистики и выходом их за пределы системы языковых знаков в узком смысле – на первый план выступает изучение «языка в действии».

Углубленное исследование функционального аспекта языка привело к необходимости выйти за пределы предложения, а также выявить, определить природу, иерархизировать и описать систему, способствующую содержательно-формальной организации текста как высшей, в плане уровневого анализа, единицы.

Изучение факторов, связанных с прагматической установкой, подтекстовой, контекстуальной спецификой высказывания должно, по мнению исследователей, способствовать более полному и глубокому пониманию речевого произведения, указывая пути и способы наиболее оптимального конструирования текстов, особенно относящихся к сфере массовой коммуникации.

Постановка заданий исследования. *Цель* данной статьи – изучить на примере газетно-публицистического стиля некоторые типологические особенности текстов, обеспечивающих создания условий правильной, удачной коммуникации. Одним из таких газетных жанров, по нашим наблюдениям, является жанр фельетона, для которого характерна плотная насыщенность разнообразными формами оценочности, включение элементов разговорности и синтаксической экспрессии, формирующих механизм воздействия на массового адресата.

Связь с предыдущими исследованиями. Несмотря на большое количество публикаций, посвященных фельетону, некоторые исследователи указывают на отсутствие специальных исследований, рассматривающих этот жанр как феномен СМИ, находящийся на стыке социально-политического, массмедийного и комического дискурсов [16, с. 14].

При выявлении типологических особенностей текстов оценочного типа, и в частности фельетона, представляется целесообразным остановиться на следующих элементах коммуникативно-прагматической структуры произведения: 1) адресант; 2) адресат; 3) коммуникативное задание (цель сообщения); 4) внутренняя организация сообщения.

Прагматическая направленность в плане реализации определенных коммуникативных интенций адресанта свойственна фельетону в гораздо большей степени, чем текстам информативного или комментирующего типов.

Характерные особенности фельетона как своеобразного жанра публицистики определяются его двойственным характером: сатирически повествуя о конкретных, реальных фактах, он использует разнообразные художественно-беллетристические формы [17, с. 199]. «В этом двойственном характере фельетона – все дело: по методам разработки факта фельетон – явление литературное, по своему отношению к факту – внелитературное. Обе функции необходимы, и именно соединение их, переключение бытовой и художественной функций составляет суть фельетона...» [18, с. 7]. Эта особенность фельетона предопределяет особый тип «образа автора». По определению В. В. Виноградова, «в образе автора», в его речевой структуре объединяются все качества и особенности стиля художественного произведения: распределение света и тени при помощи выразительных речевых средств, перехода от одного стиля изложения к другому, переливы и сочетания словесных красок, характер оценок, выражаемых посредством подбора и смены слов и фраз, своеобразия синтаксического движения» [3, с. 7].

Как отмечают исследователи, здесь мы сталкиваемся с определенным преломлением «образа автора», что объясняется спецификой жанра [17, с. 199].

Изложение основного материала. Публицистичность фельетона особенно ярко и непосредственно выражается в выводах, обычно заключающих текст, где автор «сбрасывает все маски» и выступает как публицист. Формы таких выводов различны. Так, например, фельетон М. Куюна «Укрощение строптивого», в котором автор в форме лирического повествования рассказывает о бедственном экологическом положении, сложившемся на «поэтических берегах седого Славутича», заканчивается словами: «...не пора ли сейчас трезво подойти к тем решениям, которые, по сути, грубо попирают природоохранное законодательство, и отменить их? И автор твёрдо уверен, что в данной ситуации свое веское слово должен сказать специальный отдел областной прокуратуры» [Дн. пр., 12.03.2015].

Таким образом, типологически маркированным средством текста фельетона можно считать особый тип «образа автора», что находит свое выражение прежде всего в преднамеренном столкновении разностилевых текстов, при этом, как отмечает исследователь, «только тексты газетно-информативного, публицистического характера воспринимаются в нём как нестилизованные» [17, с. 200].

Из сказанного выше можно сделать вывод о том, что отличительной особенностью фельетона является то, что это жанр личностный и эффективность восприятия во многом зависит от мастерства автора, от его умения сделать интересной для максимально широкого круга читателей предметную реальность, не представляющую большого интереса с точки зрения наличия в ней каких-то новых сенсационных сведений. А это достигается прежде всего благодаря использованию большого количества экспрессивных средств на всех уровнях языка, что фактически означает присутствие экспрессивности как одной из основных категорий текста фельетона.

К текстовым категориям, ориентированным на адресата, следует также отнести информативность, поскольку основная цель иллокутивного акта – сообщить информацию собеседнику [5, с. 16].

Специфика жанра фельетона, как отмечалось ранее, уже с самого начала во многом предопределена своеобразием функционального стиля и публицистически-целенаправленной прагматической установкой газетных текстов на информацию и убеждение. Однако соотношение этих факторов в различных типах текстов неодинаково. Если в некоторых жанрах данного функционального стиля (хроника, сообщение, коммюнике) акцент делается, прежде всего, на информативную сторону, что предопределяет выбор языковых средств, соответствующих этому типу текстов, то для жанра фельетона фактор информативности играет второстепенную роль и служит для эффективного перенесения убеждений, при котором сообщение значений, сведений является прежде всего средством воздействия на читателя [10, с. 67].

На передний план в данном случае выдвигается морально-эстетическое восприятие текста, и степень готовности к взаимодействию между сознанием коммуникаторов и сознанием получателей информации определяется не только приобщённостью последних к описываемому в тексте факту, явлению, событию, но и их языковой подготовленностью, культурным и общеобразовательным уровнем, т. е. адекватность восприятия коммуникативной целеустановки во многом зависит от тезауруса читателя.

Конечно, работая над текстом, автор мысленно представляет читателя и старается так или иначе учитывать его социальный статус, образовательный уровень и т. п. Однако отсутствие определенной адресатной ориентации, свойственной газете, заставляет его добиваться реализации коммуникативной установки в

основном посредством воздействия на эмоциональную сферу человека. А это уже предполагает широкое использование в тексте экспрессивных средств.

Главным среди факторов коммуникативно-прагматической структуры произведения, оказывающих влияние на семантическую и структурную организацию текста, предопределяющих его стилевые черты, несомненно, является цель высказывания. Создание текста подчиняется цели говорения (сообщения) о предмете, т. е. коммуникативной задаче, порождающей и организующей сообщение [7, с. 116].

Как справедливо отмечает О. И. Москальская, анализ коммуникативной целеустановки не может быть безразличен к жанру текста, так как каждый жанр выдвигает при этом свои специфические трудности [12, с. 63]. При определении коммуникативной установки исследуемого жанра необходимо исходить из того, что фельетон, как не раз подчёркивали исследователи, представляет собой соединение, органическое переплетение, нерасчленённость трёх начал: публицистического, художественного и сатирического [2, с. 163]. Все формы отражения действительности в данном случае пропущены через художественно-публицистический замысел автора, подчинены сознательному выбору способа представления действительности как средства воздействия на читателя.

В исследуемом жанре цель заключается в том, чтобы побудить читателя солидаризироваться с мнением автора в оценке действительных, конкретных фактов, событий, явлений окружающей действительности. Такая целеустановка порождает определенные качества, стилевые черты жанра: непринуждённость, эмоциональность, экспрессивность. Именно эти особенности отличают данный тип текста от других с подобной целеустановкой, например, от передовой статьи, которая является прежде всего продуктом коллективного творчества с использованием речевых и языковых средств, имеющих не индивидуальный, а социально закреплённый традиционный характер [15, с. 7].

Для жанра фельетона особенно характерно стремление автора приблизиться к читателю, вовлечь его в коммуникативный акт, обращаясь к нему как бы лично от себя, задавая ему вопросы и подводя к нужным ответам. От других текстов оценочного типа, например реплики и памфлета, фельетон отличает большая свобода проникновения в текст авторского «я» [17, с. 129] и более резкий характер отрицательной оценки; при этом, естественно, возрастает роль не прямых способов выражения оценки, таких как ирония, метафора, гиперболы, каламбур, драматизация повествования или описания, несобственно-прямая речь и т. д.

Таким образом, типологически отмеченным свойством текста фельетона является высокая степень выраженности иллокутивной силы речевого произведения.

Несомненно, что функция текста в процессе коммуникации, коммуникативная целеустановка являются исходными факторами, определяющими структуру текста и его языковые особенности. Однако это отнюдь не означает, что роль языка в организации текста второстепенна. Думается, что здесь существует обратная связь.

Если коммуникативная задача управляет процессом формирования замысла, последний осуществляет отбор языковых средств, совокупность которых вместе с их содержательной стороной составляют внешнюю форму текста [13, с. 22], то внешняя форма, данная непосредственно восприятию, в свою очередь оказывает влияние на осуществление первоначальной коммуникативной задачи.

Следовательно, в данном случае, по нашему мнению, можно говорить о взаимообусловленности, о тесной зависимости между коммуникативной целеус-

тановкой и внутренней организацией сообщения, его композиционно-речевыми признаками.

Одной из существенных характеристик композиции текста многие исследователи считают наличие названия (заголовка) [6, с. 133], которое в качестве имени любого текста является важным текстообразующим признаком произведения, проявляющимся уже в прецикле восприятия, и, таким образом, первоначально стимулирует интеллектуальную и эмоциональную деятельность читателя как в выборе произведения, так и в процессе его чтения [1, с. 24].

Несмотря на имеющиеся различия в существующих классификациях заголовка, всех их объединяет указание на номинативность, информативность и рекламность.

На наличие и относительную важность функций заголовка оказывает влияние и жанр публикации. Личностный характер жанра фельетона допускает ярко выраженную оценку событий и факторов с целью усиления воздействия на получателя речи. Часто уже в самом заголовке, который то в ясной, конкретной форме, то в завуалированной, имплицитной, выражает основной замысел, идею, концепт создателя текста [4, с. 113]. Стилистические значения слов, слова и фразеологические обороты, употребленные в практическом значении, отражают отношение автора к описываемому факту, ср.: *Плач по подхалимам* [Дн. пан., 21.05.2016]; *Мор в законе* [Дн. веч., 22.09.2015]; *Рождественские мечтания* [Дн. пр., 17.10.2017].

Начало фельетона часто сознательно выделяется автором как часть, требующая по законам жанра беллетризации, в характерном для данного типа текста «обнажении приема» [17, с. 202].

«В фельетонном жанре почему-то не практикуются лирические отступления... А жаль. Попытаюсь восполнить досадный пробел.

На поэтическом берегу седого Славутича стояла почти в полном составе компетентная комиссия...» [Дн. пр., 19.03.2016].

Одним из распространенных, типичных видов композиции фельетона является использование развернутого описания, аналогии, введение ассоциативной или метафорической темы [8, с. 249].

Для того чтобы подтвердить достоверность даваемой информации, автор часто прибегает к ссылке на первоисточники информации, использует в тексте реальные документы, цитаты:

«Он энергично подмахнул депешу, направляемую председателю Криничанского райисполкома, в которой указывал, что “не возражает в создании на территории колхоза малого... предприятия “Биотон”» [Дн. пан., 23.06.2017].

Таким образом, с точки зрения композиционной, как отмечается во многих исследованиях, фельетон характеризуется тем, что «в нем почти всегда противопоставляется изложение стилизованное, художественно-беллетризованное как ироническое, шутовское, “придуманное” газетно-информационному и публицистическому как достоверному и истинному» [17, с. 207].

Публицистичность фельетона, как отмечалось выше, особенно ярко и непосредственно выражается в выводах, обычно заключающих текст. Формы таких выводов различны. Так, например, фельетон О. Жадана «Четвертной на тарелочке» заканчивается обращением автора к читателям:

«Взятки к датам? Но ведь разных дат уйма – разве напасешься, соберешь столько трудовых кровных рублей? Послушайте, да так ли уж надо было их собирать? За что платить-то, вздумайте хоть на минутку!» [Дн. веч., 14.07.2015].

Нередки для жанра фельетона концовки в виде риторических вопросов:

«Но вот проблема: а что делать, если и другие чиновники откажутся подчиняться президентской директиве? Как, скажите, защищать тогда основы российской демократии?» [Дн. пр., 25.10.2016].

Как отмечают сами авторы фельетонов, они ориентируются не только на квалифицированного, но и на рядового читателя, которому необходимо тот или иной факт и выводы из него подробнее разъяснить. «Поэтому иногда в ущерб художественности фельетона мы должны “пойти на жертву” и давать публицистическую (полупублицистическую) концовку. Конечно, это нельзя брать за правило, ибо часто “выводы” просматриваются в самом тексте фельетона» [14, с. 52].

Известно, что «конец речи должен закруглить ее, т. е. связать с началом» [9, с. 169]. В фельетоне, как правило, конец текста, выводы, тесно связаны с заглавием. Таким образом, соотношение заглавия, начала и концовки текста создает тот конструктивный каркас, внутри которого находит «фельетонное выражение мысль автора» [17, с. 210].

Структурно-композиционные особенности текста фельетона органично связаны с «экспрессивным полем» этого жанра. Чередование метафорического и логического, образного и документального в тезисах развертывания текста соотносится с таким же чередованием в микротекстах данного жанра. Сочетание в одной фразе, на небольшом отрезке текста образности и специальной терминологии, метафоры и публицистического стандарта является характерным для стиля фельетона.

По определению В. Г. Костомарова, «стандарт – это результат многовековых традиций, отбора типического». Стандарт, «наряду со стабильностью», характеризуется «нестандартным применением в каждом конкретном случае» [10, с. 150].

Способность языковых средств разного уровня обнаруживать выразительно-конструктивные «приращения» В. Г. Костомаров определяет как экспресsemу [Там же, с. 160].

Соотношение экспрессивных средств и стандарта по-разному проявляется в различных публицистических жанрах. В текстах фельетонов происходит контактное, по контрасту с дистантным, чередование экспрессивных средств и стандарта, в результате чего возникает экспрессивный контекст.

Говоря об элементах коммуникативно-прагматической структуры сообщения, необходимо отметить, что они очень тесно переплетаются, взаимодействуют друг с другом и поэтому не существует однозначного соответствия между каким-либо элементом модуса и определенной текстовой категорией. Так, фактор адресата влияет на функционирование как субъективной модальности, так и категории экспрессивности; с другой стороны, на категорию информативности влияют такие коммуникативные элементы, как цель сообщения, пресуппозиция и др.

Итак, анализ типологических характеристик жанра фельетона позволяет, на наш взгляд, сделать следующие **выводы**.

1. Как и любой другой жанр, фельетон имеет свою особую организацию текста, которая определяется основной функцией воздействия, а побуждается коммуникативной заданностью.

2. Построение текста фельетона сопряжено со взаимодействием публицистичности, информативности, сатиры и художественности.

3. Стилиевые черты данного типа текста, понимаемые как «характерные особенности текста, основанные на частоте, дистрибуции и сочетании элементов стиля» [11, с. 294], формируются прежде всего под воздействием категории экспрессивности, проявляющейся на всех уровнях языка.

4. Соотношение экстралингвистических факторов и стилиевых черт может быть определено как причинно-следственная зависимость. Соотношение же вышеобозначенных факторов и языково-стилистических средств носит, как представляется, взаимозависимый и взаимообусловленный характер.

5. Признание категории экспрессивности доминирующей и облигаторной для текста фельетона позволяет предположить, что реализация коммуникативной установки в виде прагматического эффекта для данного типа текста обусловлена прежде всего функционированием экспрессивно маркированных элементов, которые, будучи соответствующим образом организованы в тексте, могут выступать в качестве конструктивных элементов текста.

Перспективы дальнейших исследований видятся нам в разработке методологических основ и методических принципов анализа текста в единстве его формальных и содержательных элементов с учётом коммуникативной установки, реализация которой в виде прагматического эффекта предопределяет, в конечном итоге, эффективность всей коммуникации.

Библиографические ссылки

1. Арнольд И. В. Значение сильной позиции для интерпретации художественного текста. *Иностранные языки в школе*. 1978. № 4. С. 23–31.
2. Вакуров В. Н., Кохтев Н. Н., Солганик Г. Я. Стилистика газетных жанров. Москва: Высшая шк., 1978. 183 с.
3. Виноградов В. В. Наука о языке художественной литературы и ее задачи: на материале русской литературы. Москва: АН СССР, 1958. 51 с.
4. Выготский Л. С. Психология искусства. Москва: Искусство, 1968. 576 с.
5. Гак В. Г. Прагматика, узус и грамматика речи. *Иностранные языки в школе*. 1982. № 5. С. 11–17.
6. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва: Наука, 1981. 139 с.
7. Дридзе Т. М. Проблема избыточности и информативно-целевой анализ речевого сообщения: материалы V Всесоюзного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации. Москва, 1975. Ч. 1. С. 112–121.
8. Журбина Е. И. Искусство фельетона. Москва: ГИХЛ, 1965. 287 с.
9. Кони А. Ф. Советы лекторам. Москва: Госполитиздат, 1963. С. 163–171.
10. Костомаров В. Г. Русский язык на газетной полосе: Некоторые особенности языка современной газетной публицистики. Москва: МГУ, 1971. 267 с.
11. Михель Г. Основы теории стиля. *Новое в зарубежной лингвистике* / общ. ред. И. Р. Гальперина. Москва: Прогресс, 1980. Вып. IX. С. 271–296.
12. Москальская О. И. Грамматика текста. Москва: Выш. шк., 1981. 183 с.
13. Новиков А. И. Семантика текста и ее формализация. Москва: Наука, 1983. 215 с.
14. Рыкалин Г. И. Фельетонисты о своей работе. Ленинград: Academia, 1929. С. 49–57.
15. Солганик Г. Я. Язык и стиль передовой статьи. Москва: МГУ, 1973. 75 с.
16. Солганик Г. Я. Язык СМИ и политика. Москва: МГУ, 2012. 952 с.
17. Стилистика русского языка: Жанрово-коммуникативный аспект стилистики текста. Москва: Наука, 1987. 236 с.
18. Фельетон: сб. статей / под ред. Ю. Тынянова и Б. Казанского. Ленинград: Academia, 1927. 219 с.

References

1. Arnold, I. V. (1978), "The Essence of a Strong Position for the Interpretation of an Artistic Text", *Foreign languages at school* ["Znachenie sil'noj pozicii dlja interpretacii hudozhestvennogo teksta"], *Inostrannye jazyki v shkole*, № 4, pp. 23–31.

2. Vakurov, V. N., Kohtev, N. N., Solganik, G. Ya. (1978), *Stylistics of the Newspaper Genres* [*Stilistika gazetnyh zhanrov*], Moscow, 183 p.
3. Vinogradov, V. V. (1958), *The Science about the Language of Fiction and its Tasks: on the Material of the Russian Literature* [*Nauka o jazike hudozhestvennoi literatury i ee zadachi: na materialy russkoi literatury*], Moscow, 51 p.
4. Vyugotsky, L. S. (1968), *Psychology of Art* [*Psihologija iskusstva*], Moscow, 576 p.
5. Gak, V. G. (1982), "Pragmatics, Customary Usage and Speech Grammar", *Foreign languages at school*, ["Pragmatika, uzus i grammatika rechi"], *Inostrannye jazyki v shkole*, № 5, pp. 11–17.
6. Galperin, I. R. (1981), *Text as an Object of Linguistic Research* [*Tekst kak obekt lingvističeskogo issledovanija*], Moscow, 139 p.
7. Dridze, T. M. (1975), "The Problem of Message Redundancy and Informative and Target Analysis of Speech Transaction" ["Problema izbytochnosti i informativno-celevoi analiz rečevogo soobščhenija"], *Materials of the V all-USSR symposium on psycho-linguistics and the theory of communication*, Moscow, P. 1, pp. 112–121.
8. Zhurbina, E. I. (1965), *The Art of a Satirical Article* [*Iskusstvo fel'etona*], Moscow, 287 p.
9. Koni, A. F. (1963), "The Tips to the Lecturers" ["Sovety lectoram"], Moscow, pp. 163–171.
10. Kostomarov, V. G. (1971), *Russian on the News-Paper: Some Peculiarities of the Language of Contemporary Newspaper Journalism* [*Russkii jazik na gazetnoj polose: Nekotorye osobennosti jazika sovremennoi gazetnoi publicistiky*], Moscow, 267 p.
11. Mikhel, G. (1980), "Style Theory Fundamentals", New in foreign linguistics ["Osnovy teorii stilja"], *Novoe v zarubeznoj lingvistike*, Moscow, Ed. IX, pp. 271–296.
12. Moskalskaya, O. I. (1981), *The Grammar of the Text* [*Grammatika teksta*], Moscow, 183 p.
13. Novikov, A. I. (1983), *Semantics of the Text and its Formalization* [*Semantika teksta i ee formalizacija*], Moscow, 215 p.
14. Ryukalin, G. I. (1929), "Newspaper Satirists about their Job" ["Fel'etonisty o svoei rabote"], Leningrad, pp. 49–57.
15. Solganik, G. Ya. (1973), *The Language and Style of the Editorial* [*Jazik i stil' peredovoi stat'i*], Moscow, 75 p.
16. Solganik, G. Ya. (2012), *The Language of Mass Media and Politics* [*Jazik SMI i politika*], Moscow, 952 p.
17. *Stylistics of the Russian Language: Genre and Communication Aspect of the Stylistics of the Text* (1987), [*Stilistika russkogo jazika: zhanrovo-komunicativnyi aspekt stilistiki teksta*], Moscow, 236 p.
18. *Satirical Article: collected articles*, (1927), [*Fel'eton: sbornik statej*], Leningrad, 219 p.

Список условных сокращений

Дн. веч. – Днепр вечерний

Дн. пр. – Днепровская правда

Дн. пан. – Днепровская панорама

ВАНЯРКІН Вадим Михайлович

кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов для соціально-економічних спеціальностей Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара;
пр. Д. Яворницького, 35, м. Дніпро, 49044, Україна; тел.: +38(056) 744-32-24;
e-mail: forlangefdnu@gmail.com; ORCID ID: 0000-0003-3972-7736

ТИПОЛОГІЯ ТЕКСТІВ ОЦІННОГО ТИПУ ТА ЇХ ПАРАМЕТРАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ (на матеріалі жанру фейлетону)

Анотація. *Мета дослідження* – виявити на прикладі жанру фейлетону деякі типологічні особливості текстів оцінного типу, які забезпечують умови правильної, вдалої комунікації. *Об'єкт дослідження* – тексти оцінного типу газетно-публіцистичного стилю, *предмет* – фактори комунікативно-прагматичної структури твору, які впливають на семантичну та структурну організацію тексту і визначають його стильові риси. *Матеріал* дослідження – близько 30 текстів фейлетонів регіональної преси за 2015–2017 роки. Застосовано описовий, зіставний та структурний *методи*. У *результаті* дослідження виявлено особливості реалізації комунікативної цілеустанови в

текстах оцінного типу, проаналізовано зв'язок структурно-композиційної організації тексту фейлетону з «експресивним полем» цього жанру. **Практичне застосування** результатів можливе в дослідженні ефективності засобів масової комунікації, покликаних суттєво впливати на вибір рішення і моделі поведінки комунікантів. **Висновки:** 1) як і будь-який інший жанр, фейлетон має свою особливу організацію тексту, яка визначається основною функцією впливу, а спонукається комунікативною заданістю; 2) побудова тексту фейлетону пов'язана із взаємодією публіцистичності, інформативності, сатири і художності; 3) стильові риси цього типу тексту формуються передусім під впливом категорії експресивності, яка виявляється на всіх рівнях мови; 4) співвідношення екстралінгвістичних факторів і стильових рис може визначатися як причинно-наслідкова залежність. А співвідношення зазначених факторів і мовно-стилістичних засобів має, на наш погляд, взаємозалежний і взаємовизначений характер; 5) визнання категорії експресивності домінуючою та облігаторною для текстів фейлетону дозволяє припустити, що реалізація комунікативної настанови у вигляді прагматичного ефекту для даного типу тексту зумовлена передусім функціонуванням маркованих елементів, які, будучи відповідним чином організовані в тексті, можуть виступати конструктивними елементами тексту.

Ключові слова: жанр, адресат, цілеустановка, типологія, заголовок, експресивність, композиція.

Vadym M. VANIARKIN

Candidate of Science (Philology), Associate Professor, Head of the Department of Foreign Languages for Social and Economic Specialties of Oles Honchar Dnipro National University; Dmytro Yavornytskyi Avenue, 35, Dnipro, 49044, Ukraine; tel.: +38(056) 744-32-24; e-mail: forlangefdn@gmail.com; ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3972-7736>

TYOLOGY OF THE APPRAISIVE TYPE TEXTS AND THEIR PARAMETRIC CHARACTERISTICS (a case study of feuilleton genre)

Summary. Objective – to identify on the basis of the genre of satirical article some typological peculiarities of the texts of evaluating type, providing the conditions of the correct and successful communication. **Object** – the tests of evaluating type of newspaper and journalistic style, **subject** – the factors of the communicative and pragmatic structure of the writing, which influence the semantic and structural organization of the text and predetermine its stylistic features. **Material** – approximately 30 texts of satirical articles of the advertising press dating the years 2015-2017. The descriptive, contrastive and structural **methods** have been used. **Finding** of this research is the peculiarities of the communicative aim realization in the texts of evaluating type. The connection of the structural and compositional arrangement of the satirical article text with the “expressive background” of this genre has been analyzed. **Practical value** of the results is possible in the research of mass media efficiency, urging to have a significant impact on the choice and models of the communicators’ behavior. **Results:** 1) as any other genre, satirical article has its own text arrangement, which is determined by the main impact function and induced by the communicative designation; 2) satirical article text construction is conjugated with the interaction of political journalism, information, satire and artistic merits; 3) stylistic features of the text of this type, comprehended as the characteristic peculiarities of the text based on frequency, distribution and combination of the elements of style, are uppermost formed under the influence of the category of expressiveness revealing on all the language levels; 4) the correlation of the extra linguistic factors and stylistic features may be identified as causality. The correlation of the above-mentioned factors as well as the language and stylistic means is, as it is thought, of an interdependent nature; 5) the realization of the communicative message as the pragmatic effect for the text of the given type is mostly stipulated by the functioning of the expressively marked elements, which being specifically organized in the text, may possess the qualities of the constructive elements of the text.

Key words: genre, addressee, goal-setting, typology, headline, expressiveness, composition.

Надійшла до редколегії 06.04.2018

ВЫСОЦКАЯ Татьяна Николаевна

кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры перевода ГВУЗ «Национальный горный университет», пр. Д. Яворницкого, 19, г. Днепр, Украина, +38(056) 744-73-39,
E-mail: tshilovskaya1@gmail.com; ORCIDID: 0000-0002-4184-4942

**ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНЫХ СПОСОБОВ
НОМИНАЦИИ ГОРНОТЕХНИЧЕСКИХ АРТЕФАКТОВ**

Аннотация. *Цель исследования* – дать общую характеристику основных способов номинации горнотехнических артефактов. *Объект изучения* – русские термины-наименования горнотехнических артефактов, *предмет* – способы создания номинативных единиц в сфере специальной коммуникации. *Материал* исследования – корпус номинаций горнотехнических артефактов общим объемом более 3600 единиц. Используются следующие *методы*: аналитический метод, прием количественных подсчетов, метод компонентного анализа. В *результате* исследования выявлены словообразовательные, синтаксические модели наименований горнотехнических артефактов, семантические производные, а также заимствования. *Практическое применение* результатов возможно в дальнейших исследованиях категории номинации в русском языке. **Выводы:** 1) структурные типы ГТА представлены однословными, бинарными, трёхкомпонентными и многокомпонентными наименованиями; 2) в процентном соотношении преобладают неоднословные НГТА; 3) среди составных номинаций преобладают бинарные образования; 4) среди однословных терминов преобладают сложения; 5) однословные НГТА, вошедшие в терминосистему наименований как готовые языковые единицы (заимствования или семантические дериваты), и производные (сложения и суффиксальные образования) в процентном соотношении распределились приблизительно равномерно; 6) наши данные подтверждают общеизвестный факт: составные термины по количеству занимают одно из первых мест в любой отраслевой терминологии, что неслучайно. Мотивированные, обладающие внутренней формой образования, они обеспечивают обогащение языка науки новыми терминами.

Ключевые слова: *способы номинации, термины-наименования, горнотехнический артефакт, модели наименований, структурные типы наименований.*

Постановка проблемы. В рамках когнитивной парадигмы внимание исследователей привлечено к выявлению мыслительной основы языковых структур и роли языка в процессе их речевой реализации. Язык рассматривается как средство доступа ко всем когнитивным процессам человека и сам изучается как когнитивный процесс, осуществляемый в коммуникации. В задачи номинации входит решение вопроса о том, какая часть знаний о явлении действительности, переработанная сознанием в виде концепта, получает отдельное наименование, то есть «совокупность каких смыслов становится поводом для их объединения и подведения под определенную материальную последовательность – “крышу” (тело) знака» [6, с. 54].

Связь с предыдущими исследованиями. Связь языка, мышления и действительности подчеркивалась еще в 70-х годах Г. В. Колшанским, который писал: «Сущность номинации заключается не в том, что языковой знак обозначает вещь или каким-то образом соотносится с вещью, а в том, что он репрезентирует некоторую абстракцию как результат познавательной деятельности человека...» [5, с. 12]. В результате объективации субъективной деятельности сознания полученное языковое обозначение становится достоянием говорящих на этом языке и, как отмечает Е. С. Кубрякова, позволяет соотнести тело знака со сложившейся структурой сознания [6].

Таким образом, номинация – это процесс обозначения концептуализируемой сущности, процесс познания. И от структуры именованного во многом зависит адекватность передачи информации, выраженной в языковой форме, что, в конечном итоге, определяет адекватное отражение в человеческом сознании материального мира [6, с. 5–31].

Пути номинации в русском языке в наиболее общем виде были намечены Д. Н. Шмелевым, который писал: «Для обозначения того или иного явления может быть или создано новое слово на базе уже имеющихся в языке лексических единиц и аффиксальных средств (префиксов и суффиксов), или заимствовано иноязычное слово, или образовано сложное, составное наименование, или же, наконец, приспособлено слово, уже существующее в языке, которое в таком случае определенным образом видоизменяет свою семантику (а часто при этом и стилистическую окраску)» [8, с. 37].

Постановка заданий исследования. *Цель исследования* – дать общую характеристику основных способов номинации горнотехнических артефактов. *Объект изучения* – русские термины-наименования горнотехнических артефактов, *предмет* – способы создания номинативных единиц в сфере специальной коммуникации. Цель исследования определила круг *задач*: 1) выделить структурные типы ГТА; 2) представить обобщенные количественные данные о структурных типах НГТА: однословных наименованиях, бинарных, трёхкомпонентных и многокомпонентных конструкциях; 3) представить количественные данные о структурных типах однословных НГТА: заимствованиях, сложениях, семантических и суффиксальных дериватах. *Материал* исследования – корпус номинаций горнотехнических артефактов общим объёмом более 3600 единиц, сформированный на основе сплошного просмотра энциклопедических справочников горного дела, горной энциклопедии, политехнических словарей русского языка, учебников, учебных пособий и справочных изданий по горному делу, горным машинам, горным комплексам для открытой и подземной разработок и т. д. Используются следующие *методы*: аналитический метод, прием количественных подсчетов, метод компонентного анализа.

Изложение основного материала. Терминологическая номинация осуществляется в соответствии с общезыковыми принципами. Специфика же ее – в создании именованного особого рода – терминов, поскольку термин имеет не лексическое значение, в основе которого лежит бытовое знание, за термином стоит концепт, в основе которого – знание научного плана. Таким образом, когда мы говорим о научной терминологии, мы имеем в виду, что социализируется научный концепт. В процессе наименования происходит закрепление за языковым знаком специального понятия, формирующегося в результате научно-практической деятельности людей. Неразрывное единство термина и обозначаемого им понятия создает базу для научного терминотворчества, понимание этого позволяет рассматривать термин как значащую единицу, которая отображает окружающий мир и одновременно является результатом и инструментом познавательной деятельности человека. Процесс терминотворчества коммуникативно обусловлен и происходит в соответствии с потребностями развивающейся науки.

Для создания номинативных единиц в сферах специальной коммуникации используются те же способы, с помощью которых создаются слова общелитературного языка. Однако механизмы языкового творчества при этом не являются абсолютно стихийными, так как из всех способов номинации при создании новых терминов более или менее сознательно отбираются те, которые успешно служат

целям обозначения новых понятий, вновь открытых и вновь созданных предметов в специальных сферах.

По способу формирования выделяются словообразовательные, синтаксические модели наименований горнотехнических артефактов, семантические производные, а также заимствования. Предварительно отобранный методом сплошной выборки материал (более 3600 номинативных единиц) был подвергнут структурному и семантическому анализу, в результате которого были выделены типичные способы номинации ГТА. Распределение НГТА по разным структурным типам обобщенно представлено в табл. 1.

Таблица 1

Обобщенные количественные данные о структурных типах НГТА

Структурные типы	Однословные		Бинарные		Трехкомпонентные		Многокомпонентные	
	Ед.	%	Ед.	%	Ед.	%	Ед.	%
Субкатегории	Ед.	%	Ед.	%	Ед.	%	Ед.	%
Машины	120	17,52	515	34,26	520	45,41	164	50,15
Аппараты	105	15,33	250	16,63	122	10,65	35	10,70
Инструменты	85	12,41	145	9,65	78	6,81	42	12,84
Устройства	88	12,85	195	12,97	110	9,60	32	9,79
Детали	125	18,25	130	8,65	23	2,01	7	2,14
Конструкции	70	10,22	110	7,32	27	2,36	7	2,14
Сооружения	13	1,89	53	3,52	110	9,60	12	3,67
Вместилища	28	4,09	45	2,99	47	4,10	8	2,45
Механизмы	16	2,34	40	2,66	40	3,49	12	3,67
Транспорт	5	0,73	20	1,33	68	5,94	8	2,45
Всего	685	100	1503	100	1145	100	327	100
В целом	3660							

В процентном соотношении преобладают однословные НГТА, составляющие около 81 % от всего количества проанализированных единиц, на долю однословных наименований горнотехнических артефактов приходится почти 19 %. В свою очередь, среди составных номинаций бинарные составляют 41,2 %, трехкомпонентные – 31,3 % и многокомпонентные – 9 %.

Наши данные подтверждают общеизвестный факт: составные термины по количеству занимают одно из первых мест в любой отраслевой терминологии, что неслучайно. Мотивированные, обладающие внутренней формой образования, они обеспечивают обогащение языка науки новыми терминами. Более подробно структурный и ономазиологический анализ составных НГТА был представлен в [3; 4].

Однословные НГТА с точки зрения их словообразовательной структуры делятся на непроизводные и производные. К производным относятся НГТА, образованные при помощи аффиксации (в основном суффиксации) и сложения. К непроизводным – заимствования и семантические дериваты. Распределение структурных типов однословных НГТА по субкатегориям обобщенно можно представить с помощью табл. 2 (см. след. стр.). Её данные позволяют рассчитать, что в процентном соотношении среди 685 однословных терминов преобладают сложения, составляющие 27,4 %, далее следуют заимствования – 26,6 % и семантические дериваты – 24,4 %, суффиксальные производные составляют 21,6 %. Интересно отметить, что однословные НГТА, вошедшие в терминосистему наименований как готовые языковые единицы – заимствования или семантические дериваты, – и производные – сложения и суффиксальные образования – в

процентном соотношении распределились приблизительно равномерно: первые из них составляют около 51 %, а вторые – около 49 %. Более подробно анализ производных и производных НГТА был представлен в [1; 2] соответственно.

Таблица 2

Количественные данные о структурных типах однословных НГТА

Структурные типы	Займовства		Семантич. дериваты		Сложение		Суффиксация	
	Ед.	%	Ед.	%	Ед.	%	Ед.	%
Машины	25	13,73	10	6,00	70	37,23	15	10,14
Аппараты	45	24,72	10	6,00	35	18,62	5	3,38
Инструменты	25	13,73	30	17,96	10	5,32	20	13,51
Устройства	20	11,00	18	10,78	35	18,62	45	30,41
Детали	35	19,23	50	29,94	10	5,32	30	20,27
Конструкции	15	8,24	40	23,95	5	2,66	20	13,51
Сооружения	2	1,10	3	1,80	3	1,59	5	3,38
Вместилища	10	5,49	5	7,46	10	5,32	3	2,02
Механизмы	5	2,74	1	0,60	5	2,66	5	3,38
Транспорт. системы	–	–	–	–	5	2,66	–	–
Всего	182	100	167	100	188	100	148	100

Однословные номинации, как известно, составляют ядро любой терминологической системы, функционируя как в качестве самостоятельных, автономных единиц, так и в качестве опорных компонентов многочисленных составных наименований.

Морфологическая деривация в анализируемом номинативном пространстве представлена аффиксацией и сложением.

Сложные термины, составляющие 27,4 % всех однословных НГТА, образуются при помощи разных способов сложения, среди которых преобладают осново- и словосложение: *автоподатчик, автосамосвал, буродержатель, водобой, гидрозажим, землечерпалка, пневмодвигатель, бункер-смеситель, вагон-дозатор, желоб-реши́так, станок-качалка, машина-расширитель (скважин)* и др.

Среди аффиксальных дериватов, как уже было отмечено, преобладают термины, созданные суффиксальным способом, включая нулевую суффиксацию: *бегун, вертлюг, верхняк, вкладыш, водило, горелка, державка, забурник, заглушка, наводка, переходник, ползун, скальватель, тягач, захват, крепь* и др.

Единичные термины образованы префиксацией: *контргайка, дезинтегратор*. Около 10 НГТА относятся к префиксально-суффиксальным производным: *втупка* (в- + тул (того же корня, что *туловище* (ТСРЯШ) + -к(а)), *патрубок* (па- + труб(а) + -ок), *подшипник* (под- + шип + -ник), *заплечики* (за- + плеч(о) + -ик(и)), *оголовок* (о- + голов(а) + -ок), *проушина* (про- + -уш- (от ухо, с чередованием х/ш) + -ин(а)), *укосина* (у- + кос(ой) + -ин(а)), *открылки* (от- + крыл(о) + -к(и)), *подлапник* (под- + лап(а) + -ник), *подпятник* (под- + пят(а) + -ник).

Выводы. Исследование показало, что: 1) структурные типы ГТА представлены однословными, бинарными, трёхкомпонентными и многокомпонентными наименованиями; 2) в процентном соотношении преобладают неоднословные НГТА; 3) среди составных номинаций бинарные составляют 41,2 %, трёхкомпонентные – 31,3 % и многокомпонентные – 9 %; 4) среди однословных терминов преобладают сложения; 5) однословные НГТА, вошедшие в терминосистему наименований как готовые языковые единицы – займовства или семантические дериваты, – и производные – сложения и суффиксальные образования – в про-

центном соотношении распределились приблизительно равномерно; б) наши данные подтверждают общеизвестный факт: составные термины по количеству занимают одно из первых мест в любой отраслевой терминологии, что неслучайно. Мотивированные, обладающие внутренней формой образования, они обеспечивают обогащение языка науки новыми терминами.

Библиографические ссылки

1. Высоцкая Т. Н. Непроизводные наименования технических артефактов горной промышленности. *Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского*. 2011. № 4. Филология. Социальные коммуникации. Т. 24 (63). С. 7–11.
2. Высоцкая Т. Н. Ономаσιологические модели суффиксальных наименований технических артефактов горной промышленности. *Вісник Дніпропетров. ун-ту. Серія: Мовознавство*. 2011. Вип. 17. Т. 1. С. 33–38.
3. Высоцкая Т. Н. Ономаσιологические отношения в кругу составных наименований технических артефактов горной промышленности (на материале бинарных конструкций). *Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках: VI Междунар. науч. конференция: материалы / сост. Т. С. Пристайко*. Дніпропетровськ: Нова ідеологія, 2013. С. 55–56.
4. Высоцкая Т. Н. Структурные типы составных наименований технических артефактов горной промышленности. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство*. 2013. Вип. 19. Т. 2. С. 28–35.
5. Колшанский Г. В. Некоторые вопросы семантики языка в гносеологическом аспекте. *Принципы и методы семантических исследований*. Москва: Наука, 1976. С. 5–31.
6. Кубрякова Е. С. Части речи в ономаσιологическом освещении. Москва: Наука, 1978. 116 с.
7. Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов / отв. ред. Н. Ю. Шведова. Москва: Изд. Центр «Азбуковник», 2008. 1175 с.
8. Шмелев Д. Н. Введение. *Способы номинации в современном русском языке*. Москва: Наука, 1982. С. 3–44.

References

1. Vysotskaya, T. N. (2011), "Non-derivative nominations of technical mining artifacts" ["Непроизводные наименования технических артефактов горной промышленности"], *Uchenye zapiski Tavricheskogo nac. un-ta im. V. I. Vernadskogo. Filologija. Social'nye kommunikacii*, № 4, vyp. 24 (63), part 2, pp. 7–11.
2. Vysotskaya, T. N. (2011), "Onomasiological models of suffixal technical mining artifacts nominations" ["Ономаσιологические модели суффиксальных наименований технических артефактов горной промышленности"], *Visnik Dnipropetrov. un-tu. Movoznavstvo*, vyp. 17, pp. 33–38.
3. Vysotskaya, T. N. (2013), "Onomasiological relations among compound nominations of technical mining artifacts (case study of binary constructions)". *Lexico-grammatical innovations in modern Slavic languages: VI International scientific conference: digest* ["Ономаσιологические отношения в кругу составных наименований технических артефактов горной промышленности (на материале бинарных конструкций)", *Leksiko-grammaticheskie innovacii v sovremennyh slavjanskijh jazykah: VI Mezhdunar. nauch. konferencija: materialy*], pp. 55–56.
4. Vysotskaya, T. N. (2013), "Structural types of compound technical mining artifacts nominations", ["Структурные типы составных наименований технических артефактов горной промышленности"], *Visnik Dnipropetrovs'kogo universitetu. Movoznavstvo*, vyp. 19, pp. 28–35.
5. Kolshanskiy, G. V. (1976), "Some issues of language semantics in epistemological aspect", ["Некоторые вопросы семантики языка в гносеологическом аспекте"], *Principy I metody semanticheskijh issledovanij*, Moscow, pp. 5–31.
6. Kubryakova, E. S. (1978), *Parts of speech in onomasiological approach* [*Chasti rechi v onomasiologicheskom osveshhenii*], Moscow, 116 p.

7. *The Explanatory Dictionary of the Russian Language with the information on the origin of words*, (2008) [*Tolkovyj slovar' russkogo jazyka s vkljucheniem svedenij o proishozhdenii slov*], Moscow, 1175 p.
8. Shmelev, D. N. (1982), "Introduction", ["Vvedenie", *Sposoby nominacii v sovremennom russkom jazyke*], pp. 3–44.

ВИСОЦЬКА Тетяна Миколаївна

кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу ДВНЗ «Національний гірничий університет», пр. Д. Яворницького, 19, м. Дніпро, Україна, +38(056) 744-73-39,
E-mail: tshilovskaya1@gmail.com; ORCID ID0000-0002-4184-4942

**ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ СПОСОБІВ НОМІНАЦІЇ
ГІРНИЧОТЕХНІЧНИХ АРТЕФАКТІВ**

Анотація. *Мета* дослідження – дати загальну характеристику основних способів номінації гірничотехнічних артефактів. *Об'єкт* вивчення – російські терміни-назви гірничотехнічних артефактів, *предмет* – способи створення номінативних одиниць у сфері спеціальної комунікації. *Матеріал* дослідження – корпус номінацій гірничотехнічних артефактів загальним обсягом понад 3600 одиниць. Використано наступні *методи*: аналітичний метод, прийом кількісних підрахунків, метод компонентного аналізу. В *результаті* дослідження виявлено словотвірні, синтаксичні моделі найменувань гірничотехнічних артефактів, семантичні похідні, а також запозичення. Практичне застосування результатів можливо в подальших дослідженнях категорії номінації в російській мові. **Висновки:** 1) структурні типи ГТА представлені однослівним, бінарними, трикомпонентними та багатоконпонентними найменуваннями; 2) в процентному співвідношенні переважають неоднослівні НГТА; 3) серед складних номінацій переважають бінарні утворення; 4) серед однослівних термінів переважають складання; 5) однослівні НГТА, що увійшли в терміносистему найменувань як готові мовні одиниці (запозичення або семантичні деривати), і похідні (складання і суфіксальні утворення) в процентному співвідношенні розподілилися приблизно рівномірно; 6) наші дані підтверджують загальновідомий факт: складові терміни за кількістю займають одне з перших місць у будь-якій галузевій термінології, що не випадково. Мотивовані, такі, що володіють внутрішньою формою, вони забезпечують збагачення мови науки новими термінами.

Ключові слова: *спосіб номінації, терміни-назви, гірничотехнічний артефакт, моделі найменувань, структурні типи найменувань.*

Tatiana N. VYSOTSKAYA

Candidate of Science, Philology, Docent, Docent of Translation Department, State Educational Establishment "National Mining University", 19, D. Yavornitskii ave., Dnipro, Ukraine, +38(056) 744-73-39; e-mail: tshilovskaya1@gmail.com; ORCID ID0000-0002-4184-4942

**GENERAL CHARACTERISTICS OF MINING TECHNICAL ARTIFACTS'
BASIC NAMINATION TYPES**

Summary. *Objective* of the paper is to give general description of the main ways of mining and technical artifacts nominations. *Object* under analysis is Russian terms, the names of mining technical artifacts, the *subject* is the ways of creating nominative units in the field of special communication. There search *material* is the body of nominations of mining technical artifacts with a total volume of more than 3600 units. The following *methods* are used: analytical method, the method of quantitative calculations, the method of component analysis. *Findings* of this study: derivational, syntactic models of names for mining technical artifacts, semantic derivatives, and borrowings are revealed. *Practical value:* the results obtained are of great importance for further studies of the nomination category in the Russian language. **Results:** 1) structural types of MTA are represented by single-word, binary, three-component and multicomponent names; 2) in the percent age ratio, non-single-word NMTA prevail; 3) binary constructions dominate among compound nominations; 4) among the single-word terms, additions prevail; 5) single-word NMTAs, included in the terminology as ready-made in linguistic units – borrowings or semantic derivatives, – and derivatives – additions and suffixal formations – are distributed to be approximately even; 6) our data confirm a well-known fact: compound terms occupy one of the first places in any branch terminology.

Key words: *method of nomination, terms-names, mining technical artifact, models of names, structural types of names.*

Надійшла до редколегії 03.04.18

ДУБРОВА Оксана Миколаївна

кандидат педагогічних наук, докторант, Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова; вул. Пірогова, 9, м. Київ, 01030, Україна;
тел.: (066) 963 79 11, (068) 869 29 08; E-mail: roksi4791@meta.ua;
ORCID ID: 0000-0002-8150-1215

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПЕРЕЛІЧЕННЯ ЯК ЛЕКСЕМИ І СТИЛІСТИЧНОГО ПРИЙОМУ

Анотація. Метою дослідження є розгляд перелічення з позицій етимології, морфології, лексикології і стилістики. **Об'єктом дослідження** виступає перелічення як один із засобів, за допомогою якого відбуваються процеси концептуалізації та категоризації знань про оточуючий світ. **Матеріал дослідження** – словникові дефініції лексеми перелічення в українській, російській та англійській мовах; значення поняття перелічення у різних дисциплінах; перелічення як стилістичний прийом. Застосовано описовий **метод** і метод аналізу розвідувальної інформації. У **результаті** дослідження було висвітлено етимологію лексеми перелічення; уточнено поняття перелічення в лінгвістичному аспекті та узагальнено ознаки перелічення як стилістичного прийому. **Висновки:** 1. Іменник перелічення пов'язаний з іменниками *число, рахунок, кількість*. В основі слова перелічення лежить дія підрахунку, лічення, коли хтось/щось (люди, предмети, ознаки, явища, дії) а) підраховується або ще раз перераховується, щоб отримати кількість, число, або б) називається один за одним у вигляді списку/переліку для узагальнення інформації або її повного представлення. 2. Перелічення – це стилістичний прийом, за допомогою якого відбувається називання один за одним (або групування) однорідних або неоднорідних предметів, ознак або явищ, які виконують одну синтаксичну роль у реченні і демонструють семантичну однорідність. В основі прийому перелічення лежить класифікаційна діяльність. Прийом перелічення вважається засобом докладного опису предметів, їх властивостей, явищ та процесів навколишнього світу і характеризується такими ознаками, як відкритість і варіативність.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, перелічення, стилістичний прийом, синтаксичний засіб, однорідні члени речення, класифікаційна діяльність.

Постановка проблеми. Когнітивна лінгвістика займається дослідженнями мови як засобу організації, обробки та передачі інформації. Мовні форми вивчаються з позиції відображення ними бачення світу людиною, оскільки саме мовні дані забезпечують доступ до когнітивних процесів і механізмів, до структур свідомості людини [28].

Зв'язок із попередніми дослідженнями. Теоретична база когнітивної лінгвістики представлена науковими доробками таких російських вчених, як М. М. Болдирев (теорія функціональної категоризації мовних знаків), В. І. Карасик (розробка аксіологічного підходу до вивчення зв'язків мови), О. С. Кубрякова (вивчення мовної картини світу, мовної категоризації); українських – О. П. Воробйова (когнітивна поетика), А. М. Приходько (концепти і концептосистеми), О. О. Селіванова (питання когнітивної і комунікативної лінгвістики, лінгвістика тексту); закордонних – Дж. Лаккофф і Р. Ленгекер (когнітивна граматики).

Актуальними для когнітивної лінгвістики залишаються питання концептуалізації і категоризації дійсності.

Концептуалізація, за О. С. Кубряковою, є процесом, який полягає в осмисленні людиною інформації, що надходить, і, як результат, призводить до утворен-

ня концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи у мозку (психіці) людини [21, с. 93].

Процес категоризації тлумачиться як поділ світу на категорії, тобто виокремлення в ньому груп, класів, категорій аналогічних об'єктів або подій [Там само, с. 42–45]. Процеси категоризації пов'язані з усіма когнітивними властивостями людського мозку [24, с. 306–307]; для людей категоризація – ефективний засіб розуміння світу [26, с. 169].

Одним із засобів, за допомогою якого відбуваються зазначені процеси, є перелічення.

Постановка завдань дослідження. *Метою* статті є розгляд *перелічення* з позицій етимології, морфології, лексикології і стилістики. *Завдання* статті: 1) висвітлити етимологію лексеми *перелічення*; 2) здійснити аналіз словникових дефініцій лексеми *перелічення* в українській, російській та англійській мовах; 3) розглянути функціонування *перелічення* в міждисциплінарному аспекті; 4) схарактеризувати *перелічення* як стилістичний прийом.

Виклад основного матеріалу. У сучасній лінгвістиці *перелічення* виступає одним із засобів представлення знань, а *перелічення* як стилістичний прийом є предметом багатьох досліджень. Першим етапом нашої розвідки є етимологічний аналіз лексеми *перелічення*, що дасть можливість встановити походження лексеми, розкрити її словотвірні зв'язки і пояснити сучасне значення.

Так, іменник *перелічення* (*пере+лічення*) утворено від іменника *лічення* (синонім *лічба*), який означає прості арифметичні дії, арифметику (*Арифметику у межах цілої лічби він добре вивчив ще як був писарем*). Синонімом до *лічення* є слово *лічба*, яке має і застаріле значення – взаємні рахунки, претензії (*Киньмо, Йово, лічби всякі! Дай лиш руку...*) [30; 32].

У свою чергу іменник *лічення* походить від дієслова *лічити*, яке означає: 1) називати числа у послідовному порядку; 2) вести певні підрахунки; 3) нараховувати; 4) перераховувати якісь особи або предмети; 5) складати список із перерахуванням яких-небудь осіб або предметів; 6) вважати [32].

У результаті додавання префікса *пере-* до дієслова *лічити* отримуємо також дієслово – *перелічувати*, що має декілька значень: 1) робити підрахунки, підраховувати, рахувати всіх або все (*Вернувсь пан Пістряк до сотні, перелічив козаків – усі*); 2) перераховувати, називати одне за одним, одного за одним або усіх, усе по черзі (*Тільки й мови було в їх, що перелічували гостей паничів і панночок, котрі мали понаїжджати на весілля*); 3) перераховувати ще раз, повторно або заново, по-іншому (*Незвичними пальцями лічив [Турбай] гроші, часто передавав, і люди, перелічивши їх удома, повертали то зайву десятку, то навіть сотню*) [31].

На російську мову слово *перелічення* перекладається як *перечисление*, яке походить від дієслова *перечислять, перечислить* = *пере+числить*, яке в свою чергу походить від іменника *число* (і російська, і українська мови) [35].

Число – одиниця лічби, яка означає кількість. Поняття про число з'явилося у давнину, коли людина навчилася рахувати предмети. Для лічби використовували пальці, палички, букви. Слово *число* в значенні «лічба, величина, кількість» з'явилося у слов'ян в XI столітті, а дієслово *числити* (*рахувати*) – у XVI столітті. Спеціальні знаки на позначення чисел були розповсюджені європейськими країнами у другій половині XV століття завдяки арабам, тому і отримали назву *арабські цифри* [34].

Отже, іменник *число* означає кількість або знак, який позначає кількість, а дієслово *числити* – «исчислять, считать, рассчитывать; считать в числе чего, по-

лагать в счет» [15]. У тлумачному словнику В. Даля у реченнях-прикладках подані похідні слова від слова *числити*: «**Вычислить** путь планеты. **Дочислиться** до вывода. **Зачислить** кого на службу. **Исчислить** нужды свои. **Начислить** на кого долг. **Отчислять** часть доходов в запас. **Почислить** дело решенным. **Перечислить** кого в другое ведомство. Он **причислен** к министерству. **Прочислил** одну статью (пропустил). **Расчислить**, почем придется на брата. Арифметики **счисляют** мудреные задачи» [Там само].

Слід зауважити, що російське дієслово *перечислять* перекладається на українську мову як 1) перелічувати (складати список, називати) і 2) перераховувати (переводити кошти). Так, тлумачний словник В. Даля подає *перечислять* як 1) рахувати, дізнаватися про кількість (*Песчин морских не перечислишь – благодати Господней не обнимешь*); 2) переводити когось/щось до іншого місця (*Он перечислен в запасные войска, на покой*) [Там само].

У тлумачних словниках російської мови *перечисление* визначається як іменник, утворений від дієслова *перелічувати*, який означає називання, згадувати все або всіх, перерахування, складання списку кого-небудь або чого-небудь (*Перечисление достижений. Поименное перечисление участников*) [16; 27; 33].

Розглянемо приклад перелічення з підручника «Педагогическое общение» О. О. Леонтьєва: «*Оптимальное педагогическое общение – это такое общение учителя (и шире педагогического коллектива) со школьниками в процессе обучения, которое создает наилучшие условия для развития мотивации учащихся и творческого характера учебной деятельности, для правильного формирования личности школьника, обеспечивает эмоциональный климат обучения, управление социально-психологическими процессами в детском коллективе и позволяет максимально использовать в учебном процессе личностные особенности учителя*» [23, с. 20]. У наведеному прикладі представлено перелічення, що має три компоненти (*создает, обеспечивает и позволяет*) і називає складові поняття педагогічне спілкування.

Розуміння значення терміну *перелічення* отримуємо через низку синонімів – нумерація, список, перелік, згадування, специфікація, опис, каталог, називання [14].

Так, *список* (*перелік*) визначається як множина пов'язаних об'єктів, упорядкованих деяким логічним способом [8], або письмове перелічення будь-яких об'єктів [11].

У комп'ютерній науці *список* – це зліченне число впорядкованих значень [8]. *Список* в типографіці – спосіб оформлення різноманітних перелічень і переліків, де кожен елемент списку починається з маркеру, номера або букви. Списки бувають упорядковані (якщо зміна позицій перелічених елементів призводить до зміни значення) і неупорядковані (послідовність перелічених елементів не залежить від певного логічного порядку); самостійними або такими, що продовжують речення; нумерованими (елементи списку починаються буквами або цифрами) і ненумерованими (елементи списку починаються з маркера списку); однорівневі та багаторівневі [10].

Перелік (або *список*) – кінцева послідовність однорідних об'єктів, що називаються елементами списку; множина (постійна або тимчасова) пов'язаних об'єктів, упорядкованих деяким логічним способом [7].

На англійську мову *перелічення* перекладається як *enumeration* – іменник, який позначає дію перерахування або каталог, список [38]. Англійське дієслово *enumerate* означає з'ясувати/встановлювати кількість і називати один за одним, перераховувати [39]. Синоніми *listing* – складання списків, реєстрів; внесення до

списку; *naming* – називання; *transfer* – переказ (грошових сум); перерахування (сум) [37].

Висновок 1. Таким чином, проведений аналіз значень слова *перелічення* (та його складових і похідних) в українській, російській та англійській мовах дає нам змогу зробити такі висновки. Іменник *перелічення* пов'язаний з іменниками *число*, *рахунок*, *кількість*. В основі слова *перелічення* лежить дія підрахунку, лічення, коли хтось/щось (люди, предмети, ознаки, явища, дії) 1) підраховується або ще раз перераховується, щоб отримати кількість, число, або 2) називається один за одним у вигляді списку/переліку для узагальнення інформації або її повного представлення.

Наступним етапом нашої роботи було дослідження значень поняття *перелічення* у різних дисциплінах.

Перелічення як повний упорядкований список усіх позицій у комплекті є поняттям *математики* і *комп'ютерної науки*. Цей термін використовують переважно в значенні *рахувати*, *обчислювати*, наголошуючи на визначенні кількості елементів, які входять до комплекту, а не на створенні докладного списку всіх елементів [40]. У другому значенні – створення докладного списку всіх елементів – ми зустрічаємо *перелічення* в інших галузях науки – філософія, психологія, лінгвістика та інші, де необхідно саме назвати всі елементи.

У *програмуванні* зустрічаємо поняття *перелічуваний тип* (або скорочено *перелічення*) – тип даних, множинність значень яких представляє обмежений список ідентифікаторів [9].

Питаннями перелічення (підрахунку кількості), побудови і перебирання різноманітних конфігурацій, які утворюються елементами множин, займається *перелічувана комбінаторика* [Там само].

У *лінгвістиці* *перелічення* тлумачиться як стилістичний прийом – «різні способи комбінування мовних одиниць одного рівня у межах одиниць вищого рівня». В основі стилістичних прийомів лежать синтагматичні відношення, що виникають між стилістично різноякісними одиницями мови [25].

Стилістичний прийом – це навмисне і свідоме посилення будь-якої типової структурної і/або семантичної риси мовної одиниці, яке досягло узагальнення і типізації і стало таким чином генеруючою моделлю [20].

Стилістичний прийом І. Р. Гальперін визначає як літературну модель, в якій семантичні і структурні властивості змішані у такий спосіб, що вона виступає як узагальнена схема. Стилістичний засіб поєднує загальне семантичне значення з певною лінгвістичною формою, результатом чого є стилістичний ефект. Автор називає стилістичний прийом генеративною моделлю, коли шляхом частого вживання мовне явище трансформується в стилістичний засіб/прийом [18, с. 35].

І. Р. Гальперін виокремлює три рівні стилістичних засобів – фонетичний, лексичний та синтаксичний. *Перелічення* відноситься до синтаксичних стилістичних засобів, які виступають як синтагматичні або структурні засоби. Як зазначає науковець, структурні елементи мають своє особисте незалежне значення, і це значення може впливати на лексичне значення. Отже, структурні елементи надають особливе контекстуальне значення деяким лексичним одиницям [Там само, с. 50, 54].

Представлена інформація дозволяє констатувати, що як стилістичний прийом *перелічення* означає:

– однорідні позначення предметів, дій або ознак чогось, які стоять один після одного у реченні [31];

– прийом, за допомогою якого окремі предмети, явища, властивості, дії називаються один за одним, утворюючи послідовність, частини якої, знаходячись синтаксично на одній позиції (однорідні члени речення), змушені демонструвати певний ступінь семантичної однорідності, якими б несхожими вони не здавалися (І. Р. Гальперін) [12, с. 216–218];

– стилістичний засіб, в основі якого лежить конструкція з однорідними членами речення, вираженими різними граматичними категоріями (О. О. Селіванова) [29, с. 5].

Описуючи стилістичну та риторичну природу перелічення, М. Ю. Антонова тлумачить перелічення як стилістичний прийом, який створюється повторенням однорідних синтаксичних одиниць (окремих речень, словосполучень) і ґрунтується на синтаксичному процесі розширення – додаванні до певної синтаксичної одиниці інших одиниць, того ж синтаксичного статусу та спільного з нею синтаксичного зв'язку в структурі речення. Прийом перелічення, маючи когнітивну природу, використовується для впорядкування та систематизації інформації дійсності [2].

Прийом перелічення характеризується широкими експресивними можливостями, тому вважається одним із засобів докладного опису предметів, їх властивостей, різноманітних явищ та процесів; сприяє злагодженому і логічному викладенню матеріалу [13, с. 394–395].

Даючи визначення поняттю *перелічення* як стилістичного прийому, автори використовують категорію *однорідний*: «означає однорідні позначення предметів» [30]; «за допомогою якого окремі предмети, явища, властивості, дії називаються один за одним... (однорідні члени речення)» [12]; «в основі якого лежить конструкція з однорідними членами речення» [29]; «який створюється повторенням однорідних синтаксичних одиниць» [2] тощо. Таким чином, виникає необхідність розвести поняття *перелічення* та *однорідні члени речення*.

Так, однорідні члени речення – це такі члени речення, що «виконують одну синтаксичну роль, відносяться до одного й того самого члена речення і поєднуються між собою сурядним зв'язком. Однорідні члени речення рівноправні і не залежать одне від одного. Вони називають поняття, близькі за своєю сутністю. Однорідні члени разом пов'язані тим самим підрядним зв'язком з іншим членом речення, який їх пояснює або який вони пояснюють» [6].

Н. С. Валгіна пише: «Щоб стати однорідними, члени речення повинні опинитися в сурядному ряду, тобто вступити один з одним в синтаксичні відношення перелічувальні, зіставно-протиставні чи розділові, а це можливо за логічної однозначності сполучуваних слів і їх лексичної зіставлюваності» [3, с. 222].

А. П. Загнітко називає однорідні члени однорядними, підкреслюючи, що вони пов'язані сурядним зв'язком і становлять елементи одного смислового ряду [17, с. 559]. Ряд розглядається як конструкція, яка має власний семантичний зміст, а між членами ряду встановлюються єднальні, протиставні або розділові відношення [19].

І. Б. Голуб, висвітлюючи питання стилістичного використання однорідних членів речення в різних стилях мовлення, ототожнює поняття однорідні члени речення і перелічення, визначаючи останнє як «довгий ланцюг однорідних членів», що породжує особливу гармонійність звучання в тексті і слугує упорядкуванню інформації [13, с. 395, 397].

Узагальнення представленої інформації дає нам змогу констатувати, що перелічення – це стилістичний прийом, який будується на основі такого мовного явища, як однорідні члени речення.

Як підкреслює І. Р. Гальперін, перелічення іноді групують *абсолютно різноорідні поняття*. Відсутність логічності та семантичної однорідності створює ефект незвичності [12, с. 216–218]. Наприклад, *Мелькают мимо будки, бабы, Мальчишки, лавки, фонари, / Дворцы, сады, монастыри, / Бухарцы, сани, огороды, / Купцы, лачужки, мужики, / Бульвары, башни, казаки, / Аптеки, магазины моды, / Балконы, львы на воротах / И стаи галок на крестах* (О. С. Пушкин).

Про об'єднання неоднорідних понять говорить і Т. А. Знаменська, визначаючи перелічення як засіб, за допомогою якого однорідні частини речення стають семантично різноорідними. *The principle production of these towns... appear to be soldiers, sailors, Jews, chalk, shrimps, officers, and dock-yard men* (Byron) [18, с. 194].

В. А. Левашова зазначає, що перелічення включає як ряди з семантично однорідною, так і з семантично різноорідною лексикою, що і відрізняє перелічення від однорідних членів речення [22, с. 3]. Таким чином, можливість поєднання як однорідних, так і різноорідних понять є основою для виокремлення гомогенних перелічень, які складаються з семантично однорідних лексем, та гетерогенних, до яких входять різноорідні лексеми [4; 22].

Перелічення як стилістичний прийом ґрунтується на класифікаційній діяльності [1], яка визначається як система розподілення об'єктів (процесів, явищ) за класами (групами тощо) на підставі їх схожості/відмінності. Класифікація допомагає спростити спілкування людей, дозволяючи оперувати більш вузькими і конкретними поняттями [5; 30]. При побудові класифікацій автори прагнуть до вичерпного перелічення властивостей, які притаманні предмету або явищу, що описується [13, с. 395].

Ознаками перелічення як стилістичного прийому визначають відкритість (необмеженість лінійної протяжності ряду) та варіативність (певна нерегулярність його структурно-синтаксичного складу) [2; 3].

Наявність сполучника «і» перед останнім елементом перелічувального ряду говорить, на думку І. Б. Голуб, про «закритість» такого ряду і неможливість його продовження. *Музыкальные звуки различаются по силе, высоте и тембру*. Сполучник надає значення вичерпності і повноти опису. При відсутності сполучника перелічуваний ряд сприймається як незавершений і відкритий для можливого доповнення [13, с. 395].

Чіткість перелічення досягається за допомогою нумерації і рубрикації його елементів, що допомагає виокремити і підкреслити кожен елемент [Там само, с. 395]. Наприклад:

Основними критеріями майстерності педагога виступають такі ознаки його діяльності:

- доцільність (за спрямованістю);
- ефективність (за результатами);
- гуманність, демократичність і діалогічність (за характером спілкування);
- оптимальність (у виборі змісту і засобів);
- творчість чи оригінальність (за змістом діяльності);
- науковість (за змістом матеріалу, що викладається, і за характером діяльності) [36].

Висновок 2. Проведений аналіз наукових джерел дав нам змогу уточнити поняття *перелічення* в лінгвістичному аспекті та узагальнити його ознаки. Так, пе-

релічення – це стилістичний прийом, за допомогою якого відбувається називання один за одним (або групування) однорідних або неоднорідних предметів, ознак або явищ, які виконують одну синтаксичну роль у реченні і демонструють семантичну однорідність. В основі прийому перелічення лежить класифікаційна діяльність. Прийом перелічення вважається засобом докладного опису предметів, їх властивостей, явищ та процесів навколишнього світу і характеризується такими ознаками, як відкритість і варіативність. Прийом перелічення має широкі експресивні можливості; сприяє логічному викладенню інформації, її впорядкуванню та систематизації. **Перспективу подальших досліджень** вбачаємо в дослідженні конструкцій з однорідними членами речень, які виступають основою синтаксичного прийому перелічення.

Бібліографічні посилання

1. Антонова М. Ю. Перелічення як засіб репрезентації концепту «фінансовий ризик». *Записки з романо-германської філології*. 2012. Вип. 2. С. 3–10.
2. Антонова М. Ю. Стилістична та риторична природа перелічення. *Materiály IX mezinárodní vědeckopraktická konference «Vědecký průmysl evropského kontinentu-2013»*. Filologické vědy. Díl 23. Praha. 2013. S. 36–39. (*Матеріали IX міжнародної науково-практичної конференції «Наукова індустрія європейського континенту-2013»*. Філологічні науки. Ч. 23. Прага, 2013. С. 36–39).
3. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка. Москва, 1973. 328 с.
4. Ветвинская Т. Л. Перечисление как стилистический прием (на материале английского языка): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.633. Киев, 1970. 23 с.
5. Вікіпедія URL: uk.wikipedia.org/wiki/Класифікація (дата звернення: 16.10.2017).
6. Вікіпедія URL: uk.wikipedia.org/wiki/Однорідні_члени_речення (дата звернення: 16.10.2017).
7. Вікіпедія URL: uk.wikipedia.org/wiki/Перелік (дата звернення: 16.10.2017).
8. Вікіпедія URL: uk.wikipedia.org/wiki/Список (дата звернення: 16.10.2017).
9. Википедия URL: ru.wikipedia.org/wiki/Перечисляемый_тип (дата звернення: 16.10.2017).
10. Википедия URL: [ru.wikipedia.org/wiki/Список_\(типографика\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Список_(типографика)) (дата звернення: 16.10.2017).
11. Викисловарь URL: ru.wiktionary.org/wiki/список (дата звернення: 20.10.2017).
12. Гальперин И. Р. Стилистика английского языка. Москва, 1981. 316 с.
13. Голуб И. Б. Стилистика русского языка: учеб. пособие. Москва, 1997. 448 с.
14. Горбачевич К. С. Словарь синонимов русского языка: более 4000 синонимов: толкование значений. Сочетаемость с другими словами. Особенности употребления синонимов. Москва, 2009. 601 с.
15. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. URL: <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Dal-term-25521.htm> (дата звернення: 26.09.2017).
16. Ефремова Т. Ф. Словарь грамматических трудностей русского языка: более 2500 слов. Москва, 2009. 379 с.
17. Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк, 2011. 992 с.
18. Знаменская Т. А. Стилистика английского языка: основы курса. Москва, 2002. 208 с.
19. Козак Р. В. Синтаксичний концепт ускладненого речення сучасної української мови. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Філологічні науки*. 2015. Вип. 40. С. 118–122.
20. Краткий словарь стилистических терминов. URL: http://www.xn--blandocigi.xn--plai/stylistic_terms.html (дата звернення: 10.08.2017).
21. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / под общ. ред. Е. С. Кубряковой. Москва, Изд-во Москов. гос. ун-та, 1996. 245 с.

22. Левашова В. А. Лингвистическая природа и функционирование стилистического приема перечисления (на материале английского языка): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Москва, 1976. 191 с.
23. Леонтьев А. А. Педагогическое общение / под ред. М. К. Кабардова. 2-е изд. пер. и доп. Москва – Нальчик, 1996. 96 с.
24. Лингвоконцептология: перспективные направления: монография / авт. кол.: А. Э. Левицкий, С. И. Потапенко, О. П. Воробьева и др. / под. ред. А. Э. Левицкого, С. И. Потапенко, И. В. Недайновой. Луганск, 2013. С. 10–38.
25. Мацько Л. І. Стилїстика української мови: підручник / за ред. Л. І. Мацько. Київ, 2003. 462 с.
26. Нідзельська Ю. М. Концептологія як провідний напрям сучасної лінгвістики. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2013. № 4. С. 168–171.
27. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: около 100 000 слов, терминов и фразеологических выражений / под ред. Л. И. Скворцова. 26-е изд., испр. и доп. Москва, 2009. 1359 с.
28. Рудакова А. В. Объективация концепта «быт» в лексико-фразеологической системе русского языка: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Воронеж, 2003. 213 с.
29. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енцикл. Полтава, 2006. 716 с.
30. Словник української мови: в 11 т. Т. 4, 1973. URL: http://ukrlit.org/slovyk/slovyk_krainskoj_movy_v_11_tomakh (дата звернення: 05.10.2017).
31. Словник української мови: в 11 т. Т. 6, 1975. URL: http://ukrlit.org/slovyk/slovyk_ukrainskoj_movy_v_11_tomakh (дата звернення: 05.10.2017).
32. Тлумачний словник української мови. URL: <http://www.classes.ru/all-ukrainian/dictionary-ukrainian-explanatory-term-79690.htm> (дата звернення: 21.11.2017).
33. Ушаков Д. Н. Большой толковый словарь современного русского языка: 180 000 слов и словосочетаний. Москва, 2008. 1239 с.
34. Черникова Н. Числа и цифры. *Наука и жизнь*. 2017. № 11. URL: www.nkj.ru/archive/articles/17798 (дата звернення: 05.12.2017).
35. Этимологический словарь русского языка / под. ред. М. Фасмера. URL: <http://etymolog.ruslang.ru> (дата звернення: 12.10.2017)
36. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посібник. Київ, 2002. 560 с.
37. АБВУ Lingvo (електронний словник) (дата звернення 06.11.2017).
38. Dictionary.com URL: <http://www.dictionary.com/browse/enumeration> (дата звернення: 06.11.2017).
39. Merriam-webster URL: www.merriam-webster.com/dictionary/enumerate (дата звернення: 26.12.2017).
40. Wikipedia, the free encyclopedia URL: en.wikipedia.org/wiki/Enumeration (дата звернення: 16.10.2017).

References

1. Antonova, M. Y. (2012), “Enumeration as a means of presenting the concept «financial risk»” *Notes in Roman-German Philology* [“Perelichennja jak zasib reprezentacii' konceptu «finansovyj ryzyk»”, *Zapysky z romano-germans'koi' filologii*], № 2, pp. 3–10.
2. Antonova, M. Y. (2013), “Stylistic and rhetorical character of enumeration”, *Materials of IX international theoretical and practical conference “Scientific Industry of European Continent – 2013”*, *Philology Studies* [“Stylistychna ta rytorychna pryroda perelichennja”, *Materialy IX mizhnarodnoi' naukovo-praktychnoi' konferencii' “Naukova industrija jevropejs'kogo kontynentu – 2013”*, *Filologichni nauky*], part 23, Prague, pp. 36–39.
3. Valgina, N. S. (1973), *Syntax of the modern Russian language* [*Sintaksis sovremennogo russkogo jazyka*], Moscow, 328 p.
4. Vetvinskaya, T. L. (1970), *Enumeration as a stylistic technique (on the material of the English language): Author's thesis* [*Perelichennje kak stilisticheskij priem (na materiale anglijskogo jazyka) : avtoref. dis. ... kand. philol. nauk*], Kiev, 23 p.

5. Wikipedia (Classification) [Vikipedija (Klasyfikacija)], available at: uk.wikipedia.org/wiki/Класифікація
6. Wikipedia (Homogeneous parts of the sentence) [Vikipedija (Odnoridni_chleny_rechennja)], available at: uk.wikipedia.org/wiki/Однорідні_члени_речення
7. Wikipedia (Enumeration) [Vikipedija (Perelik)], available at: uk.wikipedia.org/wiki/Перелік
8. Wikipedia (List) [Vikipedija (Spysok)], available at: uk.wikipedia.org/wiki/Список
9. Wikipedia (Enumeration type) [Vikipedija (Perechisljaemuj tip)], available at: ru.wikipedia.org/wiki/Перечисляемый_тип
10. Wikipedia (List typographics) [Vikipedija (Spisok_tipografika)], available at: [ru.wikipedia.org/wiki/Список_\(типографика\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Список_(типографика))
11. Wikidictionary (List) [Wikislovar' (Spysok)], available at: ru.wiktionary.org/wiki/список
12. Galperin, I. R. (1981), *The English language Stylistics* [*Stilistika anglijskogo jazyka*], Moscow, 316 p.
13. Golub, I. B. (1997), *The Russian language Stylistics* [*Stilistika russkogo jazyka: ucheb. posobie*], Moscow, 448 p.
14. Gorbachevich, K. S. (2009), *Dictionary of the Russian language synonyms: more than 4 000 synonyms: meaning interpretation. Other words compatibility. Synonyms special usage features* [*Slovar' sinonimov russkogo jazyka: bolee 4000 sinonimov: tolkovanie znachenij. Sochetamost' s drugimi slovami. Osobennosti upotreblenija sinonimov*], Moscow, 601 p.
15. Dal, V. *Explanatory dictionary of the living Great Russian language* [*Tolkovyj slovar' zhivogo velikoruskogo jazyka*], available at: <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Dal-term-25521.htm>
16. Efremova, T. F. (2009), *Dictionary of the Russian language grammar difficulties: more than 2 500 words* [*Slovar' grammaticheskikh trudnostej russkogo jazyka: bolee 2500 slov*], Moscow, 379 p.
17. Zagnitko, A. P. (2011), *Theoretical Grammar of the modern Ukrainian language. Morphology. Syntax* [*Teoretychna gramatyka suchasnoi' ukrai'ns'koi' movy. Morfologija. Syntaksys*], Donetsk, 992 p.
18. Znamenskaya, T. A. (2002), *English stylistics: basics* [*Stilistika anglijskogo jazyka: osnovy kursa*], Moscow, 208 p.
19. Kozak, R. V. (2015) “Syntactic concept of complicated sentence in the modern Ukrainian language”, *Herald of Camyants-Podilsk Ogienko national university, Philological Studies* [“Syntaksychnyj koncept uskladnenogo rechennja suchasnoi' ukrai'ns'koi' movy”, *Visnyk Kam'janec'-Podil'skogo nacional'nogo universytetu im. I. Ogijenka. Filologichni nauky*], № 40, pp. 118–122.
20. “Stylistic terms abridged dictionary” [“Kratkij slovar' stilisticheskikh terminov”], available at: http://www.xn-b1andocigi.xn-p1ai/stylistic_terms.html
21. Kubryakova, E. S. (1996), *Cognitive terms abridged dictionary* [*Kratkij slovar' kognitivnyh terminov*], Moscow, 245 p.
22. Levashova, V. A. (1976), *Linguistic character and functioning of the stylistic technique of enumeration (on the English language material): dissertation* [*Lingvisticheskaja priroda i funkcionirovanie stilisticheskogo priema perechislenija (na materiale anglijskogo jazyka): dis. ... kand. philol. nauk*], Moscow, 191 p.
23. Leontyev, A. A. (1996), *Pedagogical communication* [*Pedagogicheskoe obshhenie*], Moscow – Nalchik, 96 p.
24. Levitskiy, A. E., Potapenko, S. I., Vorobyova, O. P. (2013), *Linguistic concept studies: perspectives: monograph* [*Lingvokonceptologija: perspektivnye napravlenija: monografija*], Lugansk, pp. 10–38.
25. Matsko, L. I. (2003), *The Ukrainian language stylistics: textbook* [*Stylistyka ukrai'ns'koi' movy: pidruchnyk*], Kyiv, 462 p.
26. Nidzelska, U. M. (2013), “Concept studies as a leading branch of modern linguistics”, *Herald of Zhytomyr state Franko university* [“Konceptologija jak providnyj naprjam suchasnoi'

- lingvistyky”, *Visnyk Zhytomyrs'kogo derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka*], № 4, pp. 168–171.
27. Ozhegov, S. I. (2009), *Russian explanatory dictionary: approx. 100 000 words, terms and phraseological units* [*Tolkovyj slovar' russkogo jazyka: okolo 100 000 slov, terminov i frazeologicheskij vyrazhenij*], Moscow, 1359 p.
  28. Rudakova, A. V. (2003), *The concept 'way of life' objectivation in lexical and phraseological system of the Russian language: dissertation* [*Ob'ektivacija koncepta «byt» v leksiko-frazeologicheskijj sisteme russkogo jazyka: dis. ... kand. philol. nauk*], Voronezh, 213 p.
  29. Selivanova, O. O. (2006), *Modern Linguistics: terms encyclopedia* [*Suchasna lingvistyka: terminologichna encyklopedija*], Poltava, 716 p.
  30. “Ukrainian dictionary: 11 volumes”. Volume 4, 1973 [“Slovnyk ukrai'ns'koi' movy: v 11 tomah”. Tom 4, 1973], available at: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh
  31. “Ukrainian dictionary: 11 volumes”. Volume 6, 1975 [“Slovnyk ukrai'ns'koi' movy: v 11 tomah”. Tom 6, 1975], available at: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh
  32. “Ukrainian explanatory dictionary” [“Tlumachnyj slovnyk ukrai'ns'koi' movy”], available at: <http://www.classes.ru/all-ukrainian/dictionary-ukrainian-explanatory-term-79690.htm>
  33. Ushakov, D. N. (2008), *Large explanatory dictionary of the modern Russian language: 180 000 words and phrases* [*Bol'shoj tolkovyj slovar' sovremennogo russkogo jazyka: 180000 slov i slovosochetanj*], Moscow, 1239 p.
  34. Chernikova, N. (2017), “Numbers and figures” *Science and Life* [“Chisla i cifry”, *Nauka i zhizn'*], № 11, available at: www.nkj.ru/archive/articles/17798
  35. “Fasmer Russian etymological dictionary” [“Jetimologicheskij slovar' russkogo jazyka M. Fasmera”], available at: <http://etymolog.ruslang.ru>
  36. Yagupov, V. V. (2002), *Pedagogics: textbook* [*Pedagogika: navch. posibnyk*], Kyiv, 560 p.
  37. “ABBY Lingvo: electronic dictionary” (listing, naming, transfer) [“ABBY Lingvo: elektronnyj slovnyk” (listing, naming, transfer)].
  38. “Dictionary.com” (Enumeration), available at: <http://www.dictionary.com/browse/enumeration>
  39. “Merriam-webster” (Enumerate), available at: www.merriam-webster.com/dictionary/enumerate
  40. “Wikipedia, the free encyclopedia” (Enumeration), available at: en.wikipedia.org/wiki/Enumeration

ДУБРОВА Оксана Николаевна

кандидат педагогических наук, докторант, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова; ул. Пирогова, 9, г. Киев, 01030, Украина; тел.: (066) 963 79 11, (068) 869 29 08; e-mail: roksi4791@meta.ua; ORCID ID: 0000-0002-8150-1215

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПЕРЕЧИСЛЕННЯ ЯК ЛЕКСЕМИ І СТИЛІСТИЧЕСЬКОГО ПРИЄМА

Аннотация. *Целью исследования* является рассмотрение *перечисления* с позиций этимологии, морфологии, лексикологии и стилистики. *Объектом изучения* выступает *перечисление* как один из способов, при помощи которого происходят процессы концептуализации и категоризации знаний про окружающий мир. *Материал исследования* – словарные дефиниции лексемы *перечисление* в украинском, русском и английском языках; значение понятия *перечисление* в разных дисциплинах; *перечисление* как стилистический приём. Используются описательный метод и метод анализа исследуемой информации. В *результате* исследования была изучена этимология лексемы *перечисление*; уточнено понятие *перечисление* в лингвистическом аспекте и обобщены признаки *перечисления* как стилистического приёма. **Выводы:** 1. Существительное *перечисление* связано с существительными *число, счёт, количество*. В основе слова *перечисление* лежит действие подсчёта, счёта, когда что-то/кто-то (люди, предметы, признаки, явления, действия) а) подсчитывается или ещё раз пересчитывается, чтобы получить количество, число, или б) называется один за другим в виде списка/перечня для обобщения информации или её полного представления. 2. Перечисление – это стилистический приём, при помощи которого происходит называние одного за другим (или группиро-

вание) однородных или неоднородных предметов, признаков или явлений, которые выполняют одну стилистическую функцию в предложении и демонстрируют семантическую однородность. В основе приёма перечисления лежит классификационная деятельность. Приём перечисления считается средством детального описания предметов, их свойств, явлений и процессов окружающего мира и характеризуется такими признаками, как открытость и вариативность.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, перечисление, стилистический приём, синтаксическое средство, однородные члены предложения, функция классификации.

Oksana M. DUBROVA

Ph.D. in Pedagogics, doctoral student, National Dragomanov pedagogical university;
Pirogova Street, 9, Kyiv, 01030, Ukraine; тел.: (066) 963 79 11, (068) 869 29 08;
e-mail: roksi4791@meta.ua; ORCID ID: 0000-0002-8150-1215

INTERPRETATION OF ENUMERATION AS A LEXEME AND A STYLISTIC TECHNIQUE

Summary. *Objective* of the paper is to examine *enumeration* from the point of view of etymology, morphology, lexicology and stylistics. *Object* under analysis is *enumeration* as one of the ways of knowledge conceptualization and categorization. *Material* of investigation is vocabulary definitions of the lexeme *enumeration* in Ukrainian, Russian and English languages; meanings of the notion *enumeration* in different subjects; *enumeration* as a stylistic technique. The paper applies descriptive *method* as well as the method of investigated information analysis. Findings of the investigation are 1) etymology research of the lexeme *enumeration* was undertaken; 2) the notion *enumeration* in linguistics was defined more clearly; 3) specific features of *enumeration* as a stylistic technique were summed up. **Results:** 1. Noun *enumeration* is connected with nouns *number, counting, amount*. The basis of the word *enumeration* is the action of counting, calculation when somebody / something (people, objects, features, phenomena, actions) a) is counted or recounted to get the quantity, number or b) is denominated one after another in the form of a list / catalog to summarize information or to present information in full. 2. Enumeration is a stylistic technique when homogeneous or heterogeneous objects, features, phenomena or actions are denominated one after another (or grouped); these objects, features, phenomena or actions have the same syntactic role in a sentence and are semantically homogeneous. The function of classification is the basis of *enumeration technique*. *Enumeration* is considered to be the means of detailed description of living beings and things, their qualities; phenomena and processes of the surrounding world. The technique is characterized by openness (possibility to add elements to the list / range) and variability (possibility to change elements of the list / range).

Key words: cognitive linguistics, enumeration, stylistic technique, syntactic means, homogeneous words, classification activity.

Надійшла до редколегії 30.01.2018

<https://doi.org/10.15421/251806>

УДК 811.133.1+811.161.2]’367.2

КІРКОВСЬКА Інга Станіславівна

кандидат філологічних наук, завідувач кафедри романської філології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара; пр. Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49010,
Україна; тел. +38(056)374-98-74; e-mail: inga.kirkovska@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-7239-8773

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ПРЕДИКАТИВНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ МОВИ НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ (порівняльний аспект)

Анотація. *Мета дослідження* – дослідити особливості реалізації об’єктивно-модальних та суб’єктивно модальних відношень у системі французької та української мов. *Об’єкт вивчення* – граматичні способи французької та української мов, *предмет* – джерела та передумови розходжень формування предикативної схеми речення у французькій та українській мовах. Використані описо-

вий, зіставний *методи*, а також метод позиційної лінгвістики. В *результаті* дослідження виявлено розходження в плані формування категорії способу в системі французької та української мов, з'ясовано структуру долінгвістичного та ментального процесу формування зазначеної категорії. *Практичне* застосування результатів дослідження є можливим при розробці структури утворення часових форм на матеріалі мов західнороманської підгрупи. *Висновки*: романські мови мають однакову схему побудови часу на передлінгвістичному етапі формування. Ця система передбачає трирівневий процес утворення часу, який складається із «часу в потенції», «часу в бутті» та «часу в дії». Двом останнім етапам, «часу в бутті» та «часу в дії», відповідають бажальний та дійсний способи, які володіють своєю, достатньо розгалуженою дзеркальною мережею часових форм за винятком майбутнього часу в бажальному способі. Натомість група слов'янських мов, зокрема українська, має відмінну схему побудови предикативної структури речення в часовому плані, а саме система часових форм є усталеною тільки для дійсного способу, а в умовному та наказовому вона є повністю відсутня.

Ключові слова: предикативність, граматичний спосіб, об'єктивно-модальні відношення суб'єктивно-модальні відношення, категорія часу, дійсний спосіб, умовний спосіб, наказовий спосіб.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві поняття часу інтерпретують у два способи. По-перше, розрізняють час як буття мови, як зміну мовної системи в часі, коли мова виступає як особлива форма матерії, що знаходиться у постійному розвитку. Таке розуміння лінгвістичного часу було започатковано ще Ф. де Соссюром, який писав про те, що мова існує, розвивається й змінюється в часі. При такому розумінні лінгвістичний час є однією з форм реального часу – час буття мови як реального об'єкта. По-друге, виділяють час як засіб вираження темпоральних понять у мові. Відповідно розрізняють граматичний (морфологічний і синтаксичний), лексичний, лінгвістичний, науковий час. На кожному мовному рівні виділяють одиниці, які мають темпоральне значення: на морфологічному рівні такими одиницями є певні граматичні форми, на лексичному рівні це лексичні одиниці з темпоральним значенням, на рівні речення – синтаксичні конструкції. Впродовж всього ХХ ст. увага лінгвістів була зосереджена на реальних умовах спілкування та дискурсивній реалізації просторових та часових відношень. Одним із потужних засобів інтерпретації поняття час стала теорія психосистематики Гюстава Гійома, який зосередив свою увагу на вивченні долінгвістичного етапу формування граматичного часу.

Зв'язок із попередніми дослідженнями. В сучасній романістиці отримала поширення інтерпретація часових форм із погляду прагматики (К. Кебрат-Орекйоні, Д. Менгено, Ж. Мьошлер, І. П. Сусов). Незважаючи на суттєві відмінності в тлумаченні самої прагматики у функціональному плані (Е. Борда, Р. Жерб, А. Ребуль, Ф. Реканаті), у теорії інтегративної (Ж. Анкомбр, О. Дюкро, Ф. Рульє-Тере, М. Шароль) та когнітивної прагматики (Д. Уілсон, Д. Шпербер), лінгвісти цих напрямів інтерпретують значення часових форм в аспекті взаємодії семантики і прагматики часу дійсного способу в мовленні, що складають значну частину імпліцитного змісту висловлення. У концепції французького лінгвіста Г. Гійома та його послідовників аналізується система дієслівних форм і аргументуються їхні потенційні значення в мовленні на основі цілісності лінгвістичної реальності – дихотомії мова/мовлення (Р. Вален, М. Валет, Л. М. Мінкін, Ж. Муане, М. Онест, Л. М. Скреліна). Такий напрям складає концептуальну основу запропонованого дослідження до вивчення способів французької мови.

Функційно-категорійний підхід у сучасному українському мовознавстві набув поширення передусім завдяки дослідженню граматичної структури мови відомих учених – І. Вихованця, А. Загнітка, К. Городенської, В. Ожогана, Н. Костусяк, Т. Масицької та ін., праці яких окреслили новий етап у вивченні граматичної системи мови, кардинальну зміну самого погляду на об'єкт наукового аналізу і, зокрема, підхід до вивчення предикативної структури українського

речення. Результатом теоретичних узагальнень проблемних питань морфології у галузі вивчення частин мови як основних морфологічних одиниць і підпорядкованих їм граматичних категорій, парадигм і форм стала фундаментальна праця «Теоретична морфологія української мови» (автори: І. Вихованець і К. Городенська), у якій з погляду функційно-категорійної теорії апробовано теоретичні засади нової академічної граматики української мови.

Завдання дослідження: 1) дослідити предикативну структуру мов західно-романської підгрупи у порівнянні з аналогічною структурною схемою речення української мови; 2) з'ясувати ступінь взаємодії суб'єктивно-об'єктивних модальних значень на рівні мовної системи французької та української мов; 3) вивчити предлінгвістичну картину формування граматичного часу у французькій та українській мовах.

Мета статті – дослідити співвіднесеність предикативних структур французького та українського речень та її реалізацію у граматичних способах.

Виклад основного матеріалу. Мовне спілкування людей, незалежно від форми його реалізації – усної, письмової, здійснюється у формі, яку можна назвати потоком мовлення або просто мовленням. В усному спілкуванні це може бути або мовлення одного мовця – монолог, або спілкування між двома та більше співрозмовниками – діалог. У письмовому мовленні ступінь літературної опрацьованості мовлення може бути дуже різною.

Мінімальні одиниці повідомлення, які виокремлюються з потоку мовлення, можуть бути розглянуті як одиниці синтаксичні, оскільки в реальній мовній дійсності вони існують не ізольовано одне від одного, а як частини більш складного мовного комплексу, які пов'язані всередині цього комплексу певними відношеннями відносно одне одного. Ці відношення є доволі складними. З одного боку, ці відношення мовні, які спираються на різноманітні типи синтаксичних зв'язків об'ємних одиниць, насамперед йдеться про об'єктивно-модальні значення, що закладені на рівні мовної системи. З іншого боку, це суто смислові відношення, які витікають із змісту повідомлення, тобто спираються на суб'єктивно-модальні значення, які реалізуються в потоці мовлення в умовах реального спілкування.

Таке розуміння функціонування мовної системи залишає поза увагою третій аспект мовного спілкування, який, на нашу думку, є подекуди вирішальним для достовірної інтерпретації повідомлення – це значення, які виформовуються в процесі інтеграції значень першого типу відношень – об'єктивно-модальних – та значень другого типу відношень – суб'єктивно-модальних.

Структурна схема речення містить декілька ієрархічно організованих мовних значень. Спільним граматичним значенням для всіх типів речення є предикативність – категорія, яка цілим комплексом формальних синтаксичних засобів співвідносить повідомлення з тим або іншим часовим планом дійсності. Побудова речення мов західнороманської групи, як і структурна схема мов слов'янської групи, володіє такими особливостями свого мовного існування, які дозволяють інтерпретувати те, про що йдеться або реально відбувається у часі (теперішньому, минулому або майбутньому), – у такому випадку йдеться про план реальності або часової визначеності. У випадку, коли мовець висловлюється про події або факти, які уявляються мовцем як можливі, бажані або необхідні, – йдеться про план ірреальності або подекуди часової невизначеності. В романських мовах значення часу і реальності/ірреальності злиті воєдино [4; 14]. Дещо іншою організацією відрізняється структурна схема предикативності на рівні мовної системи в українській мові, де поняття часу є притаманним тільки реальним подіям, тобто дійсному способу (див. табл. I) [3; 6; 7].

Таблиця I

Номенклатура категорії способу західно-романської підгрупи мов

Спосіб	Modus	Mode	Modo	Modo	Modo	Modul
укр. мова	лат. мова	франц. мова	ісп. мова	порт. мова	італ. мова	рум. мова
Дійсний	Indicativus	Indicatif	Indicativo	Indicativo	Indicativo	Indicativ
Умовний бажальний спонукальний	-	Conditionnel	Condicional (o Potencial)	Potencial Condicional Optativo	Condizionale	Condicional
Наказовий спосіб	Imperativus	Imperatif	Imperativo	Imperativo	Imperativo	Imperativ
-	Conjunctivus	Subjonctif	Subjunctivo-común Subjunctivo-hipotético	Conjunctivo Subjuntivo	Congiunctivo	Conjunctiv
		Неособові форми дієслова	Infinitivo	Infinitivo		

Так сформована система синтаксичних часів і способів у сучасних романських мовах, які утворюють мовний план об'єктивно-модальних значень предикативності мов західнороманської підгрупи. Морфологічні категорії *часу* і *способу* в сучасних романських мовах виконують предикативну роль у конструюванні основної семантичної одиниці – речення – та мають суто морфологічне вираження. Як у традиційних граматиках, так і в новітніх дослідженнях немає розходжень у поглядах учених романістів на кваліфікацію цих категорій як словозмінних, оскільки кожна з них об'єднує у своєму графемному складі форми дієслів із тотожним лексичним значенням, яке розрізняється в семантичному плані та має свою часову «мережу» у межах кожної з них. Слід зауважити, що дискусійною є кількість способів кожної романської мови, а зокрема французької (в таблиці вони закреслені сірим кольором) [14, с. 552–553].

Значення синтаксичних часів і способів, які формують предикативність французької, іспанської, португальської, італійської та румунської мов, мають своє формальне вираження і виявляються в системі протиставлень – форм речення, які утворюють його граматичну парадигму [1, с. 273–274]. Ця парадигма відкривається формою теперішнього часу – це початкова, вихідна форма речення. Значення часу та способу на синтаксичному рівні представлені протиставленням «часова визначеність – часова невизначеність».

Розглянемо часову парадигму об'єктивно-модальних та суб'єктивно-модальних значень на рівні граматичної парадигми на матеріалі французької мови.

Синтаксичні способи, які несуть об'єктивно-модальні значення реальності, тобто часової визначеності – теперішнього, минулого або майбутнього часу, усі разом утворюють синтаксичний індикатив сучасної французької мови, який володіє трьома часовими планами (теперішній, минулий, майбутній) наприклад:

- Nous parlons ensemble* – теперішній час.
- Nous avons parlé ensemble* – минулий час.
- Nous parlerons ensemble* – майбутній час.

Синтаксичні способи, які несуть об'єктивно-модальні значення ірреальності, тобто часової невизначеності, утворюють синтаксичні ірреальні способи сучасної французької мови (умовний, наказовий, бажальний), наприклад:

Si vous venez à temps, nous parlerions ensemble. – Conditionnel présent.

Parlez ensemble! – Imperatif.

On vous ordonne que vous parliez ensemble! – Subjonctif présent.

Найповніше семантико-граматичну природу дієслова передають власне дієслівні категорії *часу, способу і виду*. Причому перші дві у новітніх дослідженнях визначено як центральні, а останню – як центрально-периферійну змішаного типу, оскільки, з одного боку, вона є семантично мотивованою та непохідною, а з іншого – виявляє транспозиційний характер, транспонуючись у похідні від дієслова інші лексико-граматичні класи слів: віддієслівні іменники (фр. *énoncé* – *énonciation*), віддієслівні прикметники (фр. *lu, lisant*), віддієслівні прислівники (фр. *en lisant* – *ayant lu*). З перерахованих трьох категорій вид є найбільш тісно пов'язаним із семантикою дієслова. Пов'язана з видом категорія часу також розкривається в залежності від семантики дієслова.

Категорія виду розглядається неоднозначно. Як пише В. Г. Гак, у сучасній романістиці визначилося кілька підходів до оцінки місця категорії виду в системі романського дієслова (В. Г. Гак говорить конкретно про французьке дієслово, але ситуація в теоретичних описах та інших романських мовах є аналогічною) [4, с. 147].

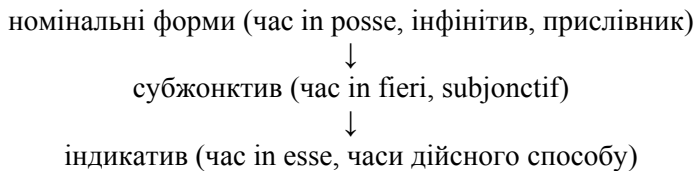
Судячи з того, що в мові, дійсно, «поряд з необхідністю відображати часові межі здійснюваної дії існує потреба передачі просторово-видової характеристики дії і стану» [11, с. 24], категорія виду справедливо відноситься до числа понятійних категорій, «що дані у свідомості і є результатом досвіду» [10, с. 13], тобто універсальних категорій [8, с. 25], так чи інакше представлених у мові.

Г. Гійом зазначає: «Не існує часу, є феномен утворення часу, тобто хроногенез, до якого необхідно піднятися, якщо хочеш зрозуміти будь-що в системології французьких часів та способів» [12]. Іншими словами, вчений каже про те, що наукова/лінгвістична картина часу є похідною від загальної/передлінгвістичної картини часу і що без усвідомлення суті хроногенезу неможливо дослідити систему часів певної мови [13].

Очевидним є той факт, що романські мови мають передлінгвістичну картину часу більш-менш схожу. Це пояснюється, по-перше, тим, що вони мають спільне джерело – латинську мову, а по-друге – схожу сполучуваність двох діалектичних єдностей простору (іменник) та часу (дієслово) при формуванні предикативної структури речення. Більш того, вони мають індоєвропейське походження, що є важливим для дослідження морфологічної системи мови.

За Г. Гійомом, розуміння будь-якого мовного явища передбачає апріорне знання про те, що це явище може бути простим вертикальним зрізом нижчепокладеного явища, яке розвивається за горизонталлю. Виходячи із такого аналітичного принципу, вчений визначив в якості універсального джерела для мовної побудови часу *хроногенез*, який представляє собою генезис можливості (потенції) побудови часу, і *хроногенезу*, що є реалізацією цієї можливості по мірі її набуття. Реалізація кожного разу відповідає характерному зрізу цього набуття можливості, кожен зріз дає профіль цього надбання, а вже він утворює граматичний спосіб. Граматичний спосіб, сформований таким чином, сумує певну вже досягнуту потенцію побудови часу, але вона не завжди є кінцевою. Граматичні часи, «задіяні»

в конкретному способі, виражають реалізацію цієї потенції в тій мірі, в якій вона досягнута. Не меншу цінність представляє апіорі знання про те, що мовна сутність, яка зародилася на якомусь рівні мислення, не зможе знищити в собі ознаки, отримані на цьому рівні, і, як наслідок, повинна буде розвиватися, не втрачаючи їх. Система дієслівних форм за Г. Гійомом становить собою поетапний розвиток «образу часу» в лінгвістичній свідомості мовця від найбільш загального до розчленованого. Різні етапи формування уявлення про час відповідають часу «в потенції», «у становленні» та «в бутті» (*in posse*, *in fieri*, *in esse*). Ці етапи по-різному характеризують час, у який вміщується дія. У системі мови процес формування уявлення про час можна графічно зобразити так [5, с. 77]:

На кінцевому етапі (*temps in esse*) «образ часу» досягає повного розвитку і відбувається розділ на три епохи – три часових плани: минуле, теперішнє, майбутнє. На думку Г. Гійома, мовець усвідомлює, що теперішній час конструюється часткою, яка щойно відбулась, і часткою, яка ось-ось відбудеться. Г. Гійом називає хронотипом ω частку, яка поринула в минуле, а хронотипом α частку, яку принесе із собою майбутнє. Співіснування цих двох хронотипів є необхідною і достатньою умовою для того, щоб відділити теперішнє від минулого і від майбутнього одночасно. У ході такого «розподілу» виокремлюється форма презенса. Саме цей факт приводить Г. Гійома до думки про те, що в мовному відношенні такий стан речей виражається в існуванні єдиної часової форми для цього часового плану, теперішній час дає дві часові граматичні форми: теперішній недоконаний (*Présent de l'inaccompli*) і теперішній доконаний (*Présent de l'accompli*), який, як він сам вважав, він назвав не надто вдало – *Passé composé* [9, с. 15].

За такого тлумачення невизначеним залишається статус *Conditionnel* (умовного способу) в системі французької мови, який, по суті, складається із часової системи дійсного способу – *Imparfait*, *Futur dans le passé*, *Plus-que-parfait*. А отже, цілком зрозуміла позиція граматистів, які відносять його до системи *Indicatif* (дійсного способу).

Значною мірою система дієслівних часів романських мов сходить до дієслівної системи латини. Уже в латині, як і в сучасних романських мовах, була виражена одна з основних відносин у системі часових форм – відношення до моменту мовлення.

У сучасних романських мовах часи групуються навколо двох точок відліку, двох тимчасових осей – осі сьогодення (абсолютні часи) і осі минулого (відносні часи). Відношення дії до осі орієнтації виражається в розрізненні трьох часових планів – передування, одночасності і прямування [1, с. 273–274]. Типологічною особливістю романського дієслова є наявність спеціальних форм для вираження таких різних відносин, як перераховані вище, і, зокрема, формування явища так званої тимчасової співвіднесеності [4, с. 147], яка деякими вченими [2] розглядається як особлива граматична категорія.

В основі цієї теорії лежить той факт, що в романських мовах чітко проходить протиставлення форм простих і складних, що виражають передування: порів'яд форм, що попарно представляють просту і відповідну складну форму, що ви-

ражають передування: фр. *il écrit – il a écrit, il écrira – il aura écrit*; ісп. *habla – ha hablado, hablará – habrá hablado, habló – hubo hablado*; іт. *parla – ha parlato, parlera – avrà parlato, parlaba – aveva parlato, parlo – ebbe parlato* і т. д.

Складні форми, як пише Е. Бенвеніст, позначають передування, яке визначається завжди і виключно відносно простого часу [2, с. 281], висловлюючи, таким чином, логічну та внутрішньомовну співвіднесеність між частинами складного речення, навіть не завжди відображаючи хронологічного відношення об'єктивної дійсності. Так, внутрішньомовна категорія передування зберігає процес у тому ж часі, у тому моменті дійсності, який виражений співвідносною простою формою, наприклад: *j'ai raconté l'histoire que j'avais entendue il y a cinq ans*.

Таке протиставлення не відбулось у системі української мови, але має певні зародки передминулості, тобто складний минулий час, наприклад: *я мав сказав*, та складного майбутнього, наприклад: *я буду летіти*. Отже, якщо застосувати схему побудови часу стосовно української мови, то процес формування уявлення про час виявляється позбавленим одного етапу, а саме: час в становленні (*infieri*).

номінальні форми (час *in posse*, інфінітив, прислівник,
наказовий спосіб, умовний спосіб)
↓
індикатив (час *in esse*, дійсний спосіб)

Саме тому ще й до сьогодні точаться дискусії щодо перегляду, укрупнення та введення нових/нового способів до предикативної структури українського речення бажального та спонукального. Так, «різнovidами» умовного способу є так звані категорії кон'юнктиву та спонукальності, але традиційно український правопис відносить синтаксичні типи речень, що передаються французькою мовою бажальним способом, до дійсного способу, наприклад:

Я бажаю, щоб ми усі були щасливі! – дійсний спосіб.

Je veux que nous tous soyons heureux! – бажальний спосіб.

Таким чином, романські мови мають однакову схему побудови часу на передлінгвістичному етапі формування. Ця система передбачає трирівневий процес утворення часу, який складається із «часу в потенції», «часу в бутті» та «часу в дії». Двом останнім етапам, «часу в бутті» та «часу в дії», відповідають бажальний та дійсний способи, які володіють своєю, достатньо розгалуженою дзеркальною мережею часових форм, за винятком майбутнього часу, в бажальному способі. Натомість група слов'янських мов, зокрема українська, має відмінну схему побудови предикативної структури речення в часовому плані, а саме: система часових форм є усталеною тільки для дійсного способу, а в умовному та наказовому вона повністю відсутня.

Перспективи дослідження. На наступних етапах дослідження видається необхідним дослідити предикативну структуру інших мов західнороманської підгрупи на долінгвістичному етапі їхнього формування.

Бібліографічні посилання

1. Арутюнова Н. Д. Морфологические категории и структура слова в испанском языке (существительное и глагол). *Морфологическая структура слова в индоевропейских языках*. Москва, 1970. С. 273–274.
2. Бенвенист Э. *Общая лингвистика*. Москва, 1974. С. 281.

3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. Київ: Пульсари, 2004. 398 с.
4. Гак В. Г. Сравнительная типология французского и русского языков. Ленинград, 1977. С. 147.
5. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики / общ. ред., послесловие и коммент. Л. М. Скредлиной. Москва: Прогресс, 1992. 224 с.
6. Городенська К. Г. Онтологічні параметри граматичних категорій способу та часу. *Мовознавство*. 1997. № 1. С. 40–42.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. Донецьк: ДонДУ, 1996. 435 с.
8. Курилович Е. Очерки по языкознанию. Москва, 1962. С. 25.
9. Минкин Л. М. Феноменология, эпистемология, психосистематика и психомеханика языка. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія*. 2009. Т. 12. № 1. С. 7–24.
10. Серебренников Б. А. Сводимость языков мира, учет специфики конкретного языка, предназначенность описания. *Принципы описания языков мира*. Москва, 1976. С. 13.
11. Ярцева В. Н. Проблема универсалий и классификация языков. *Универсалии и типологические исследования*. Москва, 1974. С. 5–28.
12. Guillaume G. Langue et la science du langage. Paris: Librairie A.-G. Nizet, Québec: Presses de l'Université Lavale, 1969. 226 p.
13. Guillaume G. Grammaire particulière du français et grammaire générale. *Leçons de linguistique de Gustave Guillaume publiées par Roch Valin 1948–1949, Série C*. Les Presses de l'Université Lavale, Québec. 1973. 400 p.
14. Riegel M., Pellat J.-Ch., Rioul R. Grammaire méthodique du français. Paris, 2009. 1107 p.

Reference

1. Arutyunova, N.D. (1970), "Morphological categories and structure of a word in Spanish (a noun and a verb)" *Morphological structure of a word in Indo-European languages* ["Morfologicheskie kategorii i struktura slova v ispanskom jazyke (sushhestvitel'noe i glagol)"] *Morfologicheskaja struktura slova v indoevropskikh jazykah*, Moscow, pp. 273–274.
2. Benvenist, E. (1974), *General linguistics* [Obshhaja lingvistika], Moscow, p. 281
3. Vikhovanets, I. R., Gorodenska, K. G. (2004), *Theoretical morphology of the Ukrainian language* [Teoretichna morfologija ukraïns'koï movy], Kyiv: Pul'sari, 398 p.
4. Gak, V. G. (1977), *Comparative typology of the French and Russian languages* [Srvnitel'naja tipologija francuzskogo i russkogo jazykov], Leningrad, p. 147.
5. Guillaume, G. (1992), *Principles of the theoretical linguistics / G. Guillaume; general edition, epilog and comment. L. M. Skrelinoj* [Principy teoreticheskoy lingvistiki / G. Gijom; obshh. red., posleslovie i komment. L. M. Skrelinoj], Moscow: Progress, 224 p.
6. Gorodenskaya, K. G. (1997), "Ontologic parameters of grammatical categories of an inclination and time" *Linguistics* ["Ontologichni parametrichni kategorij sposobu ta chasu", *Movoznavstvo*], No. 1, pp. 40–42.
7. Zagnitko, A. P. (1996), *Theoretical grammar of Ukrainian. Morphology* [Teoretichna gramatika ukraïns'koï movy. Morfologija], Donetsk: ДонДУ, 435 p.
8. Kurilovich, E. (1962), *Sketches on linguistics* [Ocherki po jazykoznaniju], Moscow, p. 25.
9. Minkin, L. M. (2009), "Phenomenology, epistemology, psychosystematization and psychomechanics of language" *Bulletin of the Kiev national linguistic university. Philology series* ["Fenomenologija, jepistemologija, psihosistematika i psihomehanika jazyka"] *Visnik Kiïvs'kogo nacional'nogo lingvistichnogo universitetu. Serija Filologija*, vol. 12, No. 1, pp. 7–24.
10. Serebrennikov, B. A. (1976), "Reducibility of languages of the world, accounting of specifics of concrete language, predestination of the description" *Principles of the description of languages of the world* ["Svodimost' jazykov mira, uchet specifiky

- konkretnogo jazyka, prednaznachennost' opisanija" *Principy opisanija jazykov mira*], Moscow, p. 13.
11. Yartseva, V. N. (1974), "Problem of universality and classification of languages" *Universality and typological researches* ["Problema universalij i klassifikacija jazykov" *Universalii i tipologicheski eissledovanija*], Moscow, pp. 5–28.
  12. Guillaume, G. (1969), *Langue et la science du langage*, Paris: Librairie A.-G. Nizet, Québec: Presses de l'Université Lavale, 226 p.
  13. Guillaume, G. (1973), *Grammaire particulièere du français et grammaire générale. Leçons de linguistique de Gustave Guillaume publiées par Roch Valin 1948–1949, Série C*. Les Presses de l'Université Lavale, Québec, 400 p.
  14. Riegel, M., Pellat, J.-Ch., Rioul, R. (2009), *Grammaire méthodique du français*. Paris, 1107 p.

КИРКОВСКАЯ Инга Станиславовна

кандидат филологических наук, заведующая кафедрой романской филологии
Днепропетровского национального университета имени Олеса Гончара;
пр. Гагарина, 72, г. Днепр, 49010; Украина; тел. +38(056)374-98-74;
e-mail: inga.kirkovska@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-7239-8773

**ОСОБЕННОСТИ ВОСПРОИЗВЕДЕНИЯ ПРЕДИКАТИВНОЙ СТРУКТУРЫ
ПРЕДЛОЖЕНИЯ В СИСТЕМЕ ЯЗЫКА НА МАТЕРИАЛЕ ФРАНЦУЗСКОГО
И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ (сравнительный аспект)**

Аннотация. *Цель исследования* – исследовать особенности реализации объективно-модальных и субъективно-модальных отношений в системе французского и украинского языков. *Объект* изучения – грамматические наклонения французского и украинского языков, *предмет* – источники и предпосылки расхождений формирования предикативной схемы предложения во французском и украинском языках. Используются описательный, сопоставительный *методы*, а также метод позиционной лингвистики. В *результате* исследования выявлены расхождения в плане формирования категории наклонения в системе французского и украинского языков, уточнена структура долигвистического и ментального процессов формирования указанной категории. *Практическое применение* результатов исследования возможно при разработке структуры образования временных форм на материале языков западнороманской подгруппы. **Выводы:** романские языки имеют одинаковую схему построения времени на предлингвистическом этапе формирования. Эта система подразумевает трёхуровневый процесс образования времени, который состоит из «времени в потенции», «времени в бытии» и «времени в действии». Двум последним этапам, «времени в бытии» и «времени в действии», соответствуют изъявительное и действительное наклонения, которые имеют свою, достаточно разветвлённую зеркальную сеть часовых форм за исключением будущего времени в изъявительном наклонении. В противовес этому группа славянских языков, в частности украинский язык, имеет отличную схему построения предикативной структуры предложения во временном плане, а именно: система временных форм является устоявшейся только для действительного наклонения, а в условном и повелительном она полностью отсутствует.

Ключевые слова: предикативность, грамматическое наклонение, объективно-модальные отношения, субъективно-модальные отношения, категория времени, действительное наклонение, условное наклонение, повелительное наклонение.

Inga S. KIRKOVSKA

PHD, Philology, Head of the Department of Romance Philology of Oles Honchar Dnipro National University; Gagarin Avenue, 72, Dnipro, 49010, Ukraine; tel.: +38(056) 374-98-74;
e-mail: inga.kirkovska@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-7239-8773

**PECULIARITIES OF REPRODUCING THE PREDICATIVE SENTENCE STRUCTURE
IN THE SYSTEM OF LANGUAGE BASED ON THE MATERIAL OF THE FRENCH AND
UKRAINIAN LANGUAGES (comparative aspect)**

Abstract. *The purpose of research* is to investigate the peculiarities of the realization of objective modal and subjective modal relations in the system of the French and Ukrainian languages. *The object of study* is the grammatical means of the French and Ukrainian languages, *the subject of study* includes the sources and the preconditions for the formation of a predicative sentence structure in the French and Ukrainian languages. The descriptive, comparative methods, as well as the method of positional linguistics

have been used. *As a result* of the research, the differences in formation of the category of mood in the system of the French and Ukrainian languages have been identified, and the structure of the pre-linguistic and mental process of formation of this category has been investigated. *The practical* application of the research results is possible in the process of developing the scheme for tense forms formation based on the material of the Western Romanic language subgroup. *The conclusions:* the Romance languages have the same scheme of constructing the tense at the pre-linguistic stage of formation. This system involves a three-level process of tense formation, consisting of «tense in potency», «tense in existence» and «tense in action». The two last stages, «tense in existence» and «tense in action» correspond to the subjunctive and indicative mood, which have their own, manifold mirrored network of tense forms in the subjunctive mood, except for the future tense. In contrast, a group of Slavic languages, in particular Ukrainian, has a different scheme for constructing the predicative structure of the sentence in terms of the tense, namely, the system of tense forms is only valid for the indicative mood, whereas in the conditional and imperative mood it is completely absent.

Key words: *predicativity, grammatical method, objective modal relations, subjective modal relations, category of tense, indicative mood, conditional mood, imperative mood.*

Надійшла до редколегії 05.04.18

<https://doi.org/10.15421/251807>

УДК 811.161.1'38

КУВАРОВА Елена Константиновна

кандидат филологических наук, доцент кафедры общего и славянского языкознания
Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара;
пр. Гагарина, 72, г. Днепр, 49010, Украина; тел.: +38 (056) 374-98-80;
e-mail: elkuvarova@gmail.com; ORCID ID 0000-0002-2925-3648

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ И ЭСТЕТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ВОКАТИВОВ В ПИСЬМАХ И. А. БУНИНА

Аннотация. *Цель исследования* – изучение эмоционального и эстетического потенциала обращений и других языковых средств адресации, объединяемых термином *эпистолярный вокатив*, в письмах И. А. Бунина. *Объект изучения* – вокативы в эпистолярии И. А. Бунина, *предмет* – структура, семантика и функции вокативов. *Материал исследования* – 1383 вокатива и вокативных конструкции, зафиксированные в опубликованных письмах И. А. Бунина. Используются описательный *метод*, методики контент-анализа, контекстуального и коммуникативно-прагматического анализа. *Практическое применение* возможно в процессе преподавания стилистики русского языка. **Выводы:** вокативы в письмах И. А. Бунина выполняют не только традиционно выделяемые лингвистами функции адресации (установления контакта), номинации и характеристики объекта речи, но и эмоционально-экспрессивную функцию, выражая широкий спектр эмоций, испытываемых автором к адресату. Особая роль в передаче эмоционального отношения к адресату письма принадлежит поливокативу, который в условиях дистантной коммуникации создаёт эффект непрерывного присутствия адресанта, постоянной связи между корреспондентами. В дружеских письмах И. А. Бунина вокативы часто становятся средством языковой игры, выполняя эстетическую функцию, и формируют креативность эпистолярного дискурса.

Ключевые слова: *И. А. Бунин, вокатив, обращение, письмо, эпистолярный текст.*

Постановка проблемы. Литературное наследие И. А. Бунина велико и разнообразно в жанровом плане: это стихотворения, рассказы, повести, романы, литературно-критические статьи, публицистика, литературные портреты, дневники, воспоминания. Творчество писателя подвергалось научному анализу в разных аспектах, но осмысление его вряд ли будет достаточно полным и адекватным без привлечения писем в качестве не только историко-биографического источника, но

и фактического материала, позволяющего изучить языковую личность их автора. В течение многих лет И. А. Бунин вёл переписку с целым рядом адресатов, среди которых были его старший брат Юлий Бунин, возлюбленная Варвара Пашенко, писатели и поэты Г. В. Адамович, Л. Н. Андреев, В. Я. Брюсов, М. Горький, Б. К. Зайцев, В. В. Набоков, Б. Г. Пантелеймонов, Н. Д. Телешов, Л. Н. Толстой, Н. А. Тэффи, В. Ф. Ходасевич, А. П. Чехов, И. С. Шмелёв, архимандрит Киприан, издатели В. С. Миролубов, К. П. Пятницкий, литературный критик Г. Брандес, главный редактор газеты «Новое русское слово» М. Е. Вейнбаум, художник П. А. Нилус, шведский переводчик профессор С. В. Агрелл и др. Опубликованные письма занимают шесть томов полного собрания сочинений И. А. Бунина [3].

Связь с предыдущими исследованиями. Содержание писем Бунина охватывает самые разные темы и представляет интерес, в первую очередь, с точки зрения документально-биографической, мы же остановимся на признаках письменного послания как речевого жанра, и в частности на адресованности как его конститутивной, по М. М. Бахтину, особенности [2, с. 295], изучение которой способствует выяснению закономерностей межличностного взаимодействия и способов эффективного речевого воздействия автора писем на адресата. В качестве одной из типичных этикетных единиц, наиболее регулярно употребляемых в письмах для указания адресата, внимание исследователей эпистолярки привлекают обращения, в том числе обращения нестандартные, окказиональные, индивидуально-авторские [5; 14]. Описаны структура и стилистические функции обращений в письмах А. П. Чехова [1; 6], И. С. Тургенева [7], В. С. Высоцкого [9], бунинские же эпистолярные обращения пока не становились предметом лингвистического исследования.

Целью данной статьи является изучение эмоционального и эстетического потенциала обращений и других языковых средств адресации, объединяемых термином *эпистолярный вокатив*, в письмах И. А. Бунина.

Мы рассматриваем обращение, традиционно определяемое в русской грамматике как «имя в форме Именительного падежа, возможно – с зависящими от него словоформами, в составе предложения или в относительно независимой позиции при нём, называющее того, кому адресована речь» [11, с. 496], в качестве частного случая эпистолярного вокатива, толкуемого как номинирующее указание автором письма своего адресата непосредственно в тексте соответствующего послания, ориентированное на установление контакта между коммуникантами. Вокатив может быть прямым, когда он представляет собой собственно обращение в традиционной его форме именительного падежа; опосредованным (косвенным), если он выражен каким-нибудь иным лингвистическим образованием, и в частности каким-либо функционально маркированным членом предложения, в котором осуществляется перевод обращения в субъект или объект высказывания; и совмещённым, т. е. сочетающим прямое обращение и опосредованный вокатив. Все разновидности вокатива могут выполнять те же функции, которые присущи собственно обращению. В. Е. Гольдин считает основными функциями обращения выделение (номинацию), характеристику адресата и социальную регуляцию общения [4, с. 81]. По мнению А. Ф. Прияткиной, обращение, первичная функция которого – установление коммуникативного контакта (функция адресации), получает дополнительные, вторичные функции (характеризация и номинация предмета речи) и в силу этого проявляет тенденцию к тому, чтобы от положения вне высказывания перейти на положение его компонента и даже стать его коммуникативным центром [10, с. 164–170]. Л. П. Рыжова пишет, что «обращение как компонент текста (высказывания) реализует все те коммуникативные функции, которые присущи языковой системе в целом и тексту как речевому произведению», и

в качестве частного компонента фатической (контактоустанавливающей) функции выделяет вокативную функцию обращения, или функцию адресации [12, с. 83–84].

Изложение основного материала. В письмах И. А. Бунина мы зафиксировали 1383 вокатива, включая как нераспространённые обращения, выраженные антропонимом или апеллятивом, так и различные по структуре и наполнению вокативные конструкции. В целом количественно преобладают вокативы и вокативные конструкции на базе антропонима в форме имени или имени и отчества адресата письма: их 689, тогда как вокативов и вокативных конструкций, построенных на базе апеллятива (того или иного имени нарицательного), – 653, ещё 41 вокативная конструкция включает комбинацию антропонима и апеллятива. При этом обращает на себя внимание то, что антропонимы (детерминированные или нет) преобладают в общей массе вокативов незначительно, тогда как общая статистика употребления двух классов имени существительного в составе эпистолярного вокатива у разных авторов такова: примерно 66 процентов обращений в письмах составляют имена собственные, одиночные или распространённые, вместе же с конструкциями, представляющими собой комбинацию апеллятива и антропонима, их число превышает 77 процентов [8, с. 215], поэтому можно говорить о том, что Бунин всё же отдавал определённое предпочтение различным именам нарицательным в качестве средства адресации письма.

Чаще всего Бунин обращался в письмах к своим адресатам, как это принято в русской лингвокультурной общности, по имени и отчеству в сопровождении детерминанта *дорогой* (зафиксирована 171 реализация модели *Дорогой ИО*). Вторая по частоте реализации форма обращения – имя адресата без каких-либо распространителей (модель вокатива *И* насчитывает в нашей выборке 160 реализаций). Далее наиболее регулярно используемые в письмах Бунина модели вокатива с доминантой-антропонимом таковы: *Многоуважаемый ИО* (75 реализаций), *Милый И* (56), *Дорогой И* (35), *ИО* (33), *Милый и дорогой И* (20), *Уважаемый ИО* (14), *Дорогой О* (14). Самые употребительные модели вокатива с доминантой-апеллятивом – это *Милый* (68 реализаций), *Дорогой друг* (58), *Дорогой мой* (55), *Дорогой* (48), *Брат* (варианты: *братка*, *братец*, *братишка*) (34), *Милый друг* (24), *Голубчик* (*голубёночек*, *голубочка*) (23), *Деточка* (21), *Зверочек* (16), *Милый и дорогой друг* (14), *Драгоценный мой* (14).

Из 1383 вокативов мы зафиксировали 242 таких, которые построены по разным моделям. Единичных вокативов, т. е. конструкций, употреблённых Буниным только один раз, – 156, что от общего количества моделей составляет около 64 процентов. Такого рода соотношение между количеством используемых Буниным вокативов и степенью их разнообразия многое может говорить о личности самого адресанта, в том числе и о круге лиц, с которыми он вёл переписку, и о постоянном поиске новых, нестандартных форм обращения к одному и тому же адресату. Обращаясь к своему корреспонденту по имени и отчеству, писатель сопровождает антропоним не только общепринятыми этикетными определениями *дорогой*, *милый*, *многоуважаемый*, *уважаемый*, *глубокоуважаемый*, но и сочетаниями их, подчёркивающими уважительное отношение к адресату или особую значимость его в жизни автора писем, например: *Дорогой и глубокоуважаемый ИО*, *Милый и дорогой ИО*, и даже совершенно необычным для вокативных конструкций эпитетом *ядовитейший*, начиная письмо к А. С. Черемнову так: *Ядовитейший Александр Сергеевич. Простите, пожалуйста, что не тотчас ответил на ваше милое и как всегда смешное письмо* [3, т. 14, с. 152].

Ещё более разнообразны определения, которыми Бунин сопровождает обращение к адресату по имени: *милый*, *дорогой*, *хороший*, *драгоценный*, *бесценный*,

ненаглядный, славный, золотой, незаменимый, уважаемый, любезный, родимый, великолепный. Чаще всего эмоциональные определения сопровождают обращения к брату Юлию и возлюбленной Варваре Пашенко: *драгоценный Юринька; милый, незаменимый, дорогой мой Юричка; мой милый и уважаемый Юринька* [3, т. 11, с. 19, 147, 189], *милая моя и хорошая Ляличка; моя бесценная Варичка; бесценная, милая Варенька; Варюша! Хорошая моя! Бесценная моя!; Варенька, бесценная, ненаглядная моя* [Там же, т. 11, с. 21, 30, 32, 46, 73] и т. п. Эмоциональность таких вокативов формируется также благодаря варьированию формы имени, как, например, в бунинских обращениях к брату: *Юричка; милый и дорогой Юлинка; дорогой Юлий; Юликсеич; Юынка* (имитация детского произношения); *драгоценный Люкася* («лепетное» имя); *милый, дорогой Юрий; милый Юрочка; милый, великолепный Юринька; Юлий* [Там же, т. 11, с. 263, 18, 183, 184, 223, 219, 246, 292, 250, 260], *милый Юленька* и даже *Лисансули Лисанса* [3, т. 12, с. 87, 33]. К тем адресатам, с которыми Бунин был дружен, – И. А. Белоусову, Н. Д. Телешову, А. М. Митрофанову – писатель иногда обращался только по отчеству, используя синкопированную его форму, характерную для разговорной речи: *Дорогой Алексеич; Дорогой Митрич; Дорогой Митрофаныч* [Там же, т. 12, с. 89, 94, 99], – такие вокативы являются средством стилизации непринуждённого естественного общения.

Обращения-апеллятивы и вокативные конструкции, образованные на основе имён нарицательных, в письмах Бунина также характеризуются разнообразным лексическим наполнением и широким диапазоном сопутствующих коннотаций. Автор писем находит множество нежных слов, обращаясь к В. Пашенко: *голубчик, деточка; голубёночек мой, деточка, хорошая моя; ангел мой; моя бесценная, умная, хорошая девочка; голубчик; мамочка, голубёночек, ненаглядный мой; зверочек мой, дорогой мой, бесценный; радость моя, сердце моё, жёночка; дорогая моя, радость моя; ангелочек мой; зверок; свинёночек мой ненаглядный; дорогая моя, умненькая девчурочка; дорогаечка* [3, т. 11, с. 43, 45, 46, 52, 54, 55, 56, 79, 84, 124, 141, 146]. Обилие диминутивов, эпитетов, метафорических обращений, посесивы типа *радость моя, голубочка моя, моя жёночка*, вокативы-окказионализмы *голубёночек, дорогаечка, зверёнка, обезьяночка*, нанизывание обращений, образующих целые вокативные ряды (термин В. К. Харченко [13, с. 80]), – всё это создаёт атмосферу обожания и безоглядной юношеской любви, которой наполнены письма к В. Пашенко. Вследствие сильного эмоционального напряжения, пронизывающего эти послания, обращение зачастую повторяется в письме неоднократно в неизменённом виде либо с изменениями лексического состава и синтаксической структуры. Вот пример из письма И. А. Бунина, написанного, как это следует из текста, в условиях крайне ограниченного времени, на железнодорожной станции, во время стоянки поезда. В нескольких строчках автор письма трижды обращается к своему адресату:

*Драгоценная моя! пишу тебе на станции, пользуясь пятиминутною стоянкою. Я не могу не сказать тебе в эту минуту, что вся моя душа переполнена тобою. **Варя! дорогая моя!** ты друг мне, ты моя милая, близкая, любимая!.. Прости мне, ради Бога, прости мою давешнюю маленькую вспышку, мое недовольство.*

Если мучимый страстью мятежной

Позабылся ревнивый твой друг

И в душе его кроткой и нежной...

***Варя, милая!** Звонок! [3, т. 11, с. 69–70].*

Многие бунинские письма этого периода содержат не одно, а несколько обращений к адресату, образующих особую фигуру письменной адресации – поливокатив, например: *милая ... милая ... драгоценная моя ... Ляличка ... бесценная, милая Варенька ... дорогая моя ... о, моя бесценная, дорогая моя, жизнь моя, Варенька ... де-*

точка ... Варенька! Бесценная! ... милая, бесценная моя ... Варюшечка [3, т. 11, с. 32–33]; Деточка! ... Варичка ... ты, близкая моя, друг мой! ... О зверочек мой! ... зверочек ... Варенька ... Варенька ... Девочка! Милая! ... [Там же, т. 11, с. 70–72].

Сопоставление моновокатива и поливокатива в письмах И. А. Бунина показывает, что недетерминированные апеллятивы, такие как *деточка, голубчик, братка, братишка, зверочек, девочка, зверёнок, свинёночек, голубёночек, дорожечка, обезьяночка, мама, папа, мамочка, папочка*, функционируют чаще всего в составе поливокатива; для моновокатива подобная номинация адресата нехарактерна. В качестве компонентов поливокатива регулярно употребляются и вокативные конструкции с субстантивированным адъективом: *бесценная моя; милая, драгоценная моя; моя ненаглядная; дорогая моя, хорошая; бесценная, хорошая моя; милая и хорошая моя* и т. п.

Дружеские письма И. А. Бунина нередко демонстрируют примеры совершенно иной модальности общения. Так, одно из писем Н. Д. Телешову Бунин начинает ироническим вокативом: *Однако ты – гусь!* [3, т. 12, с. 26]. К Петру Нилусу, с которым писателя связывала, по точному выражению издателей, «дружба длиною в жизнь» [3, т. 14, с. 108], он мог обращаться то нежно и возвышенно: *дорогой и золотой друг мой* [Там же, т. 14, с. 110], то пренебрежительно: *старая транда*. Впрочем, такое обращение в контексте послания звучит не оскорбительно, а всего лишь отчасти нейтрализует тональность похвалы, торжественный пафос которой был бы, по-видимому, не вполне уместен в дружеском письме: *Целую тебя и горжусь тобой, старая транда* [Там же, т. 14, с. 130].

К поэту, писателю, переводчику А. М. Фёдорову Бунин обращается в одном из своих писем: *Федореско, где ты?* [3, т. 12, с. 86]. В этом вопросе, открывающем текст, имитация устной диалогической коммуникации сочетается с этнически стилизованной формой фамилии адресата, задающей шутовскую тональность всему письму. Разного рода антропонимическая игра встречается в обращениях Бунина и к другим адресатам. Например, к Борису Зайцеву, работавшему над автобиографической тетралогией «Путешествие Глеба», Бунин не раз обращался, контаминируя имена автора и героя романа: *Борисоглеб!* [3, т. 14, с. 25]. Ассоциация с именами православных святых великомучеников аллюзийно напоминает о трагизме описанного Б. К. Зайцевым в составляющих тетралогии романах уже исчезнувшего мира, не ведавшего в своей былой гармонии о том, что он обречён на гибель. В других обращениях к Б. Зайцеву Бунин обыгрывает его происхождение. Намекая на то, что бабушка Бориса Константиновича была полькой, Бунин обращается к нему: *дорогой мой ясновельможный пан; дорогой поляк; дорогой «старушек»* [Там же, т. 14, с. 24, 32, 41]. Бунинская ирония становится понятна после прочтения письма, в котором вокатив *дорогой старушек* получает авторское пояснение: *Получил твоё письмо, **дорогой старушек**, благодарю, целую и извещаю, что отныне я буду звать тебя именно так: старушек (staruszek). Хоть ты и поляк, а, верно, не знаешь, что по-польски это значит старик – честное слово. А множественное число staruszkі (старушки) – это вы с Верой* [Там же, т. 14, с. 28].

В послевоенные годы дружба и регулярная переписка связывали И. А. Бунина с Б. Г. Пантелеймоновым – интересной и разносторонней личностью, химиком по образованию и роду деятельности, сибиряком по рождению, таёжным охотником, литератором, знатоком отечественной и мировой литературы и философии. Практически все эти грани личности нашли своё отражение в вокативах-прозвищах, которыми Бунин обозначал его в своих письмах, например: *Дорогой писатель и Химик* [3, т. 15, с. 41]; *Дорогой Таёжник, Пантелей Менделевич, Миклухо-Маклай* [3, т. 13, с. 185]. Здесь и прямое указание характера занятий

адресата, и намёк на его страсть к путешествиям, и псевдоотчество, образованное от фамилии химика Менделеева – коллеги Б. Пантелеймонова. Ещё вариант отчества с тем же подтекстом – *Милый, дорогой Менделеймонович* [3, т. 15, с. 12]. В других письмах Бунин образует шутливое имя и отчество адресата от его же фамилии: *Милый Пантелей Пантелеевич* [3, т. 13, с. 200], *дорогой Пан-Телей* [3, т. 15, с. 26] – или от апеллятива *патриот*: *Дорогой Патриот Патриотович!* [Там же, т. 15, с. 8], называет его именем первооткрывателя Сибири, с которым Пантелеева роднила страсть к путешествиям и открытиям: *Ермак Пантелеич* [Там же, т. 15, с. 11]. В качестве обращений к адресату Бунин использовал и номинации с литературно-аллюзийным подтекстом: производное от клички обезьяны Васьки – героя одного из рассказов Пантелеймонова: *Дорогой Васин* [Там же, т. 15, с. 22], название повести В. Катаева: *Сын трудового народа* [3, т. 13, с. 188], фамилию героя романа Ф. М. Достоевского «Идиот»: *Любезный князь Мышкин* [3, т. 15, с. 14], имя лермонтовского героя: *Дорогой Демон*, – подкрепляя отсылку к поэме цитатой из либретто П. А. Висковатова к опере А. Г. Рубинштейна «Демон», данной в скобках сразу же после обращения: *(Всё, всё, что пред собой я вижу, – всё проклинаю, ненавижу!)* [Там же, т. 15, с. 36] и др. Есть в письмах И. А. Бунина Б. Г. Пантелеймонову и обращения-метафоры, характеризующие внешность адресата, в частности седину его волос: *седой канадский тигр* [3, т. 13, с. 181]; *Серебристый Канадский бобёр* [3, т. 15, с. 45]. Все эти разнообразные вокативы не только воссоздают атмосферу общения двух художников слова, но и организуют текст письма, во многих случаях находя поддержку и отзвук в самономинации адресанта, а иногда и в содержательной части послания. Так, письмо, открывающееся вокативом *Дорогой Васин*, Бунин подписывает: *Ваши Ванин*, обыгрывая уже своё собственное имя, а в тексте приводит стихотворный экспромт, в котором упоминает *Тётю Васину*, имея в виду жену Б. Г. Пантелеймонова [Там же, т. 15, с. 22]. В письме, начатом обращением *Отче Рыбоудче*, – подпись: *Описатель природы, тяжело страдающий без Сталинградской России* [Там же, т. 15, с. 37]. Бунин не только, как уже было показано, называл Пантелеймонова именами литературных персонажей, но и сам мог подписывать письма чужими именами, например: *Ваши Сухово-Кобылин*; *Ваши Иван Лебедев-Кумач* [Там же, т. 15, с. 37, 40] и др.

Выводы. Таким образом, вокативы в письмах И. А. Бунина выполняют не только традиционно выделяемые лингвистами функции адресации (установления контакта), номинации и характеристики объекта речи, но и эмоционально-экспрессивную функцию, выражая широкий спектр эмоций, испытываемых автором к адресату. Особая роль в передаче эмоционального отношения к адресату письма принадлежит поливокативу, который в условиях дистантной коммуникации создаёт эффект непрерывного присутствия адресанта, постоянной связи между корреспондентами. В дружеских письмах И. А. Бунина вокативы часто становятся средством языковой игры, выполняя эстетическую (или поэтическую, по Р. О. Якобсону) функцию, и формируют креативность эпистолярного дискурса.

Библиографические ссылки

1. Абашина В. Н. Обращение в эпистолярной А. П. Чехова. *Русский язык в поликультурном мире*: IV Междунар. науч.-практ. конф. (7–10 июня 2010, г. Ялта): сб. науч. работ. Киев, 2011. С. 6–10.
2. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров. *Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества* / сост. С. Г. Бочаров. 2-е изд. Москва: Искусство, 1986. С. 250–296.
3. Бунин И. А. Полное собрание сочинений: в 13 т. / рук. издат. проекта Г. В. Пряхин. М.: Воскресенье, 2006–2007 гг. Т. 11. 2006. 515 с.; Т. 12. 2006. 580 с.; Т. 13. 2006. 495 с.; Т. 14, доп. 2006. 596 с.; Т. 15, доп. 2006. 519 с.; Т. 16, доп. 2007. 560 с.

4. Гольдин В. Е. Регулятивные обозначения лиц в «Словаре Академии Российской» (1789–1794). *Проблемы развития языка: межвуз. науч. сб.* Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1981. С. 78–94.
5. Журавльова Н. М. Індивідуально-авторські та оказіональні гоноративи в епістолярному стилі XIX – початку XX ст. *Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках: материалы II Междунар. науч. конф.* (Днепропетровск, 14–15 апреля 2005 г.). Днепропетровск: Пороги, 2005. С. 149–153.
6. Захарова В. Е. О функциях и структуре начального обращения в частных письмах А. П. Чехова. *Языковое мастерство А. П. Чехова* / отв. ред. Л. В. Баскакова. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1988. С. 110–115.
7. Климова Н. В. Структура и стилистические функции обращений в письмах И. С. Тургенева. *Исследования по русскому языку.* Днепропетровск, 1970. С. 127–133.
8. Куварова Е. К. Типология русского эпистолярного вокатива: монография. Днепропетровск: Новая идеология, 2014. 380 с.
9. Курьянович А. В. О коммуникативно-прагматической сущности эпистолярного диалогизма (на материале писем В. С. Высоцкого). *Вестник Томск. гос. пед. ун-та.* 2012. Вып. 10 (125). С. 174–179.
10. Прияткина А. Ф. Русский язык. Синтаксис осложнённого предложения: учебное пособие для филол. спец. вузов. Москва: Высш. шк., 1990. 176 с.
11. Русская грамматика / под ред. Н. Ю. Шведовой и В. В. Лопатина. Москва: Рус. яз., 1990. 640 с.
12. Рыжова Л. П. Коммуникативные функции обращения. *Семантика и прагматика синтаксических единств: межвуз. темат. сб.* Калинин: Калининский гос. ун-т, 1981. С. 76–86.
13. Харченко В. К. Современная повседневная речь. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва: Изд-во ЛКИ, 2010. 184 с.
14. Черняева А. Б. Функционирование обращения в дружеском письме творческой интеллигенции конца XIX – первой четверти XX века: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Санкт-Петербург, 2008. 187 с.

References

1. Abashina, V. N. (2011), «Appeal in the Epistolary by A. P. Chekhov», *Russian language in a multicultural world: IV Intern. scientific-practical. conf.* (June 7-10, 2010, Yalta): *col. of sci. papers* [«Obrashhenie v jepistoljarii A. P. Chehova», *Russkij jazyk v polikul'turnom mire: IV Mezhdunar. nauch.-prakt. konf.* (7–10 ijunja 2010, g. Jalta): sb. nauch. rabot], Kiev, pp. 6–10.
2. Bahtin, M. M. (1986), «The Problem of Speech Genres», Bahtin, M. M. *Aesthetics of verbal creativity* [«Problema rechevyh zhanrov», Bahtin M. M. *Jestetika slovesnogo tvorcestva / sost. S. G. Bocharov.* 2-e izd.], Iskusstvo, Moscow, pp. 250–296.
3. Bunin, I. A. (2006–2007), *Full composition of writings* [Polnoye sobraniye sochineniy v 13 t. / ruk. izdat. proekta G. V. Prjahin], Voskresenye, Moscow, V. 11, 2006, 515 p.; V. 12, 2006, 580 p.; V. 13, 2006, 495 p.; V. 14, add., 2006, 596 p.; V. 15, add., 2006, 519 p.; V. 16, add., 2007, 560 p.
4. Gol'din, V. E. (1981), «Regulatory designations of persons in the "Dictionary of the Academy of the Russian" (1789–1794)», *Problems of Language Development: Interuniversity col. of sci. papers* [«Reguljativnye oboznachenija lic v «Slovare Akademii Rossijskoj» (1789–1794)», *Problemy razvitija jazyka: mezhvuz. nauch. sb.*], Izd-vo Sarat. un-та, Saratov, pp. 78–94.
5. Zhuravl'ova, N. M. (2005), «Individually authored and occasional commemorations in the epistolary style of the 19th and early 20th centuries», *Lexical-grammatical innovations in modern Slavic languages: materials II International. scientific conf.* (Dnipropetrovsk, April 14–15, 2005) [«Individual'no-avtors'ki ta okazional'ni gonorativi v epistoljarnomu stili XIX – pochatku XX st.», *Leksiko-grammaticheskie innovacii v sovremennyh slavyanskij*

- jazykah*: материалы II Mezhdunar. nauch. konf. (Dnepropetrovsk, 14–15 apreļa 2005 g.), Porogi, Dnepropetrovsk, pp. 149–153.
6. Zaharova, V. E. (1988), «On the functions and structure of the initial treatment in private letters by A. P. Chekhov», *Language skills of Anton Chekhov* [«О функціях і структурі початкового обрашнення в частних пис'mах А. П. Чехова», *Jazykovoje masterstvo A. P. Chehova*, отв. ред. L. V. Baskakova], Izd-vo Rostovskogo un-ta, Rostov n/D, pp. 110–115.
  7. Klimova, N. V. (1970), «Structure and stylistic functions of appeals in the letters of I. S. Turgenev», *Studies on the Russian language* [«Структура і стилістическіє функції обрашнення в пис'mах І. С. Тургенева», *Issledovanija po russkomu jazyku*], Dnepropetrovsk, pp. 127–133.
  8. Kuvarova, E. K. (2014), *Typology of the Russian epistolary vocative* [Типологія русського єпістолярного вокатива: монографія], Novaja ideologija, Dnepropetrovsk, 380 p.
  9. Kur'janovich, A. V. (2012), «On the communicatively-pragmatic essence of epistolary dialogism (on the material of the letters of V. S. Vysotsky)», *Bulletin of the Tomsk State Pedagogical University* [«О комунікативно-прагматическој сущности єпістолярного діалогізма (на матеріалє писем V. S. Vysockogo)», *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta*], issue 10 (125). pp. 174–179.
  10. Prijatkina, A. F. (1990), Russian language. Syntax of the complicated sentence [Русский язык. Синтаксис сложнопредложения: учеб. пос. длія філол. спец. вузов], Vysshaja shkola, Moscow, 176 p.
  11. *Russian grammar* (1990), [*Russkaja grammatika*, pod red. N. Ju. Shvedovoj i V. V. Lopatina], Russkij jazyk, Moscow, 640 p.
  12. Ryzhova, L. P. (1981), «Communicative functions of circulation», *Semantics and pragmatics of syntactic unity*: Interuniversity. temat. collection [«Коммуникативные функции обрашнення», *Semantika i pragmatika sintaksicheskikh edinstv*: mezhvuz. temat. sbornik], Kalininskij gos. un-t, Kalinin, pp. 76–86.
  13. Harchenko, V. K. (2010), *Modern everyday speech* [*Sovremennaja povsednevnaja rech'*. Izd. 2-e, pererab. i dop.], Izd-vo LKI, Moscow, 184 p.
  14. Chernjajeva, A. B. (2008), *Functioning of appeal in the friendly letter of creative intelligentsia of the late 19th – first quarter of the 20th century: dissertation* [*Funkcionirovanie obrashnenija v družeskom pis'me tvorčeskoj intelligencii konca XIX – pervoj četverti XX veka* : diss. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 – russkij jazyk], Sankt-Peterbourg, P. 187.

КУВАРОВА Олена Костянтинівна

кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара; пр. Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49010,
Україна; тел.: +38 (056) 374-98-80; e-mail: elkuvarova@gmail.com; ORCID ID 0000-0002-2925-3648

ЕМОЦІЙНИЙ ТА ЕСТЕТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВОКАТИВІВ У ЛИСТАХ І. О. БУНІНА

Анотація. *Мета дослідження* – вивчення емоційного та естетичного потенціалу звертання та інших мовних засобів адресації, які об'єднуються терміном *єпістолярний вокатив*, у листах І. О. Буніна. *Об'єкт дослідження* – вокативи в єпістолярії І. О. Буніна, *предмет* – структура, семантика та функції вокативів. *Матеріал дослідження* – 1383 вокативи і вокативні конструкції, зафіксовані в опублікованих листах І. О. Буніна. Використано описовий метод, методики контент-аналізу, контекстуального та комунікативно-прагматичного аналізу. *Практичне застосування* можливе в процесі викладання стилістики російської мови. **Висновки:** вокативи в листах І. О. Буніна виконують не лише традиційно виокремлювані лінгвістами функції адресації (установлення контакту), номінації та характеристики об'єкта мовлення, а й емоційно-експресивну функцію, передаючи широкий спектр емоцій у стосунках автора й адресата. Особлива роль у вираженні емоційного ставлення до адресата листа належить полівокативу, який в умовах дистанційної комунікації створює ефект безперервної присутності адресанта, постійного зв'язку між кореспондентами. У дружніх листах І. О. Буніна вокативи часто стають засобом мовної гри, виконуючи естетичну функцію, і формують креативність єпістолярного дискурсу.

Ключові слова: І. О. Бунін, вокатив, звертання, лист, єпістолярний текст.

Yelena K. KUVAROVA

Candidat of Science, Philology, Docent of the Department of General and Slavonic Linguistics of Oles Honchar Dnipro National University; Gagarin Avenue, 72, Dnipro, 49010, Ukraine; tel.: +38 (056) 374-98-80; e-mail: elkuvarova@gmail.com; ORCID ID 0000-0002-2925-3648

**EMOTIONAL AND AESTHETIC POTENTIAL OF VOCATIVES IN THE LETTERS
OF I. A. BUNIN**

Summary. *The aim* of the research is to study the emotional and aesthetic potential of the forms and linguistic means of addressing unified by the term epistolary vocative on the material of letters by I. A. Bunin. *Objects of study* are vocatives in the epistolary of I. A. Bunin and the *subject* is the structure, semantics and functions of vocatives. *Material* of the research includes 1383 vocatives and vocative constructions observed in the published letters of I. A. Bunin. In the research we used such *methods* as descriptive method, method of content-analysis, methods of contextual and communicative-pragmatical analysis. *Practical application* of the research is possible while teaching the stylistics of Russian language. **Conclusion:** vocatives in the letters of I. A. Bunin carry out not only traditionally distinguished functions such as addressing or contact stating, nomination and characteristic of the object of speech, but also emotional-expressive function, which expresses a wide range of author's plays an important role in this process. In the conditions of distant communication polyvocative creates the effect of addresser's continuous presence and constant connection between correspondents. In friendly letters of I. A. Bunin vocatives often serve as a means of a wordplay, performing aesthetic function and forming the creativity of epistolary discourse.

Key words: I. A. Bunin, vocative, address, letter, epistolary text.

Надійшла до редколегії 07.02.2018 р.

<https://doi.org/10.15421/251808>

УДК 811.161.1'373.611

ЛИПИНА Виктория Ивановна

доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой сравнительной филологии восточных и англоязычных стран Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара; пр. Гагарина, 72, г. Днепр, 49010, Украина; тел.: +38(056) 374-98-78; E-mail: kafedra_upf@i.ua; ORCID ID: 0000-0001-9089-5159

ДАЩЕНКО Анна Владимировна

кандидат филологических наук, доцент кафедры сравнительной филологии восточных и англоязычных стран Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара; пр. Гагарина, 72, г. Днепр, 49010, Украина; тел.: +38(056) 374-98-78; E-mail: kafedra_upf@i.ua; ORCID ID: 0000-0003-3432-3679

**ЛИНГВОЭСТЕТИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ ОБРАЗА ДИКОГО ГУСЯ
В КЛАССИЧЕСКОЙ КИТАЙСКОЙ ПОЭЗИИ***

Аннотация. *Цель исследования* – выявить лингвоэстетические параметры художественного образа «гусь», центрального в системе китайской классической поэтики с точки зрения исторической лингвoseмантики и литературоведческой стилистики. *Объект изучения* – китайская классическая поэзия («Шицзин», жанры *ши* и *цы*), *предмет* – основные вехи семантической и символической трансформации образа гуся в истории китайской классической поэзии. *Материал исследования* – корпус классических стихотворений, написанных Цао Чжи, Ду Фу, Хуан Тинцзянем и Ли Цинчжао. В *результате* исследования выявлена инвариантная семантическая модель образа гуся и историческая трансформация образа в ходе исторического развития китайской литературы. *Практическое применение* результатов возможно в исследованиях истории языка китайской классической поэзии

© Липина В. И., Дашенко А. В., 2018

*Представленные в статье результаты анализа некоторых китайских текстов были получены в рамках гранта, предоставленного Г. В. Дашенко Chiang Ching-kuo Foundation for International Scholarly Exchange (Тайвань) и European Association for Chinese Studies.

и эстетики. **Выводы** – в китайской классической поэзии семиотика образа гуся тесно связана с поэтикой и эстетикой древней китайской литературы. Выявлена главная веха трансформации семантического ядра образа, представлены изменения в символике: гусь – не только выношенный общим культурным сознанием традиционный вестник печальных новостей, не только знак исцеления надеждой, но и мужественный отказ от ожидания счастья поэтом, продолжающим жить и творить.

Ключевые слова: образ, символ, инвариант, лингвоэстетика, семантическая модель, Ли Цинчжао, Шицзин.

Постановка проблемы. В центре статьи актуальная проблема изучения семантики и символики образа гуся в классической китайской поэзии от древности до XII столетия, выполненная в рамках нового междисциплинарного направления в гуманитаристике – лингвоэстетике.

Связь с предыдущими исследованиями. В статье продолжается разработка научно-исследовательской темы кафедры «Сходознавство в сучасному філологічному просторі» (№ 011U1346), а также перспективной проблематики, намеченной в кандидатской диссертации А. В. Дашенко «Жанрово-стилевое своеобразие творчества Ли Цинчжао» (научный руководитель В. И. Липина).

Постановка заданий исследования. *Цель* настоящей статьи раскрыть главные аспекты поэтики и эстетики трансформации образа гуся.

Изложение основного материала.

Образ дикого гуся, как известно, является одним из основных семантических и символических центров в китайской классической поэзии. Впервые он встречается в «Шицзине» («詩經»), датируемом XI–VII вв. до н. э. Многовековое использование этого образа в разных поэтических жанрах (*фу*, *юэфу*, *ши*, *цы* и *цуй*) сопровождается сложными семантическими трансформациями. На это, прежде всего, указывает многочисленность его обозначений в поэтических произведениях: (*дикий*) *гусь* – 雁, 鴻 или 鴻雁; *летащий домой гусь* – 歸雁 или 歸鴻; *перелетный гусь* 征雁 или 征鴻. Учитывая почти сакральный статус древности и нормативный характер источников для китайской литературной традиции, вариативность этимологии объясняется отсутствием терминологической унификации. Так, в древнейшем из дошедших до наших дней толковом словаре китайских иероглифов «Приближение к классике» («爾雅»), датируемом III–II вв. до н. э., в разделе «Объяснение птиц» («釋鳥») представлено 102 названия птиц. Гусь упоминается трижды под разными названиями: *дикий гусь* 鵠鵠, *гусь* 舒雁 [5, с. 342] и *дикий гусь* 鳧雁 [Ibid., с. 357]. В первом этимологическом словаре китайского языка «Объяснение простых и сложных иероглифов» («說文解字»), составленном Сюй Шэнем (許慎, 58–147), гусь представлен в двух вариантах: 雁 [17, с. 205] и 鴻 [Ibid., с. 216]. Несмотря на такое разнообразие названий за образом дикого гуся в языке поэзии закреплено два устоявшихся значения, которые позволяли поэту выражать скрытые смыслы. Первое значение связано с пониманием этого образа как символа вестника, передающего письма людям, находящимся далеко друг от друга [16, с. 34; 1, с. 157], поддерживая их духовно. Источником такой символизации стала история из «Хроник [династии] Хань» («漢書»), связанная с дипломатом и государственным деятелем Су У (蘇武, I в. до н. э.). В частности, там говорится, что после неоднократных попыток импе-

ратора вызволить Су У из плена сюнну и уловок со стороны последних (вплоть до объявления о его смерти), Ханьский двор прибег к хитрости.

... [Чан Хуэй] велел послу сказать вождю сюнну: «Сын неба охотился в императорском лесу и подстрелил дикого гуся, к лапке [которого было] привязано письмо, [написанное на] шелке, с указанием возле какого озера находится [Су] У и другие [пленники]». Посол очень обрадовался [и] передал вождю сюнну [всё], как и сказал [Чан] Хуэй. Вождь сюнну посмотрел по сторонам испуганно и, извинившись [перед] Ханьским послом, сказал: «[Су] У и другие [пленники] действительно находятся [у нас]» [4, с. 2466].

...教使者謂單于，言天子射上林中，得雁，足有係帛書，言武等在某澤中。使者大喜，如惠語以讓單于。單于視左右而驚，謝漢使曰：「武等實在。」

С этого времени в китайской классической литературе и культуре гусь воспринимается как вестник. В многочисленных поэтических произведениях этого периода можно встретить прямое указание на гуся как вестника. Так, сунский поэт Хуан Тинцзянь (黃庭堅, 1045–1105) в *ши* под названием «Отправляю Хуан Цзифу» («寄黃幾復») с юмором отмечает сложную миссию гуся:

我居北海君南海， Я живу [на] северном побережье, [а] Вы – [на] южном,
寄雁傳書謝不能。 Отправил гуся передать [Вам] письмо,
[но] поблагодарить [он] не смог.

Второе значение, закрепленное за образом гуся, уходит своими корнями в «Шицзин», где в песне «Дикие гуси» («鴻雁») птица предстает как символ печали и тоски по родине крестьян, принудительно переселенных на окраины государства. В ходе дальнейшего развития китайской поэзии в разных жанрах за этим образом закрепилась символика печали и тоски. Изучение современных источников свидетельствует, сколь минимальными были отличия от первоначального смысла, несмотря на подчас тысячелетнюю временную дистанцию. Так, спустя восемь веков после «Шицзина» выдающийся поэт Цао Чжи (曹植, 192–232), тоскуя по родине, в стихотворении из цикла «Стихи о разном» («雜詩») написал:

孤雁飛南游， Одинокий гусь, устремляясь на юг,
過庭長哀吟。 Над двором пролетая, надрывно кричит.
翹思暮遠人， Тревожные мысли на закате о том, кто далеко,
願欲托遺音。 Страстно желаю передать [ему] весточку.
形影忽不見， [Но] тень [гуся] вдруг исчезла,
翩翩傷我心。 Быстро ранив мое сердце.

Судя по комментариям китайских исследователей к этому стихотворению, гусь как образ печали и тоски по родине ни у кого не вызывает разночтений. Символика сквозного образа «гусь-вестник» расширяет связанное с ним лингвоэстетическое наполнение, высвобождая смысл «ощущение одиночества». Использует-

ся старый поэтический язык символа, но рождается новое прагматическое наполнение. Высокая тема и в этом случае воплощена через обыденный образ гуся.

Первоначальный смысл образа не исчерпывает всей его поэтико-символической специфики: гусь имеет не только номинативную первоначальную семантику, закрепленную еще у самых истоков поэтического мышления. В дальнейшем происходит значительное расширение семантики и семиотики образа, что, по мысли Л. Я. Гинзбург, является основным законом поэзии [2, с. 11].

Через пять веков после Цао Чжи великий танский поэт Ду Фу (杜甫, 712–770), находясь вдали от дома, использует этот образ для передачи своих чувств в *ши* «Летающий домой гусь» («歸雁»):

春來萬里客, *Весна пришла, [я] за десять тысяч ли в гостях.*
亂定幾年歸? *Со смуты много лет [прошло]... Вернусь [ли я] назад?*
腸斷江城雁, *Нутро рвется, [когда] гуси летят над городом у реки.*
高高向北飛. *Высоко-высоко [они] летят на север.*

Таким образом, долгое время образ дикого гуся в китайской поэзии связывался не только с вестником, но и с одиночеством и печалью [7, с. 282; 11, с. 886].

Кроме того, поскольку дикий гусь является перелетной птицей, которая осенью улетает на юг, а весной возвращается на север [13, с. 103; 12, с. 105; 15, с. 57; 6, с. 68; 10, с. 138; 9, с. 74], поэты использовали его образ для экспликации времени года. Это подчас приводит к тому, что комментаторы по-разному трактуют ту или иную строку из стихотворения. Так, в первой строке *цы* на мелодию «Бодхисатва из племени Мань» («菩薩蠻») великая сунская поэтесса Ли Цинчжао (李清照, 1084–1155?) пишет:

歸鴻聲斷殘雲碧. *Крик гуся, летящего домой, оборвался,*
редкие облака [в] синеве [небес].

Большинство комментаторов указывают, что героиня находится на юге, а гусь летит на север, поэтому в *цы* дается описание весны [13, с. 103; 12, с. 105; 15, с. 57]. Однако комментатор Сунь Чунэнь полагает, что гусь летит на юг [8, с. 192], и это дает основание не только для иной трактовки, но и иной хронологии этого *цы*.

Мнения комментаторов разделяются и относительно того, что символизирует образ гуся в этом *цы*: одни полагают, что так поэтесса передает чувство тоски по родине [13, с. 103; 11, с. 886], другие считают, что таким образом она намекает на письмо, отправленное на родину [14, с. 27]. Здесь мы можем видеть прямую зависимость поэтического смысла от семантики и прагматики конкретного образа, выношенного общим культурным сознанием.

Однако китайские поэты не всегда опирались на устоявшуюся традицию при передаче чувств образами классики. Оригинальность и мастерство поэтов проявлялись в придании образу новой семантики, расширении или изменении его символического смысла. Так поступает Ли Цинчжао в *цы* на мелодию «Волны, намывающие песок» («浪淘沙»), где образ дикого гуся становится символом избавления от жизненных горестей. В последних двух строках она пишет:

留得羅襟前日淚, *Оставила шёлковый халат, [промокий]*
от слёз в прошлом (или позавчера),
彈與征鴻. *Брошу [его] перелетному гусю.*

Концовка стихотворения Ли Цинчжао в контексте всего корпуса «печальных *цы*» неожиданна. Новым семантическим центром является изменившаяся

символика традиционного образа: гусь выступает уже не как традиционный вестник печальных новостей, а избавитель от горя и страданий, уносящий прошлые беды прочь. Промокшую от слез одежду перелетные птицы уносят с собой. Известно, что у лирической героини нет никого, кому бы она могла отправить письмо или весточку на север: она не знает, где ее родные; ее страна захвачена вражеской армией; ее муж умер, она бежит на юг, пытаясь спастись. Но эту безысходность забирают с собой перелетные птицы. Жизнь и творчество лирической героини продолжают.

Однако в импрессионистски настроенной критике можно заметить совершенно иной уровень восприятия этого текста: «после прочтения этого *цы* нет чувства подавленности и депрессии, а наоборот, оно пробуждает настоящие чувства, вызывает отклик в сердце и заставляет сопереживать» [10, с. 162]. Важные имплицитные смыслы этого *цы* остались незамеченными исследователем.

Выводы. Исследование показало, что в китайской классической поэзии семантика и символика образа гуся тесно связана с поэтикой и эстетикой древней китайской литературы. Выявлена главная веха трансформации семантического ядра образа, представлены изменения в символике: гусь – не только выношенный общим культурным сознанием традиционный вестник печальных новостей, не только знак исцеления надеждой, но и образ мужественного отказа от ожидания счастья поэтом, который продолжает жить и творить. Семантический и символический анализ образа гуся в китайской классической поэзии выполнен в русле интердисциплинарного подхода, который получил обозначение лингвоэстетики, разрабатывающей точки соприкосновения лингвистики с поэтикой и эстетикой [3].

Перспективы дальнейших исследований видятся нам в исследовании китайской поэзии в русле междисциплинарного направления лингвоэстетики, использование научной оптики которой помогает раскрыть в неразрывном единстве языковую и эстетическую сложность восточной культуры.

Библиографические ссылки

1. Eberhard W. A dictionary of Chinese symbols. Hidden Symbols in Chinese Life and Thought. Oxford: Routledge, 2006. 413 p.
2. Гинзбург Л. Я. О лирике. Ленинград: Сов. пис., 1974. 408 с.
3. Флоря А. В. Элементарная лингвоэстетика. Орск: Орский гос. ун-т, 1999. 42 с.
4. 班固. 汉书 (全十一册)。 – 北京: 中华书局出版, 1962。 – 4273 页。
5. 尔雅注疏 (十三经注疏)。 – 北京: 北京大学出版社, 2000。 – 385 页。
6. 李月、张敏鹏. 李清照词集。 – 北京: 民族出版社, 2004。 – 344 页。
7. 吕晴飞等. 汉魏六朝诗歌鉴赏辞典。 – 北京: 中国和平出版社, 1990。 – 1182 页。
8. 崇恩. 北宋婉派四大名家。 – 北京: 中国籍出版社, 1995。 – 212 页。
9. 孙乃修. 李清照词赏析。 – 海口: 海南出版社, 1997。 – 130 页。
10. 王璠. 李清照研究丛稿。 – 呼和浩特: 内蒙古人民出版社, 1987。 – 206 页。
11. 夏承焘等. 宋词鉴赏辞典。 – 上海: 上海辞书出版社, 2008。 – 2342 页。
12. 徐北文. 李清照全集评注。 – 济南: 济南出版社, 2005。 – 615 页。
13. 徐培均. 李清照集笺注。 – 上海: 上海古籍出版社, 2009。 – 556 页。
14. 杨合林. 李清照集。 – 长沙: 岳麓书社, 2001。 – 182 页。
15. 张显成. 李清照朱淑真诗词合注。 – 成都: 巴蜀书社, 1999。 – 311 页。

16. 赵晓辉。李清照。—北京:五洲传播出版社, 2005。—125页。
17. 说文解字。言文字 / 柴虹。李肇翔主。—北京:九州出版社, 2001。—900页。

Reference

1. Eberhard, W. (2006), *A dictionary of Chinese symbols. Hidden Symbols in Chinese Life and Thought*, Oxford, 413 p.
2. Ginzburg, L.Ja. (1974), *About lyrics [O lirike]*, Leningrad, 408 p.
3. Florja, A.V. (1999), *Elementary linguistic aesthetics [Jelementarnaja lingvojestetika]*, Orsk, 42 p.
4. Ban Gu (1962), *Han Shu (11 Volumes) [Han' Shu (11 tomov)]*, Beijing, 4273 p.
5. *Erya Zhushu (the Thirteen Confucian Classics with commentaries)* (2000), [Trinadcat' knig konfucianskogo kanona s komentarijami], Beijing, 385 p.
6. Li Yue, Zhang Minpeng (2004), *Li Qingzhao's ci collection [Sobranie cy Li Cinchzhao]*, Beijing, 344 p.
7. Lu Qingfei (1990), *Dictionary of Han, Wei and the Six Dynasties poetry [Slovar' poezii Han', Vjej i jepohi Shesti dinastij]*, Beijing, 1182 p.
8. Sin Chongen (1995), *Four great poets of Northern Song in wanyue style [Chetyre velikih pojeta Severnoj Sun v stile van'juje]*, Beijing, 212 p.
9. Sun Naixiu (1997), *Li Qingzhao's ci: understanding and enjoying [Cy Li Cinchzhao: ponimanie i naslazhdenie]*, Haikou, 130 p.
10. Wang Fan (1987), *Studying Li Qingzhao's works [Izuchenie rabot Li Cinchzhao]*, Hohhot, 206 p.
11. Xia Chengtao (2008), *Song ci: dictionary [Sunskie cy: slovar']*, Shanghai, 2342 p.
12. Xu Beiwen (2005), *Commentaries on Li Qingzhao's works [Kommentarii k proizvedenijam Li Cinchzhao]*, Jinan, 615 p.
13. Xu Peijun (2009), *Commentaries on Li Qingzhao's works [Kommentarii k proizvedenijam Li Cinchzhao]*, Shanghai, 556 p.
14. Yang Helin (2001), *Collection of Li Qingzhao's works [Sobranie proizvedenij Li Cinchzhao]*, Changsha, 182 p.
15. Zhang Xiancheng (1999), *Li Qingzhao's and Zhu Shuzhen's shi and ci collection [Shi i cy Li Cinchzhao i Chzhu Shuchzhjen]*, Chengdu, 311 p.
16. Zhao Xiaohui (2005), *Li Qingzhao [Li Cinchzhao]*, Beijing, 125 p.
17. Shuowen Jiezi [Shovjen' czeczy], Beijing, 900 p.

ЛІПНА Вікторія Іванівна

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри порівняльної філології східних та англомовних країн Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара; пр. Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49010, Україна; тел.: +38 (056) 374-98-78; e-mail: kafedra_upf@i.ua; ORCID ID: 0000-0001-9089-5159

ДАЩЕНКО Ганна Володимирівна

кандидат філологічних наук, доцент кафедри порівняльної філології східних та англомовних країн Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара; пр. Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49010, Україна; тел.: +38 (056) 374-98-78; E-mail: kafedra_upf@i.ua; ORCID ID: 0000-0003-3432-3679

ЛІНГВОЕСТЕТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ОБРАЗУ ДИКОГО ГУСЯ У КЛАСИЧНІЙ КИТАЙСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

Анотація. *Мета дослідження* – виявити лінгвоестетичні параметри художнього образу «гусь», центрального в системі китайської класичної поетики з точки зору історичної лінгвoseмантики та літературознавчої стилістики. *Об'єкт дослідження* – китайська класична поезія («Шицзін»), жанри *ши* і *ци*, *предмет* – основні етапи семантичної і символічної трансформації образу в історії китайської класичної поезії. *Матеріал* дослідження – корпус класичних віршів, написаних Цао Чжи, Ду Фу, Хуан Тінцзянем та Лі Цінчжао. В *результаті* дослідження виявлено інваріантну семантичну модель образу гуся та історичну трансформацію символіки образу під час історичного розвитку китайської літератури. *Практичне застосування* результатів можливо в дослідженнях історії

мови та китайської класичної поезії й естетики. **Висновки** – в китайській класичній поезії семіотика образу тісно пов'язана з поетикою і естетикою стародавньої китайської літератури. Виявлено головні етапи трансформації семантичного ядра образу, наведено зміни в символіці: гусь – не тільки омріяний загальною культурною свідомістю традиційний вісник сумних новин, не тільки символ зцілення надією, але й образ мужньої відмови від очікування щастя поетом, який продовжує жити і творити.

Ключові слова: образ, символ, інваріант, лінгвоестетика, семантична модель, Лі Цінчжао, Шицзин.

Victoria I. LIPINA

doctor of philological sciences, Professor, chairperson of the department of comparative Oriental and English philological studies at Oles Honchar Dnipro National University, Gagarin avenue, 72, Dnipro, 49010, Ukraine, tel.: +38 (056) 374-98-78; E-mail: kafedra_upf@i.ua; ORCID ID: 0000-0001-9089-5159

Hanna V. DASHCHENKO

candidate of philological sciences, Associate Professor at the department of comparative Oriental and English philological studies at Oles Honchar Dnipro National University, Gagarin avenue, 72, Dnipro, 49010, Ukraine, tel.: +38 (056) 374-98-78; E-mail: kafedra_upf@i.ua; ORCID ID: 0000-0003-3432-3679

**LINGUISTIC AND AESTHETIC ASPECTS OF THE IMAGE OF GOOSE
IN CHINESE CLASSICAL POETRY**

Annotation. *The aim of the research* is to reveal the linguoesthetic parameters of the artistic image of «goose» that was central in the system of the Chinese classical poetics. *The object of study* is Chinese classical poetry («Shijing», genres *shi* and *ci*), *the subject* is the semantic and symbolic transformation of the goose image in the history of Chinese classical poetry. *The material of the study* is a body of classical poems written by Cao Zhi, Du Fu, Huang Tingjian and Li Qingzhao. *The result of the research* outlines the transformation of the core invariant of the goose imagery in the process of the Chinese literary development. *Practical application* of research: the results contribute to the studies of the history of the Chinese language and literature. **Conclusions:** the semiotics of the “goose” imagery is closely related to the poetics and aesthetics of ancient Chinese literature. However the historical transformations of the semantic core of the imagery reveal conceptual changes: «goose» is represented not only as a traditional messenger of sad news that is rooted in a common cultural consciousness, not only as a sign of healing by hope, but also as an image of courageous rejection of hopeful expectations by a poet who continues to live and create.

Key words: image, symbol, invariant, linguoesthetic, semantic model, Li Qingzhao, Shijing.

Надійшла до редколегії 02.04.2018

<https://doi.org/10.15421/251809>

УДК 811. 161. 1'367

МЕНЬШИКОВ Игорь Иванович

доктор филологических наук, профессор кафедры общего и славянского языкознания Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара; пр. Гагарина, 72, г. Днепр, 49010, Украина; тел.: +38(056) 374-98-80; E-mail: iimdn@gmail.com; ORCID ID 0000-0001-8994-2958

**ОПЫТ ПОСТРОЕНИЯ СИСТЕМЫ
ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫХ ПРИЗНАКОВ ПРЕДЛОЖЕНИЯ
КАК СИНТАКСИЧЕСКОЙ ЕДИНИЦЫ**

Аннотация. *Цель исследования* – построить систему дифференциальных признаков предложения. *Объект изучения* – дефиниции предложения как синтаксической единицы, приведенные в наиболее авторитетных лингвистических изданиях, *предмет* – множество параметров и характеристик предложения, включенных в его определение. *Материал исследования* – восемь академических дефиниций предложения. *Методы* – описательный, сопоставительный и структурно-математический. В *результате* сформирована система ДП, включающая в себя только два компо-

нента: предикативность, функциональность. *Практическое применение* – возможность построения точного и однозначно толкуемого определения предложения. *Выводы:* 1) в качестве дифференциальных признаков той или иной лингвистической единицы следует квалифицировать такие, которые обладают в своей совокупности одновременно четырьмя их параметрами: значимостью, определённой функциональностью и эффективностью; 2) самыми важными ДП, абсолютно необходимыми применительно к дефиниции предложения, являются коммуникативная функция и коммуникативная задача вместе со специфическим именно для предложения таким его ДП, как предикативность; 3) рабочему определению предложения поставлена в соответствие следующая формулировка: Предложение – это слово или некоторая последовательность слов предикативного характера, выполняющая коммуникативную функцию и как единица общения имеющая определённую коммуникативную задачу.

Ключевые слова: дефиниция предложения, дифференциальные признаки, предикативность, функциональность, коммуникативная задача.

Постановка проблемы. Предложение традиционно квалифицируется как основная коммуникативная единица языка и фундаментальная категория синтаксиса. И вполне естественно, что построение предложения, как считает В. В. Виноградов, является одним из самых важных, самых существенных элементов грамматического строя языка [3, с. 65]. И это суждение учёного касается, надо полагать, не только собственно построения, но и практически всех иных аспектов предложения, в том числе его дефиниции и комплекса основных параметров предложения, а также его дифференциальных (различительных) признаков. И нужно отметить, что, как это ни странно, общепринятого определения предложения до сих пор нет, хотя разными лингвистами, как это, в частности, фиксируют В. А. Звегинцев [6, с. 156] и А. М. Ломов [8, с. 248], построено несколько сот соответствующих толкований. При этом приведенные в целом ряде даже весьма авторитетных изданий дефиниции не могут быть безоговорочно приняты либо в силу сложности их понимания и восприятия, а отсюда и использования в практической работе с ними, либо в силу введения в дефиницию нечётко определяемых понятий и терминов, а также из-за языковой небрежности, либо, наконец, в силу субъективности, а иногда и предвзятости каких-то суждений автора дефиниции, в особенности тогда, когда строятся отдельные определения для простого и сложного предложений, как это практикуется в последних по времени публикации трёх академических грамматиках русского языка.

Связь с предыдущими исследованиями. В Грамматике русского языка (1952–1954; 1960) даётся такое, ещё общее для простого и сложного предложений, определение:

Предложение – это грамматически оформленная по законам данного языка целостная единица речи, являющаяся главным средством формирования, выражения и сообщения мысли [3, с. 65].

В грамматиках, изданных в 1970 [4], 1980 [13] и 1990 [14] годах, простому предложению ставится в соответствие отдельная дефиниция, отличная от дефиниции, ориентированной на предложение сложное. Так, в Грамматике современного русского литературного языка мы читаем:

«Простое предложение – это самостоятельная синтаксическая единица сообщения, грамматическим значением которой является предикативность, а формой – минимальная структурная схема с принадлежащей ей системой собственно грамматических средств для выражения синтаксических времён и наклонений» [4, с. 544].

«Сложное предложение – это сочетание предикативных единиц, построенное по той или иной структурной схеме и предназначенное для функционирования в качестве целостной единицы сообщения» [Там же, с. 653].

В Русской грамматике 1980 года простое предложение – это такое высказывание, которое образовано по специально предназначенной для этого структурной

схеме, обладает грамматическим значением предикативности и своей собственной семантической структурой, обнаруживает эти значения в системе синтаксических форм (в парадигме предложения) и в регулярных реализациях и имеет коммуникативную задачу, в выражении которой всегда принимает участие интонация [13, с. 89–90]; сложное предложение – это целостная синтаксическая единица, представляющая собой грамматически оформленное сочетание предложений и функционирующая в качестве сообщения о двух или более ситуациях и об отношениях между ними [Там же, с. 461].

В Русской грамматике 1990 года аналогичная, особенно в части, касающейся простого предложения, пара дефиниций:

Простое предложение – это такая единица сообщения, которая построена по специально предназначенному для этого структурному образцу, обладает грамматическим значением предикативности и своей собственной семантической структурой, обнаруживает эти значения в системе синтаксических форм (в парадигме предложения) и в регулярных реализациях и имеет коммуникативную задачу, в выражении которой всегда принимает участие интонация [14, с. 412].

Сложное предложение – это грамматическое, интонационное и смысловое единство, состоящее из двух и более простых предложений, связанных союзами и союзными словами [Там же, с. 514].

В энциклопедии «Українська мова», как и в уже упомянутой Грамматике русского языка, построена общая для простого и сложного предложений дефиниция с акцентированием, правда, в ней несколько иных, нежели в трёх только что приведенных определениях, параметров. На языке оригинала эта дефиниция имеет такой вид:

РЕЧЕННЯ – основна синтаксична одиниця, що позначає ситуацію (або взаємопов'язані ситуації), вказує на відношення повідомлюваного до дійсності, характеризується неперервністю синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень, а також є відносно завершеною одиницею спілкування та вираження думки [17, с. 509].

С подобными, а зачастую и с ещё менее строгими дефинициями основной коммуникативной единицы мы сталкиваемся в различного рода справочниках, словарях, учебниках и учебных пособиях, а также в целом ряде научных публикаций.

Постановка задачи исследования. Привести и проанализировать не только все, но и сколько-нибудь значительную часть соответствующих определений мы по понятным причинам не можем (отметим только, что во многих из них чаще всего речь идёт, хотя и с использованием разных слов, практически об одном и том же как в плане содержания, так и в плане выражения), поэтому детально анализируем только приведенные выше дефиниции (будем называть их базовыми), построенные в наиболее авторитетных, с нашей точки зрения, изданиях и ориентированные обычно на лиц, которые имеют то или иное отношение к проблемам языковедения, и в частности синтаксиса, а значит, могут разобраться в сущности как уже канонизированных суждений, так и в сопутствующей этим суждениям критике, исходя не только из собственно лингвистического смысла того или иного построения, но и из общей логики вещей.

Прежде всего хотелось бы отметить, что, независимо от наличия или отсутствия отдельных и противопоставленных друг другу определений простого и сложного предложений, должна быть построена единая дефиниция предложения вообще, предложения как синтаксической единицы любого её конкретного типа и подтипа, если соответствующая речевая цепь в принципе квалифицируется в качестве предложения, или какого-либо его аналога, и в частности в качестве предикативной зоны как фрагмента некоего речевого произведения, представляюще-

го собой минимальное по протяжённости синтаксическое образование с замкнутыми синтаксическими связями, обозначенное в своих границах знаками препинания или каким-то иным способом и включающее в себя указание на наличие в этом образовании временной и модальной соотнесённости её содержания с действительностью [9, с. 18].

Цель настоящей статьи – указать на такие параметры, а соответственно и дифференциальные признаки (ДП) предложения, которые, с одной стороны, давали бы возможность различать предложения и синтаксические единицы, не являющиеся предложениями, а с другой – чётко квалифицировали бы в качестве предложений того или иного их типа любые речевые цепи, а равно и их фрагменты, объективно формирующие множество основных коммуникативных единиц какого-то конкретного языка, и в частности русского, а потому и называемые предложениями.

Изложение основного материала. Слово *дифференциальный* в его первом значении толкуется, согласно Словарю русского языка под редакцией А. П. Евгеньевой, как *различный, неодинаковый при разных условиях* [15, с. 404]. В том же словаре при этом, наряду со словом *различный, т. е. неодинаковый в чём-то, несходный, разный* [16, с. 612], фиксируется в отдельной словарной статье и лексема *различительный*, толкуемая как указывающий на различие между кем-, чем-л., с иллюстрацией к этому толкованию: *Различительный признак* [Там же, с. 612]. О. С. Ахманова же в своём Словаре лингвистических терминов определяет прилагательное *дифференциальный* как такой, который служит для различения, который обеспечивает (создаёт) различие [1, с. 139]. Думается в связи с этим, что и определяющий компонент в словосочетании типа *дифференциальный признак* следует толковать не как *различный*, а как *различительный*, т. е. не такой, который указывает на какие-то разные признаки описываемого явления (их может быть очень много, и носить они могут самый разнообразный характер, вплоть до количества морфем или фонем в заданной конструкции), а такой, который, во-первых, чётко обозначен в его сути, во-вторых, является принципиально важным, существенным лингвистическим параметром детерминируемого объекта, в-третьих, отличает этот объект от всех других объектов, входящих в общее с описываемым явлением множество признаков, и, наконец, характеризует описываемое явление как реальную единицу человеческого общения. Отсюда можно, по-видимому, определиться и с комплексом принципиальных (во всяком случае для лингвистики, и в частности при толковании предложения) требований к системе его дифференциальных признаков, включающей в себя такие параметры, а соответственно и различительные признаки дефинируемой синтаксической единицы, которые, как это нам представляется, должны быть: 1) однозначно детерминированы содержательно (**определённость**), 2) быть принципиально важными для всего множества описываемых явлений (**значимость**), 3) реально обладать способностью различать и противопоставлять друг другу различные объекты как разных, так и одного и того же их множества (**эффективность**), 4) характеризовать некое синтаксическое явление как реальную единицу человеческого общения (**функциональность**). И нужно отметить, что эти признаки универсальны и должны соотноситься с каждым конкретным предложением и с любым его типом.

Аналогичная система ДП предложения, правда, из трёх параметров: предикативность, коммуникативность, функциональность, – строилась лингвистами и раньше [10; 11, с. 130], но строилась она главным образом с установкой на фиксацию минимального количества собственно различительных признаков.

Достаточно адекватную систему ДП для отдельных типов сложного предложения (бессоюзного, сложносочинённого и сложноподчинённого) построила Т. В. Жеребило [5, с. 28–30]. К сожалению, эта система носит сугубо фрагментарный характер и лишь выборочно характеризует некоторые классы сложного предложения, не описывая набором дифференциальных признаков в качестве отдельной синтаксической единицы ни простого предложения, ни предложения вообще. Не все к тому же признаки, декларируемые как дифференциальные, реально таковыми не являются, как это, например, имеет место при описании сложносочинённых предложений неоднородного состава и тех же предложений однородного состава. В словаре-справочнике Т. В. Жеребило противопоставление сложносочинённых предложений неоднородного и однородного состава в сути своей представлено таким набором ДП:

ССП неоднородного состава

- 1) закрытость структуры
- 2) смысловое неравноправие частей
- 3) широкий круг союзных средств связи
- 4) различная оформленность частей
- 5) различные интонационные типы

[5, с. 30].

ССП однородного состава

- 1) открытость структуры
- 2) смысловое и грамматическое равноправие частей
- 3) узкий круг союзных средств связи
- 4) одинаковая оформленность частей
- 5) перечислительная интонация

[5, с. 30–31].

Универсальность этих признаков сомнительна, и ни одна их пара не может характеризовать предложение вообще, хотя и противопоставляет друг другу его отдельные классы по каким-то их параметрам.

Обратимся теперь к базовым дефинициям основной коммуникативной единицы и посмотрим, что в этих дефинициях следует квалифицировать как ДП собственно предложения.

В качестве признаков, общих для всех высказываний, Русская грамматика-80 квалифицирует: 1) грамматическую связанность слов; 2) коммуникативную функцию; 3) интонацию; 4) способность соединяться с другими высказываниями в составе текста [13, с. 84]. Предложению же (его базовым понятием можно, по-видимому, считать простое предложение, которое, как это отмечено в Русской грамматике-90, является центральной грамматической единицей синтаксиса [14, с. 405]) поставлены в соответствие следующие только ему принадлежащие весьма существенные языковые характеристики: 1) наличие в его грамматической основе структурной схемы; 2) наличие иерархически связанных друг с другом языковых значений; 3) способность к формальным изменениям, не свойственным другим видам высказываний или не регулярным у них; 4) свои правила распространения; 5) возможность варьировать порядок слов и актуализировать информативный центр высказывания [13, с. 84].

В приведенных выше и многих опубликованных в иных изданиях дефинициях предложения акцентируются с разной степенью категоричности ещё и такие его параметры, как целостность, относительная завершённость, непрерывность синтаксических связей и семантико-синтаксических отношений, связь с мышлением, предикативность, соотносённость со структурной схемой, регулярная реализация структурной схемы предложения и его парадигма, семантическая структурированность, предикативность, связь с мышлением, наличие системы выражения синтаксического времени и наклонения, парадигма предложения, наличие коммуникативной задачи, интонация и др.

При теоретико-множественном объединении приведенных трёх групп параметров предложения в общий гипотетический перечень его дифференциальных

признаков мы зафиксируем в этом перечне такие различительные и лингвистически значимые характеристики основной коммуникативной единицы языка:

1. Возможность варьировать порядок слов и актуализировать информативный центр высказывания. 2. Грамматическая связанность слов. 3. Интонация. 4. Коммуникативная функция. 5. Наличие в грамматической основе предложения структурной схемы. 6. Наличие иерархически связанных друг с другом языковых значений. 7. Наличие коммуникативной задачи. 8. Непрерывность синтаксических связей и семантико-грамматических отношений. 9. Предикативность. 10. Регулярная реализация структурной схемы предложения и его парадигма. 11. Связь с мышлением. 12. Семантическая структурированность. 13. Способность соединяться с другими высказываниями в составе текста. 14. Способность к формальным изменениям, не свойственным другим видам высказываний или нерегулярным в них. 15. Целостность и относительная завершённость и др.

Полученное множество ДП построено нами в виде эксперимента и поэтому весьма условно, заведомо включая в себя не только различительные, но и просто различные признаки предложения, не каждый из которых будет, по всей вероятности, отвечать четырём сформулированным выше требованиям, предъявляемым к такого рода конструкту: определённости, значимости, эффективности и функциональности, – а соответственно функционировать в качестве признака дифференциального и гарантированно противопоставлять предложение как синтаксическую единицу словосочетанию и любому другому соединению слов, не являющемуся предложением.

Итак, есть перечень из пятнадцати признаков русского предложения. Что же из этого перечня квалифицировать в качестве признаков дифференциальных? Прежде всего из него следует, по-видимому, убрать признаки, которые не отвечают требованию эффективности и которыми, наряду с предложением, может в определённых условиях обладать, например, словосочетание. К этим признакам мы, исходя из традиционной и принятой большинством, насколько мы обозначены, русистов трактовки словосочетания как синтаксической конструкции, образуемой соединением двух или более знаменательных слов на основе подчинительной грамматической связи [7, с. 469], относим признаки, обозначенные такими числами: 1 (варьирование порядка слов), 2 (грамматическая связанность слов), 6 (наличие иерархически связанных языковых значений), 8 (непрерывность синт. связей и семантико-грамматических отношений), 11 (связь с мышлением), 12 (семантическая структурированность), 15 (целостность и относительная завершённость). Признаки под номерами 13 (способность соединяться с другими высказываниями в тексте) и 14 (способность к формальным изменениям) тоже не могут быть квалифицированы в качестве дифференциальных в силу их недостаточной определённости. Не ясно, в частности, во-первых, можно ли отнести словосочетание к каким-то другим высказываниям, соединяющимся в тексте, а во-вторых, о каких формальных изменениях может здесь идти речь.

Несколько сложнее дело обстоит со структурной схемой предложения и с понятиями, связанными с её реализацией. По сути своей структурная схема – это некая модель предложения в том же смысле, в каком, например, дерево зависимостей является моделью графической, своего рода структурным аналогом предложения, условным, причём искусственным, метаязыковым построением, непосредственно не соотносящимся с грамматической природой предложения и в том или ином виде используемым, как это показала И. С. Попова, при описании самых разных лингвистических единиц [12, с. 303–396]. Думается поэтому, что не являются дифференциальными, поскольку не обладают таким параметром, как значи-

мость, признаки, обозначенные у нас номерами 5 (структурная схема) и 10 (её регулярная реализация и парадигма предложения).

Проблематичным нам представляется отнесение к ДП предложения интонации (позиция 3), способной маркировать ту или иную последовательность слов как речевую цепь, представляющую собой не только собственно предложение, но и какой-то его фрагмент, какую-то актуализируемую часть высказывания, не являющуюся собственно предложением (словосочетание или иную группу слов, функционирующих в качестве вводной конструкции, обращения, уточнения и т. п.).

Выводы. Если исключить из списка зафиксированных в рассмотренных нами и приведенных выше толкованиях предложения гипотетические ДП, которые, не соответствуя таким их основным параметрам, как определённость, значимость, эффективность и функциональность, различительными, по нашему мнению, не являются, мы можем принять как данность утверждение Э. Бенвениста, что единственным признаком предложения является его предикативный характер [2, с. 446], дополнив, однако, обозначенный Э. Бенвенистом дифференциальный признак предложения ещё параметрами, указывающими на функциональность этой синтаксической единицы, и прийти к системе, которая включает в себя только три абсолютно обязательных признака предложения: 1) предикативность как отношение содержания сообщаемого к действительности, 2) коммуникативная функция как способность быть единицей общения и 3) коммуникативная задача как целевая установка высказывания. И, опираясь на эти дифференциальные признаки, мы, полагая их наиболее значимыми лингвистически, можем построить рабочее, во всяком случае, определение предложения как основной синтаксической единицы в такой формулировке:

Предложение – это слово или некоторая последовательность слов предикативного характера, выполняющая коммуникативную функцию и как единица общения имеющая определённую коммуникативную задачу.

Перспективы дальнейших исследований мы видим в двух направлениях. Одно из них касается разработки общей теории дифференциальных признаков лингвистических единиц. Второе направление касается упорядочения метаязыка современного синтаксиса и прежде всего тех определений и толкований, которые сопутствуют фундаментальным, по И. С. Поповой, синтаксическим категориям, таким, в частности, как единица, связь, модель [12].

Хотелось бы в заключение отметить, что мы в полной мере осознаём условность приведенного нами гипотетического перечня дифференциальных признаков предложения, который мог быть другим, и это, скорее всего, привело бы нас к какой-то иной системе соответствующих параметров и иным выводам. Но предложенные нами соображения мы квалифицируем главным образом как постановку вопроса с надеждой на то, что система дифференциальных признаков предложения как предпосылка для определения его сущности, а также для построения его строгой дефиниции ещё будет интересовать лингвистов, будет предметом их научных изысканий и экспериментов.

Библиографические ссылки

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва: Сов. энцикл., 1966. 608 с.
2. Бенвенист Э. Уровни лингвистического анализа. *Новое в лингвистике*. Вып. 4. Москва, 1965. С. 434–449.
3. Грамматика русского языка / под ред. В. В. Виноградова. Т. 2. Синтаксис, ч. 1. Москва: Изд-во АН СССР, 1960. 690 с.
4. Грамматика современного русского литературного языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва: Наука, 1970. 768 с.

5. Жеребило Т. В. Термины и понятия лингвистики: Синтаксис. Словарь-справочник. Назрань: ООО Пилигрим, 2011. 254 с.
6. Звегинцев В. А. Предложение и его отношение к языку и речи. Москва: МГУ, 1976. 308 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В. Н. Ярцевой. Москва: Сов. энцикл., 1990. 688 с.
8. Ломов А. М. Словарь-справочник по синтаксису современного русского языка. Москва: АСТ: Восток – Запад, 2007. 416 с.
9. Меньшиков И. И. Предикативная зона как фрагмент речевой цепи и синтаксическая категория. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. Одеса, 2016. Вип. 21. Т.1. С. 17–19.
10. Меньшиков И. И., Попова И. С. Речення як предикативна, комунікативна і функціональна одиниця мовлення. Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2002. 48 с.
11. Меньшиков И. И., Турута И. И. Структура предложения в современном русском языке. Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2005. 28 с.
12. Попова И. С. Фундаментальні категорії українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель). Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. 432 с.
13. Русская грамматика / под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва: Наука, 1980. Т. 2. 710 с.
14. Русская грамматика / под ред. Н. Ю. Шведовой и В. А. Лопатина. Москва: Рус. яз., 1990. 640 с.
15. Словарь русского языка / под ред. А. П. Евгеньевой. Изд. 2-е, исправл. и доп. Москва: Рус. яз., 1981. Т. 1. 696 с.
16. Словарь русского языка / под ред. А. П. Евгеньевой. Изд. 2-е, исправл. и доп. Москва: Рус. яз., 1984. Т. 3. 750 с.
17. Українська мова. Енциклопедія / за ред. В. М. Русанівського та О. О. Тараненка. Київ: Укр. енцикл., 2000. 752 с.

Reference

1. Ahmanova, O. S. (1966), *Dictionary of the linguistic terms* [*Slovar' lingvisticheskikh terminov*], Moscow, 608 p.
2. Benvenist, Je. (1965), “Levels of linguistic analysis”, *New issues in linguistics* [“Urovni lingvisticheskogo analiza”, *Novoe v lingvistike*], Moscow, pp. 434–449.
3. Vinogradov, V.V. (1960), *Grammar of the Russian language. Syntax* [*Grammatika russkogo jazyka. Sintaxis*], Moscow, 690 p.
4. *Grammar of the modern Russian literature language* (1970) [*Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*], Moscow, 768 p.
5. Zherebilo, T. V. (2011), *Terms and notions of the linguistics. Syntax. Reference dictionary* [*Terminy i ponjatija lingvistiki: Sintaksis. Slovar'-spravochnik*], Nazran, 254 p.
6. Zvegincev, V. A. (1976), *The sentence and its relation to the language and speech* [*Predlozhenie i ego otnoshenie k jazyku i rechi*], Moscow, 308 p.
7. *Linguistic encyclopaedic dictionary* (1990), [*Lingvisticheskij jenciklopedicheskij slovar'*], Moscow, 688 p.
8. Lomov, A. M. (2007), *Reference dictionary in the modern Russian language syntax* [*Slovar'-spravochnik po sintaksisu sovremennogo russkogo jazyka*], Moscow, 416 p.
9. Men'shikov, I. I. (2016), “Predicative zone as a fragment of speech cluster and syntactic category”, *Scientific Herald of the International Humanitarian university. Series: Philology* [“Predikativnaja zona kak fragment rechevoj cepi i sintaksicheskaja kategorija”, *Naukovii visnyk Mizhnorodnogo humanitarnogo universytetu. Seria Filologia*], Odesa, pp. 17–19.
10. Men'shikov, I. I., Popova, I. S. (2002), *The sentence as a predicative, communicative and functional unit of speech* [*Rechennja jak predikativna, komunikativna i funkcional'na odinicja movlennja*], Dnipropetrovsk, 48 s.
11. Men'shikov, I. I., Turuta, I. I. (2005), *The structure of the sentence in the modern Russian language* [*Struktura predlozhenija v sovremennom russkom jazyke*], Dnipropetrovsk, 28 s.

12. Popova, I. S. (2009) *Fundamental categories of the Ukrainian syntax (the unit, the connection, the model)* [*Fundamental'ni kategorii ukrains'kogo sintaksisu (odinicja, zv'jazok, model')*], Dnipropetrovsk, 432 p.
13. *The Russian Grammar* (1980), [*Russkaja grammatika*], Moscow, 710 p.
14. *The Russian Grammar* (1990), [*Russkaja grammatika*], Moscow, 640 p.
15. *Dictionary of the Russian language* (1981), [*Slovar' russkogo jazyka*], Moscow, 696 p.
16. *Dictionary of the Russian language* (1984), [*Slovar' russkogo jazyka*], Moscow, 750 p.
17. *The Ukrainian language. Encyclopaedia* (2000), [*Ukrains'ka mova. Enciklopedija*], Kyiv, 752 p.

МЕНЬШИКОВ Ігор Іванович

доктор філологічних наук, професор загального та слов'янського мовознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара; пр. Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49010, Україна; тел.: +38(056) 374-98-80; E-mail: iimdn@gmail.com; ORCID ID 0000-0001-8994-2958

ДОСВІД ПОБУДОВИ СИСТЕМИ ДИФЕРЕНЦІЙНИХ ОЗНАК РЕЧЕННЯ ЯК СИНТАКСИЧНОЇ ОДИНИЦІ

Анотація. *Мета дослідження* – побудувати систему диференційних ознак речення. *Об'єкт вивчення* – дефініції речення як синтаксичної одиниці, наведені в найбільш авторитетних лінгвістичних виданнях, *предмет* – безліч параметрів і характеристик речення, включених в його визначення. *Матеріал дослідження* – вісім академічних дефініцій речення. *Методи* – описовий, порівняльний і структурно-математичний. В *результаті* сформована система ДО, що включає в себе тільки два компоненти: предикативність, функціональність. *Практичне застосування* – можливість побудови точного і такого, що однозначно тлумачиться, визначення речення. **Висновки:** 1) як диференціальні ознаки тієї чи тієї лінгвістичної одиниці слід кваліфікувати такі, які мають у своїй сукупності одночасно чотири їх параметрами: значимість, визначеність, функційність і ефективність; 2) найважливішими з них і абсолютно необхідними стосовно дефініції речення є функційність разом зі специфічною саме для речення такою його ДО, як предикативність; 3) робочому визначенню речення можна поставити у відповідність таке формулювання: Речення – це слово або деяка послідовність слів предикативного характеру, що виконує комунікативну функцію і має, будучи одиницею спілкування, певне комунікативне завдання.

Ключові слова: дефініція речення, диференційні ознаки, предикативність, комунікативна функційність, комунікативне завдання.

Igor I. MENSNIKOV

Doctor of Science, Philology, Head of the Department of General and Slavonic Linguistics of Oles Honchar Dnipro National University; Gagarin Avenue, 72, Dnipro, 49010, Ukraine; tel.: +38(056) 374-98-80; e-mail: iimdn@gmail.com; ORCID ID 0000-0001-8994-2958

EXPERIENCE OF CREATION OF SYSTEM OF DIFFERENTIAL FEATURES OF THE SENTENCE AS A SYNTACTIC UNIT

Summary. *Objective* of the study is to construct a system of differential features of a sentence. *The object of study* is the definition of the sentence as a syntactic unit, given in the most authoritative linguistic publications, *the subject* is the set of parameters and characteristics of the sentence included in its definition. *The material* of the study is eight academic definitions of the sentence. *Methods* – descriptive and comparative and structurally-mathematical. *Findings:* a DF system is formed, it includes only two components: predicative, functionality. *Practical value* – the possibility of constructing an exact and unambiguously interpreted definition of a sentence. **Results:** 1) as the differential signs of a particular linguistic unit, should be qualified those that possess in their totality simultaneously four parameters: significance, definiteness, functionality and efficiency; 2) the most important of them and absolutely necessary with respect to the definition of a sentence is the functionality together with the specific for the sentence DF such as predicativity; 3) the working definition of a sentence can be put in correspondence with the following wording: A sentence is a word or some sequence of words of a predicative character that performs a communicative function and has, as a unit of communication, a certain communicative task.

Key words: sentence definition, differential features, predicativeness, functionality, communicative task.

Надійшла до редколегії 20.04.18

PANCHENKO Olena Ivanivna

Doctor of Sciences (Philology), Professor, Head of the Department of Translation and Linguistic training of Foreigners, Oles Honchar Dnipro national University, Prospekt Gagarina 72, Dnipro 49010, Ukraine; tel.: +38(056) 374-98-86; e-mail: epanchenko2017@gmail.com ORCID ID 0000-0003-2217-5613

ALPHABET IN WORD PLAY AND ITS TRANSLATION

Summary. The *aim* of the article is to analyze stylistic and translational power of the alphabet. The article deals with the general problem of studying word play in the English literature. The *object* of the article is the novels by h. Dickens, A. Christie and J. K. Jerome. The *subject* of the article is the role of alphabet in creating word play which has not been studied yet. This problem is a topical one as the word play on the one hand is a powerful means of attracting readers' attention, on the other hand, it creates a great problem for translators. The *material* of investigation includes 15 abstracts from various artistic texts. The *methods* of investigation are descriptive and comparative one. Thus the *results* of the article are the description stylistic and translational power of the alphabet. The mechanism of word-play was studied by a few researchers and the peculiarities of their translation were analyzed. Translation of word-play is difficult enough. Every language combines a form and value arbitrary enough and has specific character. All types of word-play have such inherent feature that they contrast to each other, and there are a few expressions that have different values but identical or similar form. The alphabet has not been included into the existing sources of word play construction. The conclusions state that analyzing the classical English literature we can classify its usage as follows: 1) alphabet as a part of joke; 2) enumerating objects in alphabetical order which in its turn can be subdivided into: a) simple enumerating without deciphering, like names; b) enumeration including objects which play a certain role in the text; 3) alphabet as the plot basis. We make the conclusion that the alphabet is one of powerful means of creating word play in any language. The main ways of translating this kind of word play are compensation, replacement and omission. The prospects of our investigation are connected with studying creative possibilities of the *alphabet*.

Key words: *alphabet, word play, translation, compensation, footnote, omission.*

Problem statement. The article deals with the general problem of studying word play in the English literature. This problem is a topical one as the word play on the one hand is a powerful means of attracting readers' attention, on the other hand, it creates a great problem for translators.

Connections with former investigations. The mechanism of word-play was studied by a few researchers (I. R. Galperin, R. Budagov, G. G. Pocheptsov, O. O. Reformatskiy etc.), and the peculiarities of their translation were analysed by A. V. Fedorov, V. N. Komissarov, N. Lyubimov, V. Kollar, V. S. Vinogradov, O. M. Bilous etc. The play of language forms, used to achieve a comical effect, is based on various consonances, polysemy, complete or partial homonyms and paronyms, modification of lexical units or their compatibility and other means.

Existent classifications of types of word-play given in theoretical works are considered in-process. There is a number of ways of translation of word-play. Some scientists have made attempts to systematize them [1]. Let's pay attention to the following:

(1) a word-play is translated by a word-play, i. e., word-play in a is text transferred from the source language (SL) by the word-play in the target language (TL), that can differ from the word-play of the SL in the form, semantics, textual influence and so on;

(2) a word-play is not translated by word-play: when a word-play is transferred by an expression where there is no elements of word-play, but this expression keeps both values of word-play, or when one of two values of word-play sacrifices;

(3) a word-play is like rhetorical means: when a word-play is transferred by similar to the word-play rhetorical means; repetition; an alliteration, other stylistic device, that consists in symmetric, periodic repetition of homogeneous consonants in the written in verse line, phrase or strophe for the increase of their voice or intonation expressiveness; rhyme; a referential vagueness, inaccuracy; irony – 1 a thin hidden mockery; 2 in stylistics it is a feature of style, that consists in disparity between direct maintenance of utterance and its hidden meaning that is easily guessed; poetic metaphor; a paradox.

V. S. Vinogradov [2] distinguished several types of pun translation, or word-play: а) the formally predefined translation of puns with common sounds; б) the formally unpredefined translation; в) translation of puns that are based on polysemy.

The formally predefined translation of puns with common sounds touches those puns, which are based on the foreign name (name of historical, literary, mythological person or place-name) where, as a rule, change is impossible. The second resulting component of the translated construction gets a paradoxical dependence on a foreign form that complicates the solution of translating task. As a rule, consonant word can be found, the internal form of which contains a comical hint on essence, kind, state or act adopted by the supporting component of personage.

The formally unpredefined translation of puns with common sounds, in a counterbalance previous, is based on consonance of supporting and resulting components of common names. The use of the common names promotes the «degree of freedom» for a translator that can optimally pick up both stimulators and results from one or a few synonymous rows. Both in the original and in translation such puns are based on homonymy, errors of word usage, «folk» and scientific etymology, comical comparison of consonant words and expressions.

Aim and tasks of the investigation. The role of alphabet in creating word play has not been studied yet. Translation of word-play is difficult enough. Every language combines a form and value arbitrary enough and has specific character. All types of word-play have such inherent feature that they contrast to each other, and there are a few expressions that have different values but identical or similar form. Thus the aim of the article is to analyze stylistic and translational power of the alphabet. To achieve the aim we are to solve the following tasks: to define typical translational transformations for translating word play; to accumulate the relevant factual material; to classify the obtained usages of word play and their translation.

The main part of the investigation. According to our investigations, the best and mostly widely used way of translating word play is compensation. Compensation involves adding to or reinforcing a T text in place one to compensate for something that hasn't been translated in different place in S text. To be exact, it is not so much a transformation but rather a general principle of rendering stylistic peculiarities of a literary text when there is no direct correspondence between stylistic means of SL and TL. This transformation is widely used to render speech peculiarities of characters, to translate puns, rhyming words, etc. The essence of it is as follows: it is not always possible to find stylistic equivalents to every stylistically marked word of the original text or to every phonetic and grammatical irregularity purposefully used by the author. That is why there should be kept a general stylistic balance based on compensating some inevitable stylistic losses by introducing stylistically similar elements in some other utterances or by employing different linguistic means playing a similar role in TL. Suppose a character uses the word «fool-proof» which is certainly a sign of the colloquial register. In Russian there is no colloquial synonym of the word «надежный» or «безопасный». So the colloquial «fool-proof» is translated by the neutral «абсолютно надеж-

ний» and the speech of the character loses its stylistic coloring. This loss is inevitable, but it is necessary to find a way of compensation [3].

There is another variety of compensation which consists in creating the same general effect in TL with the help of means different from those used in SL. One of the basic directions of modern translatology development is the research of issues related to the problems of translation of fiction, and in particular, transmissions of word-play.

As we see from above the alphabet has not been included into the existing sources of word play construction. Analysing the classical English literature we can classify its usage as follows:

1) alphabet as a part of joke;
2) enumerating objects in alphabetical order which in its turn can be subdivided into:

- a) simple enumerating without deciphering, like names;
- b) enumeration including objects which play a certain role in the text;
- 3) alphabet as the plot basis.

Now we are going to illustrate the statements given above and analyse ways of the translations.

The alphabet as something quite boring and annd tiring is included into a famous wellerism by Ch. Dickens. A «wellerism» is a type of joke that developed out of the practices of actual and mock quotation from Charles Dickens's *Pickwick Papers* and contemporaneous newspapers. Subeditors practicing «scissors-and-paste» journalism were enamored with the character of Sam Weller, whose characteristic practice of mock quotation itself mimics the process of newspaper excerption. By tracing the development of the wellerism as an outgrowth of newspaper excerption during the serialization of *Pickwick*, we can better understand the practice of scissorsandpaste journalism, particularly the contexts readers brought to deracinated quotations. To fully appreciate the humor of a wellerism, readers must employ intertextual knowledge, which creates a special sense of belonging. Our example is:

«Vether it's worth while goin' through so much, to learn so little, as the charity-boy said ven he got to the end of the alphabet, is a matter o' taste».

The translation by E. Lann is such:

Стоит ли столько мучиться, чтобы узнать так мало, как сказал приютский мальчик, дойдя до конца азбуки, – это дело вкуса.

Here we can see almost word-for-word translation, but the speech peculiarities of the character haven't been mirrored.

The word play based on simple enumeration in alphabetical order is given by Ch. Dickens in his novel «Bleak House»:

*Then there is my Lord **Boodle**, of considerable reputation with his party, who has known what office is and who tells Sir Leicester Dedlock with much gravity, after dinner, that he really does not see to what the present age is tending. A debate is not what a debate used to be; the House is not what the House used to be; even a Cabinet is not what it formerly was. He perceives with astonishment that supposing the present government to be overthrown, the limited choice of the Crown, in the formation of a new ministry, would lie between Lord **Coodle** and Sir Thomas **Doodle** – supposing it to be impossible for the Duke of **Foodle** to act with **Goodle**, which may be assumed to be the case in consequence of the breach arising out of that affair with **Hoodle**. Then, giving the Home Department and the leadership of the House of Commons to **Joodle**, the Exchequer to **Koodle**, the Colonies to **Loodle**, and the Foreign Office to **Moodle**, what are you to do with **Noodle**? You can't offer him the Presidency of the Council; that is re-*

served for **Poodle**. You can't put him in the Woods and Forests; that is hardly good enough for **Quoodle**. What follows? That the country is shipwrecked, lost, and gone to pieces (as is made manifest to the patriotism of Sir Leicester Dedlock) because you can't provide for **Noodle**!

Здесь гостит и милорд **Будл**, который считается одним из самых видных членов своей партии, который изведает, что такое государственная служба, и с величайшей важностью заявляет сэру Лестеру Дедлоку после обеда, что решительно не понимает, куда идет наш век. Дебаты уже не те, какими они были когда-то; Парламент уже не тот, каким он некогда был; даже Кабинет министров не тот, каким он был прежде. Милорд **Будл**, недоумевая, предвидит, что, если теперешнее Правительство свергнут, у Короны при формировании нового Министерства будет ограниченный выбор, – только между лордом **Кудлом** и сэром Томасом **Дудлом**, конечно, лишь в том случае, если герцог **Фудл** откажется работать с **Гудлом**, а это вполне допустимо, – вспомните об их разрыве в результате известной истории с **Худлом**. Итак, если предложит Министерство внутренних дел и пост Председателя палаты общин **Джудлу**, Министерство финансов **Зудлу**, Министерство колоний **Лудлу**, а Министерство иностранных дел **Мудлу**, куда же тогда девать **Нудла**? Пост Председателя Тайного совета ему предложить нельзя – он обещан **Пудлу**. Сунуть его в Министерство вод и лесов нельзя – оно не очень нравится даже **Квудлу**. Что же из этого следует? Что страна потерпела крушение, погибла, рассыпалась в прах (а это ясно, как день, патристическому уму сэра Лестера Дедлока) из-за того, что никак не удастся устроить **Нудла**!

Here the senseless enumeration of British «nobility» is used to emphasize their uselessness. The Russian translation loses the connection with the English alphabet as these alphabets differ, so the word play is translated only partially.

One of the most famous examples of belle-lettres enumeration including objects which play a certain role in the text is taken from the novel by Jerome K. Jerome «Three men in a boat» where the main character studied the medical encyclopedia and diagnosed himself all diseases in alphabetical order.

*«I plodded conscientiously through the twenty-six letters, and the only malady I could conclude I had not got was **housemaid's knee**. I felt rather hurt about this at first; it seemed somehow to be a sort of slight. Why hadn't I got housemaid's knee? Why this invidious reservation?»*

To cope with this not easy issue the translators use different methods. The idea of M. Salye looks in such a way:

Я добросовестно проработал все двадцать шесть букв алфавита и убедился, что единственная болезнь, которой у меня нет, это **воспаление коленной чашечки**. Сначала я немного огорчился – это показалось мне незаслуженной обидой. Почему у меня нет воспаления коленной чашечки? Чем объяснить такую несправедливость?

To explain the meaning of the idiom «housemaid's knees» we turn to Oxford English Dictionary where it is defined in such a way: a condition in which the space around the kneecap becomes swollen and painful, thus they say about the disease typical for servants.

Another variant of translation is suggested by M. O. Donskoy and E. L. Linetska:

Так я добросовестно перебрал все буквы алфавита, и единственная болезнь, которой я у себя не обнаружил, была **родильная горячка**. Вначале я даже обиде-

ля: в этом было что-то оскорбительное. С чего это вдруг у меня нет родильной горячки? С чего это вдруг я ею обойден?

As we see, for the supporters of laughing the translation of M. O. Donskoy and E. L. Linetska befits more. But the humour of J. K. Jerome in this place is much softer. A hint on the sexual sign of illness in the original text is seen («housemaid»), but the illness can develop in men as well. The expression, being related to the opposite sex, gives an additional humorous tint, though not too sharp.-plm.

The Ukrainian translators Yu. Lisnyak and R. Dotsenko find another variant:

Я сумлінно простудював усі двадцять шість літер алфавіту із усіх хвороб, описаних у книжці, не знайшов у себе тільки однієї – **раку сажотрусів**. Спершу я навіть образився, бо відчув у цьому якусь зневагу. Чому мені не дісталось раку сажотрусів? За віщо така дискримінація?

So we see that replacement is chosen as the method of translation and the alphabet correspondence is not kept.

And last but not least we pay attention to the usage of the alphabet as the plot basis. It can be illustrated by the book **The A.B.C. Murders** is a work of detective fiction by Agatha Christie, featuring her characters Hercule Poirot, Arthur Hastings and Chief Inspector Japp, as they contend with a series of killings by a mysterious murderer known only as «A.B.C.». The form of the novel is unusual, combining first-person narrative and third-person narrative. This approach was famously pioneered by Charles Dickens in *Bleak House*, and was tried by Agatha Christie in *The Man in the Brown Suit*. What is unusual in *The A.B.C. Murders* is that the third-person narrative is supposedly reconstructed by the first-person narrator of the story, Arthur Hastings. This approach shows Christie's commitment to experimenting with point of view, exemplified by *The Murder of Roger Ackroyd*. One reviewer said it was «a baffler of the first water», while another remarked on Christie's ingenuity in the plot. A reviewer in 1990 said it was «A classic, still fresh story, beautifully worked out».

Some letters of the same nature arrive to Poirot's flat, each prior to a murder being carried out by A.B.C., who does so in alphabetical order: Alice Ascher, killed in her tobacco shop in Andover; Elizabeth «Betty» Barnard, a flirtatious waitress killed on the beach at Bexhill; and Sir Carmichael Clarke, a wealthy man killed at his home in Churston. In each murder, an ABC railway guide is left beside the victim. The initials of the criminal are also alphabetical.

In translation by A. Ganko the alphabetical connection is not kept, and some explanations are given in footnotes. Александр Бонапарт Каст is the translation of the criminal's name, and the translation of the victims' indication is Алиса Ашер из Андовера, Бэтти Бернанд из Бэксхилл-он-си.

Conclusions and prospects. Thus we can make the conclusion that the alphabet is one of powerful means of creating word play in any language. The main ways of translating this kind of word play are compensation, replacement and omission. The prospects of our investigation are connected with studying creative possibilities of the alphabet.

Библиографические ссылки

1. Білоус О. М. Гра слів як перекладацька проблема. *Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки*. 2005. № 5 (77). С. 35–41.
2. Виноградов В. С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. Москва, 1978. 350 с.

3. Catford, John C. *A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied*. London: Oxford University Press, 1965.
4. Duffelmeyer, F. A. Alphabet activities on the internet. *The Reading Teacher*, 55(7), 2005. P. 631–635.
5. Foulin, J. N. Why is letter-name knowledge such a good predictor of learning to read? *Reading and Writing*, 18, 2005. P. 129–155.
6. McBride-Chang, C. The abcs of the abcs: The development of letter-name and letter-sound knowledge. *Merrill-Palmer Quarterly*, 45(2), 1999. P. 285–308.
7. Piasta, S. B., & Wagner, R. K. Learning letter names and sounds: Effect of instruction, letter type, and phonological procession skill. *Journal of Experimental Child Psychology*, 105, 2010. P. 324–344.
8. Tompkins, G. E. *Literacy for the 21st Century: A Balanced Approach*. Saddle River, New Jersey: Pearson Education, 2006.

References

1. Bilous, O. M. (2005), “Word play as Translation Problem”. *Sumy State University Herald* [“Gra sliv jak perekladac'ka problema”, *Visnik Sums'kogo derzhavnogo universitetu. Serija Filologichni nauki*], №5 (77), s. 35–41.
2. Vinogradov, V. S. (1978), *Lexical Issues of Artistic Prose Translation* [*Leksicheskie voprosy perevoda hudozhestvennoj prozy*], Moscow, 350 s.
3. Catford John C. (1965) *A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics*. London: Oxford University Press.
4. Duffelmeyer, F. A. (2005), “Alphabet activities on the internet”. *The Reading Teacher*, 55(7), pp. 631–635.
5. Foulin, J. N. (2005), “Why is letter-name knowledge such a good predictor of learning to read?” *Reading and Writing*, 18, pp. 129–155.
6. McBride-Chang, C. (1999), “The abcs of the abcs: The development of letter-name and letter-sound knowledge”. *Merrill-Palmer Quarterly*, 45(2), pp. 285–308.
7. Piasta, S. B., & Wagner, R. K. (2010), “Learning letter names and sounds: Effect of instruction, letter type, and phonological procession skill”. *Journal of Experimental Child Psychology*, 105, pp. 324–344.
8. Tompkins, G. E. (2006), “Literacy for the 21st Century: A Balanced Approach”. *Saddle River*, New Jersey: Pearson Education.

ПАНЧЕНКО Олена Іванівна

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара; пр. Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49010, Україна; тел.: +38(056) 374-98-86; e-mail: epanchenko2017@gmail.com; ORCID ID 0000-0003-2217-5613

АЛФАВІТ ТА ЙОГО РОЛЬ У ГРІ СЛІВ

Анотація. *Метою* статті є аналіз стилістичних та перекладацьких можливостей алфавіту. Стаття присвячена загальній проблемі вивчення словесної гри в англійській літературі. *Об'єктом* статті є романи Ч. Діккенса, А. Крісті та Дж. К. Джерома. *Предметом* статті є роль алфавіту при створенні мовної гри, яка ще не була досліджена. Ця проблема є актуальною, оскільки мовна гра, з одного боку, є потужним засобом залучення уваги читачів, з іншого боку, це створює велику проблему для перекладачів. *Матеріал* дослідження включає 15 уривків з різних художніх текстів. *Методами* дослідження є описовий та порівняльний. Механізм створення мовної гри був вивчений кількома дослідниками, а також проаналізовано особливості їхнього перекладу. Переклад гри досить складний. Кожна мова об'єднує досить довільну форму та значення і має специфічний характер. Всі типи мовної гри мають таку властиву їм особливість, що вони контрастують один з одним, і є кілька виразів, які мають різні значення, але ідентичні або подібні форми. Алфавіт не був включений до існуючих джерел мовної гри. **Висновки:** при аналізі класичної англійської літератури ми можемо класифікувати використання алфавіту таким чином: 1) алфавіт як частина жарту; 2) перелік

об'єктів в алфавітному порядку, які, в свою чергу, можна розділити на: а) просте перерахування без розшифровки, як імена; б) перерахування об'єктів, які відіграють певну роль у тексті; 3) алфавіт як сюжетна основа літературного твору. Ми робимо висновок, що алфавіт – це один із потужних засобів створення словесної гри будь-якою мовою. Основними способами перекладу такої гри слів є компенсація, заміна та вилучення. *Перспективи* нашого дослідження пов'язані з вивченням творчих можливостей алфавіту.

Ключові слова: алфавіт, гра слів, переклад, компенсація, виноска, вилучення.

ПАНЧЕНКО Елена Ивановна

доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой перевода и лингвистической подготовки иностранцев Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара; пр. Гагарина, 72, г. Днепр, 49010, Украина; тел.: +38(056) 374-98-86; E-mail: epanchenko2017@gmail.com; ORCID ID 0000-0003-2217-5613

АЛФАВИТ И ЕГО РОЛЬ В ИГРЕ СЛОВ

Аннотация. *Цель* статьи – проанализировать стилистические и переводческие возможности алфавита. В статье рассматривается общая проблема изучения словесной игры в английской литературе. *Объектом* статьи являются романы Ч. Диккенса, А. Кристи и Дж. К. Джерома. *Предметом* статьи является роль алфавита в создании словесной игры, которая еще не изучена. Эта проблема актуальна, поскольку игра слов, с одной стороны, является мощным средством привлечения внимания читателей, с другой стороны, она создает большую проблему для переводчиков. *Материал* исследования включает 15 тезисов из различных художественных текстов. *Методы* исследования носят описательный и сравнительный характер. Механизм словесной игры изучался несколькими исследователями, и были проанализированы особенности их перевода. Перевод словесной игры достаточно сложен. Каждый язык сочетает в себе форму и значение произвольно и своеобразно. Все типы словесных игр обладают такой присущей им особенностью, что они контрастируют друг с другом, и есть несколько выражений, которые имеют разные значения, но идентичные или похожие формы. Алфавит не был включен в существующие источники построения лингвистических игр. **Выводы:** анализируя классическую английскую литературу, мы можем классифицировать использование алфавита следующим образом: 1) алфавит как часть шутки; 2) перечисление объектов в алфавитном порядке, которые, в свою очередь, можно подразделить на: а) простые перечисления без расшифровки, такие как имена; б) перечисление, включающее объекты, которые играют определенную роль в тексте; 3) алфавит как основа сюжета. Мы пришли к *заключению* о том, что алфавит является одним из мощных способов создания словесной игры на любом языке. Основными способами перевода такого рода словесной игры являются компенсация, замена и пропуск. Перспективы нашего исследования связаны с изучением творческих возможностей алфавита.

Ключевые слова: алфавит, игра слов, перевод, компенсация, сноска, пропуск.

Надійшла до редколегії 01.02.2018

<https://doi.org/10.15421/251811>

УДК 821.124 (477)-1.09

ПИСАРЕНКО Наталя Дмитрівна

кандидат філологічних наук, доцент кафедри романської філології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, пр. Гагаріна, 72, м. Дніпро 49010,
Україна, тел.: +38(056)374-98-74, e-mail: pisarenko_natasha@yahoo.com;
ORCID ID 0000-0002-0656-4996

СЕМАНТИКА ЛАТИНОМОВНИХ ПОЕЗІЙ Г. С. СКОВОРОДИ

Анотація. *Об'єкт вивчення* – особливості стилю латиномовних віршів Г. С. Сковороди, їхнє мовне наповнення. *Предмет* – латиномовні поезії Г. С. Сковороди, а саме: вірші з циклу «Сад бо-

жественных пѣсней», вірш з листа до Михайла Ковалінського, «Carmen», «In natalem Basilii Tomari 12 annorum». **Мета** роботи – проаналізувати вибрані вірші Г. С. Сковороди, з'ясувати особливості їхнього стилю, мовне наповнення з метою подальшого використання на уроках латинської мови студентами філологічних факультетів університетів. Використані порівняльний і описовий **методи**, філолого-історичний метод як найбільш доцільний. У **результаті** дослідження виявлено, що особливість семантики латиномовних поезій Г. С. Сковороди полягає у семантичному авторському навантаженні з використанням певних граматичних форм, підсилюючих значення слова. **Практичне застосування** результатів можливе під час вивчення латинської мови студентами філологічних факультетів українських університетів. **Висновки:** поезії Г. С. Сковороди зафіксували високий рівень класичної латини; мова латиномовних віршів семантично навантажена повторами, словами і зворотами із Біблії, що були близькі автору, словами із сучасного поетові соціуму, що свідчить про належність латиномовних поезій Г. С. Сковороди до неолатинських і про вірогідність впливу розмовної старої української мови на класичну латину.

Ключові слова: латиномовні твори, семантика твору, анафора, повтор.

Постановка проблеми. Для латинської мови кінця XVIII століття характерний новий етап її розвитку. Зріла мова протягом століть виконувала функції міжнародних комунікацій, була мовою науки, освіти. Стрімкий розвиток мовфілій, які тривалий час були лише розмовними, змінив її актуальність. Проте існують і інші точки зору, наприклад, щодо білінгвізму української й латинської мов [12].

Художнє надбання XVI–XVIII ст. – яскравий виразник духовного контексту доби, на яку в Україні припадає створення основного масиву новолатинської літератури [13, с. 3]. Г. С. Сковорода – талановитий представник цього часу, який геніально зумів об'єднати два світи, дві культури, дві мови – латинську й українську. *Новолатинська література* – термін, введений європейським літературознавством, що охоплює твори різних жанрів, написаних латинською мовою, починаючи з епохи Відродження, і активно вживається українськими мовознавцями [12].

Предмет вивчення – семантико-граматичні особливості латиномовних епічних текстів Г. С. Сковороди. **Об'єкт вивчення** – латиномовні поезії знатного митця, написані латинською мовою, а саме: вірші з циклу «Сад божественных пѣсней», «Carmen», «In natalem Basilii Tomarae, pueri 12 annorum», з листа до Михайла Ковалінського.

Постановка завдань дослідження – проаналізувати вибрані вірші Г. С. Сковороди, з'ясувати особливості їхнього стилю, мовне наповнення з метою подальшого використання на заняттях з латинської мови студентами філологічних факультетів українських університетів.

Зв'язок з попередніми дослідженнями. Досліджуючи новолатинську літературу як класичну область пограничних культур, Л. Г. Шевченко-Савчинська визначає, що XV–XVIII століття в історії української літератури є невичерпним джерелом для літературно-компаративістських студій, передусім – завдяки багатомовності (як наслідок мультикультурності) тогочасного письменства. Сьогодні цей період є достатньо цікавий для дослідників, про що свідчать в інтернет-просторі сайти, присвячені літературі цього періоду та її дослідженням, зокрема латиномовним творам, написаним в Україні протягом XV–XIX ст. Найбільш цікаві та серйозні серед таких сайтів є medievalist.org.ua та izbornyk.org.ua.

Упродовж минулих двох десятиріч сформувалися напрямки вивчення нелатинських творів, основними серед яких є: 1) вивчення особливостей «української» латинської мови (Н. Безбородько, Л. Гнатюк, Н. Корж В. Миронова, М. Трофимук, Д. Чижевський, Л. Шевченко-Савчинська); 2) дослідження латиномовної творчості окремих авторів (О. Савчук, Є. Н. Кудрицький, О. Лефтерова, О. Осауленко, Д. Вирський); 3) дослідження жанрів латиномовних творів (Д. Вир-

ський, Ф. Й. Луцька, Л. Шевченко-Савчинська, Р. Щербина); 4) дослідження латинсько-українських словників (М. Трофимук). Особливе місце займають наукові розвідки щодо вивчення творчого і життєвого простору Григорія Савовича Сковороди у галузі мови та літератури: Л. П. Гнатюк («Своєрідність мовної картини світу в «Саду божественных пѣсней» Сковороди»), Л. А. Сафронова («Слово и код культури у творах Григорія Сковороди»), В. Кречотень («Художність давньої української прози (XVII–XVIII ст.)»), З. Генік-Березовська, Л. Ушкалов («Поезія Сковороди на тлі слобожанського бароко»), Н. Г. Корж («Латинські віршовані твори Г. С. Сковороди»), Ф. Й. Луцька («Жанр епіграми в перекладацькій та оригінальній поетичній творчості Григорія Сковороди»), Д. Чижевський («Символіка у творах Г. Сковороди»), Н. Г. Корж («Латинські віршовані твори Г. С. Сковороди»), Є. Н. Кудрицький («Латинська мова в поетичній спадщині Г. С. Сковороди»), Н. Безбородько («Мова латинських трактатів українських філософів XVII століття») тощо. Цікавими є розвідки творчості Г. С. Сковороди сучасними дослідниками з Європи та Америки («сковородинське» число часопису «Journal of Ukrainian Studies», книга Оксани Пахльовської «Українська література на цивілізація»).

З-поміж найпомітніших публікацій слід назвати фундаментальну працю Н. І. Безбородько «Язык латинских трактатов украинских философов XVII ст.», низку робіт Л. Г. Шевченко-Савчинської, яка зробила великий внесок у дослідження латиномовної літератури України.

Окреслюючи місце Григорія Сковороди в українській культурній традиції від давнини до сьогодні, Дмитро Чижевський свого часу стверджував, що Григорій Савович Сковорода є останнім представником українського духовного бароко, з другого ж боку, він – «український передромантик» [11].

Т. А. Космеда зазначає, що «у свідомості сьогочасного інтелектуаліста Григорій Сковорода, побіч Тараса Шевченка, є справдешнім символом української духовності. Життя Сковороди зазвичай править за питомний вияв української вдачі, а твори письменника: філософські діалоги й трактати, притчі, езопівські байки, візії, псалми та канти, солілоквиї, листи й переклади з латини – давно вже стали неодмінним складником класичного українського репертуару» [5, с. 5].

Інтерес до особи та писань Г. С. Сковороди виник ще на початку XIX століття і з того часу життєвий шлях, літературна спадщина, епістолярій, філософські погляди Григорія Савовича не перестають цікавити людство. Підтвердженням цього є Бібліографічний довідник «Два століття сковородіани» (укладачі Л. Ушкалов, С. Вакуленко, А. Євтушенко), у якому було зафіксовано 2203 назви наукових праць-розвідок щодо життя великого митця і його творчості, починаючи з праці Григорія Сковороди «Наркісс. Разглагол о том: узнай себе» (1798 р.) і завершуючи науковими розвідками сучасних дослідників включно [4].

Вивченню творів Г. С. Сковороди, написаних латинською мовою, присвячена значно менша кількість наукових розвідок. Нас вони цікавлять, по-перше, з точки зору розуміння мовних особливостей, оскільки філософсько-літературні трактати (у тому числі і поезії), об'єднані єдиною тематикою, ідеєю, мораллю, були написані латинською й іншими мовами, включаючи і книжну українську мову; по-друге, латинські твори Г. С. Сковороди можна використовувати як ілюстративний і дослідницький матеріал на заняттях з латини зі студентами-філологами українських вишів, до навчальних програм яких входить ця дисципліна.

Перу Григорія Савовича Сковороди належить досить багато латиномовних поезій. Латинські вірші Григорія Сковороди, як правило, розподіляють на ліричні,

привітальні та набожні. Вони написані елегійним дистихом, ямбічним триметром, ямбом і амфібрахієм, асклепадовою строфою. У своїй латинській поезії Григорій Сковорода активно використовував міфологічні образи й сюжети, вживав різноманітні риторичні прийоми: анафори, антитези, повтори тощо.

Н. І. Петров, один із перших дослідників розвитку «словесних наук» Київської академії, періоду життя і науково-філософського розвитку Г. Сковороди, писав, що глибоку обізнаність з латинською мовою, з класичною літературою і філософією, з античністю в цілому Сковорода виніс із стін Київської академії, де він вчився у той час, коли наслідки реформ Феофана Прокоповича в душі Відродження і гуманізму, а потім діяльність його продовжувача Георгія Кониського були найпомітніші [7, с. 193]. У своїй мовній практиці Сковорода вдавався до латинської мови нарівні з українською книжною літературною мовою того часу, яку сам письменник називав *sermo vulgaris* – простою мовою, малоросійським діалектом. В Україні ми маємо рідкісну ситуацію накладання дуже відмінних між собою цивілізацій: античної та візантійської, східнотюркської та близькосхідної, західноєвропейської і східнослов'янської. Це є причина двомовності/багатомовності, яку ми можемо спостерігати і зараз. С. Б. Кримський, Л. Г. Шевченко-Савчинська проводять думку, що кожна нація розвивається під впливом декількох форм світової культури [12; 13].

Протягом усього життя Г. С. Сковорода листувався, викладав поезику, писав вірші і прозу латинською мовою. Використання латини для Г. Сковороди не обмежувалося професійною діяльністю та певним лексико-семантичним полем: він виражає латиною власні думки і почуття, перекладає життєві реалії – у листуванні з М. Ковалинським його вибір мови цілком добровільний, хоча митець і зазначав, що грецьку мову він дужче любить, і радив своєму учневі М. Ковалинському вивчати наполегливо останню навіть для того, щоб довести свою любов до вчителя [9, с. 225].

Велике значення мають дослідження латиномовних текстів професором Н. І. Безбородько, які увійшли у її докторську дисертацію «Мова латинських трактатів українських філософів XVII століття». Вивчаючи твори Г. С. Сковороди, мовознавець зафіксувала, що мова творів Сковороди відбиває особливості «української» латини XVII століття. Це може служити підтвердженням думки ученого про вихід латини із розмовного вжитку та, у зв'язку з цим, повернення до класичного канону, оскільки українські інтелектуали XVIII ст. вивчали латинську мову тільки в школі, а не у природній мовній спільноті, то потреба у мовному наслідуванні зразків була дуже великою [2, с. 86]. Як згадували його соратники, Г. С. Сковорода був високоосвіченою людиною, і його твори відповідали високому рівню його знань класичної латини. Проте Н. І. Безбородько виявила, що творам великого філософа-поета властиві деякі типові особливості «української» латини, зокрема плутання написань диграфів: замість **ae**, **oe** вживається **e**, і навпаки, замість **e** пишеться диграф **ae**: *caeterum*, *Camænarum* (замість *ceterum*, *Camenarum*) та ін., вживання малої літери у категоріях слів, які в українській пишуться так само [Там само]. Про вплив як екстралінгвістичних, так і внутрішньо-лінгвістичних чинників, що спричинив помітні зрушення у синтаксичній будові тогочасної латинської мови говорить Л. Г. Шевченко-Савчинська: *Ablativus qualitatis* (орудний якості) вживається з прийменником: *Alioquin amor in medio etiam otio inquirat meditaturque* – *Зрештою, любов, навіть при бездіяльності, досліджує і розмірковує*, замість *genetivus partitivus* (родовий частини) вживається орудний із прийменником *ex*: *Habes multos ex condiscipulis, qui admoneant, siquid*

dubites – *Маєш багатьох таких серед товаришів, які порадять, якщо ти в чомусь не впевнений* [12] тощо.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи мову і стиль латиномовних поезій Г. С. Сковороди, потрібно, насамперед, виходити з того положення, що лексика і фразеологія, граматичні форми і синтаксична будова разом із стилістичними функціями цих складників мовної структури його латинських творів розвинулись на кращих зразках класичної латини (Цицерон, Вергілій, Горацій, Овідій, Клавдіан) і латини гуманістів (Еразм Роттердамський). Поетичні досягнення античних учителів органічно вплелись у поетичну мову Г. Сковороди. Так, деякі античні поетичні образи й мотиви відлунюють у поезії поета: наприклад, образ, подібний образу *затишку* у Горація, зустрічаємо у вірші-пісні збірки «Сад божественних п'їсней» Сковороди – *Ах вы, вод потоки чисты! Ах вы, берега трависты! Ах ваши волоса, вы, кудрявые лѣса!*

Відповідно до оригіналу у Горація, у рядках віршованого листа Сковороди до М. Ковалінського також спостерігаємо стилістичну фігуру уособленого звертання:

Beatus ille procul negotiis
Ut prisca gens mortalium
Paterna rura bobus exercet suos.
Щасливий той, хто уникає клопоту,
Як давні люди,

Обробляє ниви батькові своїми волами (Переклад наш. – Н. П.).

Г. С. Сковорода використав горацієвські рядки, безперечно, через те, що він був однодумець і учень Горація. Влучне висловлення Горація повністю відповідало думкам Сковороди, але, зазначимо, використав він їх творчо, змінив свій вірш відповідно сучасним йому суспільним проблемам. Так, у Горація ж *Ut prisca gens mortalium* – розуміємо як *прості смертні люди / простий смертний рід*. Автор уживає словосполучення, що було сучасне для нього *prisca Christiana gens* – *у давніх християн / у простому християнському роді*: *Beatus ille qui fugit negotia / Ut prisca Christiana gens*.

У вірші «Carmen» читаємо: *Quatuor haec vince et capies in corpore Christum* – *переможи себе, Христос і в тебе вселиться*. Хоча стиль вірша схожий на стиль античних авторів, Г. С. Сковорода осучаснює його, вживає ім'я *Christum* Христос – ім'я єдиного Бога, в якого вірує старець Сковорода. Це ім'я він завжди пише з великої букви, читаємо: *Qui Christum noscit, nihil est, si cetera nescit*.

Qui Christum nescit, nihil est, si cetera nescit.

А хто *Христа* знає, то не важливо, що він не знає інше.

А хто *Христа* не знає, то не важливо, що він знає інше.

Вище указані рядки, на наш погляд, пояснюють причину написання з малої букви імені Діви Пречистої:

Picta stat, ecce vides, virgo castissima

Воззри! Се *дѣва* стоить, *чиста*.

У вірші («In natalem Basilii Tomari 12 annorum»), присвяченому хлопчику-вихованцю, поет використовує просту і зрозумілу для 12-річного хлопчика лексику, вживає звертання *puer*, підкреслюючи тим самим вік дитини, і в той же час бажає йому дорослих речей, дає зрілу установку на майбутнє: *Ut sis Basilius nomine reque simul* – щоб ти був Василем і за ім'ям, і за справами: *Magna, puer, te cura manet tol-*

eranda laborque, Ut sis Basilius nomine reque simul – Отже, науки і всякої праці берись, не цурайся, *I ne з наймення лише, будь і ділами Василь* [9, с. 102].

Таким чином, спостерігається віддуння гомерівського стилю і теми: близький за духом до античного поета, Г. Сковорода у деяких своїх віршах використовує навіть його поетичний розмір, але зберігаючи близьку і сучасну для себе семантику. Це ні в якій мірі не применшує оригінальності творів поета, а тільки допомагає нам краще зрозуміти творчу манеру великого Сковорода – вихованість на нормативах стилю і прикрас поетичної оповіді.

Говорячи про стилістичні функції латинської мови в поетичній спадщині Сковорода, підкреслимо її значну роль як важливого чинника в організації і збагаченні поетичної мови поета щодо її метрики, стилістичних засобів та усталених жанрових форм. Автор суворо дотримувався норм мови, якою він писав.

Так, у лемі (*лемою* іноді називають короткий і сильний вираз) спостерігаємо стилістичну анафору, поєднану з інверсією, а також повтор словосполучень *omnia praetereunt* у двох перших рядках, *omnia sunt aquae* у двох наступних і повтор слова *haud*. Використання подібних художніх засобів відіграє значну роль у збагаченні словника твору (*deus, amor, portus, amicus*):

Omnia praetereunt, sed amor post omnia durat.

Omnia praetereunt, haud deus, haud et amor.

Omnia sunt aquae, cur in aquas speratis, amici?

Omnia sunt aquae, si portus amicus erit.

Слово *omnia* у латиномовному вірші ужито у множині (Nom., Pl. **-ia omnis, e** – весь, цілий, повний). Автор використав таку форму, щоб підсилити значення слова *усе* (*зовсім усе / без остатку*). Про те, що підмет ужито у множині, «підтверджують» і присудки *praetereunt, sunt* (Pl. P3. **-nt**). Українському займеннику *усе* (с. р., одн.) граматично відповідний латинський займенник *omne (n)* (Nom., Sing.), але семантичне наповнення у них різне.

Все минає, але любов після всього зостається.

Все минає, але не бог і не любов.

У наступних рядках вірша філософ-поет вживає слово *води* у множині, на нашу думку, з тією ж метою: підсилити значення Бога і Всевишньої, всесвітньої любові – *усе* інше *води*, тобто незначне і швидкоплинне. Тим самим, використовуючи граматичні особливості слова, автор «впливає» на його семантику. Дієслово-присудок *speratis (spero, avi, atum, are* – надіятися, сподіватися, очікувати) перекладаємо як *ви очікуєте, ви сподіваєтесь*, на що указує особове закінчення *-tis*, і визначає підмет *ви: навіщо на води ви надієтесь, друзі?* Тим самим поет звертається до тих, хто не вірить у Бога і любов, а не до усіх. І у цьому є сенс.

Читаємо один з українських перекладів цього вірша:

Все є вода – навіщо на води надіятись, друзі?

Все є вода, але буде дружня пристань.

Слово *вода* у першому і другому рядках автор перекладу уживає в однині, хоча і підмет *aquae*, і присудок *sunt* у лемі Г. Сковородою вжито у множині, а далі у тексті використано множину, як і в оригінальному тексті: *на води надіятись – in aquas (aqu – as, Acc. Pl.)*. У поезії поет використовує сучасні йому духовні й релігійні поняття, близькі для нього – Бог (не боги, як в античному світі), всесвітня любов, які є найцінніші і найсуттєвіші у житті людини, на думку Г. С. Сковорода, підсилюючи їхнє значення повтором: *haud deus, haud et amor* – не бог і не любов.

У ході здійсненого нами граматико-семантичного аналізу текстів Г. Сковорода практично не виявлено відхилень від класичного зразка. Натомість

маємо цілу добірку різноманітних суто латинських граматичних та синтаксичних конструкцій і прийомів, якими послуговується для вираження думок і почуттів у своїх латиномовних творах Григорій Савович [12, с.163].

Висновки. Отже, проведений нами аналіз творів Г. С. Сковороди дозволяє зробити такі висновки: 1) відхиленя від класичного зразка латини практично не виявлено; 2) спостерігаємо тематичне і стилістичне переплетіння творів автора з творами античного класика Гомера; 3) простежується свідомий вибір автором слів з певним семантичним навантаженням, вплив норм латинської мови на відбір авторських мовних засобів; 4) мова латинських віршів Г. С. Сковороди ускладнюється: а) словами і зворотами із Біблії, що були близькі автору, які він активно живив, говорячи українською мовою; б) словами із сучасного поетові соціуму.

Геній Сковороди вніс мудрість, глибину, багатожанровість, ритміку, особливу стилістику античних поетів в українську поезію. Безперечно, класична латина, якою писав поет, «вимагала» певного стилю, структури й семантичного наповнення, граматичного упродовження й від українських текстів митця. Григорій Савович геніально відтворював це у своїх поезіях, і не випадковість, що він писав так же легко і просто і латинською, і українською мовами. Визначаючи велику роль автора у «прищепленні» культурної гілки високорозвиненого плодючого античного дерева до етнічної самобутньої української культури і мови, формованої на народній основі, ми вбачаємо перспективу подальших досліджень у вивченні стилістичних і граматичних особливостей епістолярних латиномовних й українських текстів Г. С. Сковороди як вияву впливу латинської мови на мову українських творів Г. Сковороди.

Бібліографічні посилання

1. Безбородько Н. И. Ученая латынь на Украине. *Вопросы языкознания*. 1978. № 11–12. С. 85–92.
2. Безбородько Н. И. Язык латинских трактатов украинских философов XVII ст.: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Днепропетровск, 1972. 54 с.
3. Гнатюк Л. П. Своєрідність мовної картини світу в «Саду божественных прікней» Г. Сковороди. *Вісник Київського університету: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. К., 1997. С. 70–73.
4. Два століття сквородіяни: бібліографічний довідник / укладачі: Леонід Ушаков, Сергій Вакулєнко, Алла Євтушенко: загальний нагляд та наукова редакція Леоніда Ушакова. Харків: Акта, 2002. 528 с.
5. Космеда Т. А. Ego I AlterEgo Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу: монографія. Дрогобич: Коло, 2012. 372 с.
6. Корж Н. Г. Латинські віршовані твори Г. С. Сковороди. *Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження* / упоряд. І. П. Стогній і П. Я. Шабатин. Київ: Наукова думка, 1975. С. 175–180.
7. Кудрицький Є. М. Латинська мова в поетичній спадщині Г. С. Сковороди. *З історії української та інших слов'янських мов*: зб. статей. АН УРСР. К., 1965. С. 193–209.
8. Саган В. Дмитро Баглій: літературознавча силуетка. *Від бароко до постмодерну: зб. праць каф-ри української та світової літ-ри ХДПУ ім. Г. Сковороди, присвячений пам'яті проф. Віктора Тімченка* / за ред. проф. Л. Ушакова. Харків: Майдан, 2002. С. 233–239.
9. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: у 2 т. / ред. кол.: В. І. Шинкарук (гол. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 2. 574 с.
10. Трофимук М. Латинськомовна література України XV–XIX ст.: жанри, мотиви, ідеї: монографія. Львів, ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 380 с.

11. Чижевський Д. Український літературний барок: нариси / підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. Харків: Акта, 2003. С. 159–323.
12. Шевченко-Савчинська Л. Г. Україно-латинський білінгвізм та міра його вияву у латиномовних творах Г. Сковороди. *Переяславські Сковородинівські студії*. Вип. 1. 2011. С. 161–168.
13. Шевченко-Савчинська Л. Г. Етикетна латиномовна поезія в українській літературі XI–XIII ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2005. 20 с.

Reference

1. Bezborodko, N. I. (1978), "Scientific Latin in Ukraine" ["Uchenaja latyn' na Ukraine"], *Linguistics questions*, No. 11–12, pp. 85–92.
2. Bezborodko, N. I. (1972), *Language of Latin treatises of the Ukrainian philosophers of the XVII Art.: Author's thesis* [Jazyk latynskih traktatov ukrainskih filosofov XVII st.: avtoref. dis. ... doktora filol. nauk], Dnipropetrovsk, 54 p.
3. Hnatiuk, L. P. (1997), "Originality of a language picture of the world in the Garden of divine songs of G. Skovoroda" ["Svoeridnist' movnoi kartini svitu v «Sadu bozhestvennyh p'snej» G. Skovorody"], *Bulletin of the Kiev university: Literary criticism. Linguistics. Folklore studies*. Kyiv, pp. 70–73.
4. *Two centuries of a skovorodiana: bibliographic reference book* [Dva stolittja skovorodijani: bibliografichnij dovidnik] (2002) / originators: Leonid Ushakov, Sergey Vakulenko, Alla Yevtushenko: general supervision and scientific edition of Leonid Ushakov, Kharkiv, Act, 528 p.
5. Kosmeda, T. A. (2012), *Ego i AlterEgo of Taras Shevchenko in communicative space of a diary discourse: monography* [Ego i AlterEgo Tarasa Shevchenka v komunikativnomu prostori shhodennikovogo diskursu: monografija], Drohobych, Circle, 372 p.
6. Korzh, N. (1975), *Latin poetic works C. Skovoroda. Grigory kovoroda 250 Materials about the celebration of the 250 anniversary since birth Latins'ki virshovani tvoriv G. S. Skovorodi. Grigoriy Skovoroda 250: Materiali pro vidznachennja 250-richchja z dnja narodzhennja* / orig. I. P. Stogny and P. Ya. Shabatin, Kyiv, Naukova dumka, pp. 175–180.
7. Kudritsky, E. M. (1965), "Latin in poetic heritage of the Frying pan" ["Latins'ka mova v poetichnij spadshhini G. S. Skovorody"], *From history Ukrainian and other Slavic languages. Coll. articles. USSR AS*, pp. 193–209.
8. Sagan, V. (2002), "Dmitry Baglij: literary scholotka" ["Dmitro Baglij: literaturoznavcha sil'vetka"]. *From Baroque to Postmodern: A Collection of Works by the Department of Ukrainian and World Literature of the KPUU named after G., Skovoroda, dedicated to the memory of prof. Viktor Timchenko* / ed. prof. L. Ushakova, Kharkiv: Maydan, p. 233–239.
9. Skovoroda, G. S. (1973), *Complete collection of works: 2 t.* [Povne zibrannja tvoriv: u 2 t.] / Ed. Col. V. I. Shynkaruk (Chief Editor) and others, K., Scientific Opinion, T. 2, 574 p.
10. Trofimuk, M. (2014), *Latin-language literature of Ukraine of the XV–XIX centuries: genres, motives, ideas: monography* [Latinomovna literatura Ukraïni XV–XIX st.: zhanri, motivi, idei: monographia], Lviv, LNU I. Franko, 380 p.
11. Chizhevsky, D. (2003), *Ukrainian literary baroque: essays* [Ukraïns'kij literaturnij barok: narysy] / Preparation of the text and language version L. Ushkalov; introductory article by O. Mishanych, Kharkiv: Akta, pp. 159–323.
12. Shevchenko-Savchynska, L. G. (2011), "Ukrainian-Latin bilingualism and the degree of his manifestation in the works of Latinoars G. Skovoroda" ["Ukraïno-latins'kij bilingvizm ta mira jogo vijavu u latinomovnih tvorah G. Skovorody"], *Pereyaslavsky Skovorodinovsky studios*, Issue 1, pp. 161–168.
13. Shevchenko-Savchynska, L. G. (2005), *Etiquette Latin language poetry in the Ukrainian literature of the XI–XIII centuries: Author's thesis* [Etiketna latinomovna poezija v Ukraïns'kij literaturi XI–XIII st.: avtoref. dis. ... kand. fil. nauk], Kyiv, 20 p.

ПИСАРЕНКО Наталия Дмитриевна

кандидат филологических наук, доцент кафедры романской филологии
Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара, пр. Гагарина, 72, г. Днепр, 49010,
Украина; тел.+38 (056) 374-98-74; e-mail: pisarenko_natasha@yahoo.com;
ORCID ID 0000-0002-0656-4996

СЕМАНТИКА ЛАТИНОЯЗЫЧНЫХ ПОЭЗИЙ Г. С. СКОВОРОДЫ

Аннотация. *Объект* изучения – особенности стиля латиноязычных стихов Г. С. Сковороды, их языковое наполнение. *Предмет* – латиноязычные поэзии Сковороды: стихи из цикла «Сад божественных п'ксней», стихотворение из письма к Михаилу Ковалинскому, «Carmen», «In natalem Basilii Tomari 12 annorum». *Цель* работы – проанализировать избранные стихи Г. С. Сковороды, выяснить особенности их стиля, языкового наполнения с целью дальнейшего использования на уроках латинского языка студентами филологических факультетов университетов. Используются сравнительный и описательный *методы*, филолого-исторический метод как наиболее целесообразный. В *результате* исследования выявлено, что особенность семантики латиноязычных стихов Сковороды заключается, прежде всего, в семантических авторских нагрузках с использованием определенных грамматических форм, усиливающих значение слова. *Практическое применение* результатов возможно на уроках латинского языка студентами филологических факультетов украинских университетов. **Выводы:** поэзии Сковороды зафиксировали высокий уровень классической латыни; язык латиноязычных стихов семантически нагружен: повторами, словами и оборотами из Библии, которые были близки автору, словами из современного поэту социума, что свидетельствует о принадлежности латиноязычных стихов Сковороды к неолатинским и о вероятности влияния разговорного старогреческого языка на язык классической латыни.

Ключевые слова: неолатинистика, украинская латиноязычная литература, стилистическая анафора, повтор.

Nataliya D. PYSARENKO

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of Roman Linguistics
of Oles Honchar Dnipro National University; Gagarin Avenue, 72, Dnipro, 49010, Ukraine;
tel.: +38(056) 374-98-74; e-mail: pisarenko_natasha@yahoo.com; ORCID ID 0000-0002-0656-4996

THE SEMANTICS OF LATINOYLACHE POETRIES OF H. S. SKOVORODA

Summary. The article *aims* to consider the peculiarities of style and linguistic filling of Latin verses written by H. S. Skovoroda. The *subject* of the work is the Latin poems by H. Skovoroda, such as «The Garden of the Celestial Songs», a poem from the letter to M. Kovalinskiy, «Carmen», «In natalem Basilii Tomari 12 annorum». The *work aims* to analyze the poems and identify the peculiarities of their style in order to implement them at the lessons of the Latin language. The *methods* used in the article include comparative and descriptive ones. The *result of the work* shows the unique semantics of the Latin poems by H. Skovoroda, as well as certain semantic load presented by several grammatical forms that intensify the word meaning. *The relevance of the work* is defined by the importance to add the material from the H. Skovoroda's poems to the program of the Latin language of the philological faculties. *The results* show that H. S. Skovoroda's works are an example of a definite transition stage of progress of Old Ukrainian literary language. It is defined that great H. S. Skovoroda brought wisdom, depth, different genres, rhythmic, special stylistics of ancient poems into Ukrainian poetry. The philosopher-poet continued the traditions of ancient writing and implemented them into the Ukrainian culture and language. The language of Skovoroda's Latin verses is complicated with the words and phrases from the Bible, which were close to the author, and with words from his contemporary society.

Key words: Neo-Latinist studies, Ukrainian literature in Latin, Latin, stylistic functions, stylistic anaphora, repetition.

Надійшла до редколегії 21.03.2018

ПРИСТАЙКО Тамара Степановна

доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой общего и славянского языкознания Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара;
пр. Гагарина, 72, г. Днепр, 49010, Украина; тел.: +38(056) 374-98-80;
E-mail: tamarapristayko@gmail.com; ORCID ID 0000-0002-4639-0046

РЕАЛИЗАЦИЯ СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ГЛАГОЛОВ *ОБУТЬ/ОБУТЬСЯ* В ЯЗЫКЕ ИНТЕРНЕТА

Аннотация. *Цель исследования* – анализ производных значений слов *обуть/обуться* в контексте проявления и развития их семантического потенциала. *Объект изучения* – словарные статьи и речевые контексты, репрезентирующие употребление глаголов *обуть/обуться* в языке Интернета; *предмет исследования* – механизмы развития производных значений глаголов *обуть/обуться*. Используются *методы* наблюдения, сопоставления, классификации и описания, приемы семантико-когнитивного анализа и метаязыка, разработанного Ю. Д. Апресяном. В *результате* исследования выявлена семантическая структура глаголов *обуть/обуться* и механизмы развития их производных значений. *Практическое применение* результатов возможно в исследованиях развития категории многозначности и способов ее представления в русском языке. **Выводы:** 1) семантический потенциал глаголов *обуть/обуться* реализуется в основном в зоне субстандартных подсистем русского языка, а именно: жаргоне автомобилистов (*обуть₃*), криминальном (*обуть₄*, *обуть₅*) и спортивном (*обуть₆*) жаргонах, откуда проникает в сферу интернет-публицистики, продолжая свое развитие в сфере политики (*обуть_{6a}*); 2) ЛСВ *обуть₂* и ЛСВ *обуться₂*, относящиеся к зоне литературного языка, образованы путем метонимических, а жаргонные ЛСВ – метафорических и метонимических переносов значений; 3) развитие некоторых ЛСВ, наряду с метонимическими и метафорическими модификациями, обуславливается влиянием внутренней формы, а также этимологического и прототипического значений глаголов *обуть/обуться*; 4) процесс формирования производных значений может сопровождаться изменением октантной структуры ЛСВ (*обуть₃/обуться₃*, *обуться₄* и др.) и переходом глагола в другой тематический класс (*обуть₄*, *обуться₃*).

Ключевые слова: многозначность, семантическая структура глагола, внутренняя форма, прототипическое значение, октантная структура, метафора, метонимия.

Постановка проблемы. Последние десятилетия в лингвистике вообще и в русистике в частности ознаменовались повышением интереса ученых к явлению многозначности, что очевидным образом связано со сменой ценностей и ориентиров в науке о языке «постструктуралистской эпохи». Развитие семантической теории в рамках когнитивной, а шире антропологической парадигмы, суть которой определяется как «поворот к человеку» [11, с. 9–10], способствовало тому, что полисемия стала восприниматься не как «отклонение от нормы» (цит. по: [8, с. 15]), а как одно из наиболее существенных свойств всех значимых единиц языка, как неизбежное следствие основных особенностей устройства и функционирования естественного языка [16, с. 4]. При этом современное отношение к явлению полисемии исходит из того, что целью описания многозначности являются не инвентаризация и таксономия существующих значений, а обнаружение общих закономерностей механизма их продуцирования, выявление того, как появляются новые значения, как они связаны между собой в единую систему. Для понимания механизма многозначности ученые предлагают различные концепции, среди которых, по нашему мнению, особого внимания заслуживают трактовки развития

значений, опираючися на поняття а) семантичного потенціала слова; б) його внутрішньої форми і в) прототипического значення і др.

Связь с предыдущими исследованиями. Как известно, развитие нового значения начинается с незначительных сдвигов в семантике слова, происходящих при его употреблении в речи и ведущих к развитию речевой многозначности [1, с. 176]. Для объяснения этого явления учеными был предложен принцип диффузности значения, подразумевающий соответствие множества словоупотреблений одному узуальному значению [23, с. 86] и рассматривающий содержательную сторону многозначного слова как непрерывный (недискретный) ряд лексико-семантических единиц [22, с. 32]. Обоснование принципа диффузности стало началом дискуссии об оппозиции «дискретности» и «диффузности» как самого языкового значения, так и способов его представления. Вопрос о том, образуют ли разные значения слова множество дискретных единиц или непрерывный континуум, в котором одно значение плавно «переходит» в другое, ставший в конце XX ст. одной из «горячих точек» теоретической лингвистики, обсуждался в работах Ю. Д. Апресяна, В. Г. Гака, Анны А. Зализняк, А. Е. Кибрика, Н. В. Перцова, А. А. Уфимцевой, Д. Н. Шмелева и многих других (см. об этом: [8, с. 16–17]). Однако и сегодня его нельзя считать решенным, что обуславливает актуальность обращения к изучению не только языковых, «словарных», но и в первую очередь узуальных и речевых значений слова.

Как мы уже отмечали выше, способность слова к развитию производных значений предопределяется в том числе и его семантическим потенциалом, то есть теми возможностями, «которые предоставляет говорящим исходное значение и связанная с ним ситуация для осмысления, концептуализации других ситуаций, и, с другой стороны, сам круг ситуаций разных типов и разной природы, на которые данное слово можно ‘распространить’, которые им можно ‘охватить’» [11, с. 30].

Особую роль в развитии полисемии играет внутренняя форма слова, под которой традиционно понимается осознаваемая говорящими обусловленность (мотивированность) значения данного слова значением составляющих его морфем или исходным значением того же слова. Анна А. Зализняк, обосновывая важность роли внутренней формы слова в формировании структуры его многозначности, рассматривает внутреннюю форму как инструмент, с помощью которого современная семантика может удовлетворить свою потребность в семантическом представлении слова, «которое было бы ориентировано на учет всех релевантных парадигматических связей слова с другими словами и которое, в частности, тем или иным способом отражало бы интуитивно ощущаемую связь между различными его значениями» [8, с. 46]. В связи с этим актуальной является задача эксплицирования составляющей семантики слов, формирование которой обусловлено их внутренней формой.

Прототипная теория значения, обоснованная в работах Э. Рош, Дж. Лакоффа, Д. Герарта и многих других (см. об этом: [10, с. 159–169]), дает в руки ученого еще один инструмент, позволяющий определить значение слова не в виде «конечного списка признаков – критериев, которому должны удовлетворять все без исключения объекты, обозначаемые данным словом (в данном типе контекстов)», а описать его «как прототипический каркас, то есть набор свойств прототипического денотата, допуская при этом, что слово можно применять и к другим денотатам, разделяющим с прототипом не все, а лишь часть свойств» [Там же, с. 160].

Постановка заданий исследования. *Целью* настоящей статьи является анализ производных значений слов *обуть/обуться* в контексте проявления и развития

их семантического потенціала, виявлення механізму семантичних сдвігов, обумовлюючих появу нових значень. В *задачі* дослідження входять: 1) формування семантичної структури розглянутих слів; 2) описання зв'язу ЛСВ глаголів *обуть/обуватися* с: а) їх етимологією; б) внутрішньої формою; в) прототипічним значенням; г) актантною структурою і д) належністю до того чи іншого тематичного класу. Об'єктом дослідження виступають словарні статті і речеві контексти, репрезентуючі використання глаголів *обуть/обуться* в мові Інтернету, предмет дослідження – механізми розвитку похідних значень аналізованих глаголів. Матеріалом для дослідження послужили словарні статті глаголів *обуть/обуться* і контексти з ними, вилучені з інтернет-джерел різної тематичної спрямованості.

В дослідженні, крім загальнонаукових методів спостереження, порівняння, класифікації і описання, використовуються прийоми семантико-когнітивного аналізу [17, с. 159], а також принципи описання значень глаголів, розроблені Ю. Д. Апресяном [2, с. 39–53] і його послідовцями.

Изложение основного материала. Почнемо аналіз глаголів *обуть/обувать, обувся/обуваться* з характеристик їх вихідних значень.

Глагол *обуть* (з прасл. *ob-u-ti) належить до глаголів з зв'язаними коренями і з точки зору етимології в прямому значенні є семантично немотивованим. На синхронному ж рівні він семантично пов'язаний з похідним іменником *обувь*, ср.: **Обуть** – 1. Надіти обуву [3; 14; 20]; Собственно-возвратный глагол *обувся* (несов. *обуваться*) має значення «надіти собі на ноги обуву» [20]. Утворений від глагола *обуть* з допомогою постфікса *-ся*, однак лексикографічна традиція семантично так же пов'язує його з іменником *обувь*. Практично обов'язкове присутство в словарних дефініціях глаголів слова *обувь* передвизначило формальну мотивовку їх іменником, хоча етимологічна зв'язок слів зворотна: іменник мотивовано глаголом: **обувь** – це те, що *обувають* на ноги, носять на ногах. Лексична зв'язаність значень глаголів *обуть/обувся* проявляється в неможливості дати їм визначення, не згадуючи слова *обувь*, яке і слугує основою синхронної внутрішньої форми як «образу чи ідеї, лежачої в основі номінації і задаючої визначений спосіб побудови заключеного в даному слові концепта» [8, с. 46]. Відзначене дозволяє описати внутрішню форму глаголів *обуть/обувся* наступним чином: «набавити обуву когось-л. чи себе».

За своїми таксономічними характеристиками глаголи *обуть/обувся* в прямому значенні належать до агентивних каузативних глаголів дії (см. про це: [15, с. 69–77]). Агентивні каузативи позначають фізичні дії людини, спрямовані на зміну світу (надання існуючим об'єктам і ситуаціям потрібних людині властивостей) [11, с. 43–44]. В розглянутому випадку глаголи *обуть/обувся* позначають дію агента-каузатора (людини), в результаті якої об'єкт/предмет (обуву) стає переміщеним з вихідного положення на ноги (іншої людини чи свої). За остаточним результатом ситуації глаголи *обуть/обувся* можна віднести не тільки до тематичного класу глаголів переміщення*, але і глаголів володіння (набуття), наприклад: подія, яку описує глагол в реченнях *Елена обула туфлі / Елена обулась* складається з початкової ситуації 'до *t* у *X* на ногах не було *Z*' і остаточного результату 'в *t* у *X* на ногах є *Z*'. Очевидно, що семантика переміще-

* О тематичних класах глаголів в зв'язі з розвитком похідних значень см.: [19].

ния и обладания (наличия чего-л.) имплицитно заложена в значениях глаголов и составляет их ассертивный компонент.

Определенную роль в развитии полисемии играет и октантная структура глагола, поскольку «семантика глагола с самого начала “рассчитана” на определенный тип объектов и согласована с ним» [11, с. 26]. В процессе речепотребления глагол начинает «приспосабливаться» к новым типам объектов, семантически согласуясь с их признаками. Это влечет за собой более или менее заметные модификации значения и формирование новых, производных значений [21, с. 83–103].

В круг актантов глагола *обуть* в его исходном значении входит агент (субъект действия – человек), средство (объект, с помощью которого достигается цель действия, – обувь), бенефактив (выгодоприобретатель; тот, кто оказывается обутым, – человек), ср. условно сконструированный пример: **Ради праздника мать обула на ноги сыну новые туфли*. Более естественна для русского языка фраза типа *Ради праздника мать обула сыну новые туфли* или *...обула сына в новые туфли*. При глаголе могут быть сирконстанты, имеющие оценочное (*обул быстро*), темпоральное (*сегодня обул ботинки, а вчера обувал туфли*), локативное (*обул сапоги на улице*), целевое (*обул сына для прогулки*) значения. Смысловой компонент ‘на ноги’ чаще всего оказывается словесно не выраженным.

Прямое значение ЛСВ *обуть*₁ можно описать формулой ‘X делает так, чтобы (у Y или X) появился Z’. Пресуппозиция включает семы ‘человек’ и ‘нижние конечности человека’.

ЛСВ *обуться*₁ с точки зрения актантной структуры отличается от ЛСВ *обуть*₁ нерасчлененным субъектом-бенефактивом (*я (сам) обулся*) и формой выражения объекта-средства (*обулся в тапочки*). К ассертивной части значения, помимо идеи перемещения, в этом случае относится и смысловой компонент ‘на ноги’, который всегда остается словесно невыраженным.

Семантическая формула для описания анализируемого значения может выглядеть следующим образом: ‘X делает так, чтобы у него (у X) появился Z’.

Для того чтобы сформировать исходную семантическую структуру рассматриваемых слов, приведем словарные толкования глаголов *обуть/обуться*, извлеченные из толковых словарей русского языка.

Для глагола *обуть* толковые словари русского языка фиксируют от одного до трех значений, включая их оттенки, ср.: **Обуть**. Надеть на ноги что-н., а также надеть на кого-н. обувь, снабдить обувью [14]; **Обуть** – Надеть кому-л. обувь. || *разг.* Надеть на ноги (какую-л. обувь). || *разг.* Снабдить, обеспечить обувью. ◇ **Обуть на обе ноги** (*груб. прост.*) – ловко обмануть, провести [20]; **Обуть** – 1. Надеть обувь. || *разг.* Надеть на ноги (какую-л. обувь). || *В разговорной речи автомобилистов.* Поставить покрывку, шину на колесо автомашины. 2. Снабдить, обеспечить обувью. 3. *Разг.-сниж.* Ловко обмануть, провести кого-л. ◇ **Обуть кого-л. в (чертовы) лапти; Обуть кого-л. на обе ноги.** Ловко обмануть [3].

Глагол *обуться* описывается не более чем двумя значениями: **Обуться**. Надеть себе на ноги обувь; достать, купить себе обувь [14]; **Обуться**. Надеть себе на ноги обувь [20]; **Обуться**. 1. Надеть себе на ноги обувь. 2. Обеспечить себя обувью [3].

Обобщим с помощью табл. 1 лексикографические толкования глаголов, пронумеровав выявленные ЛСВ.

Таблиця 1

Значення	Обуть	Обуться
Надеть обувь	ЛСВ <i>обуть</i> ₁ (кто, что, кого, на кого, кому)	ЛСВ <i>обуться</i> ₁ (кто, во что)
Снабдить, обеспечить обувью	ЛСВ <i>обуть</i> ₂ (кто, кого)	ЛСВ <i>обуться</i> ₂ (кто)
Поставить шину на колесо автомашины	ЛСВ <i>обуть</i> ₃ (кто, что, на что)	–
Обмануть, провести кого-л.	ЛСВ <i>обуть</i> ₄ (кто, кого)	–

Для понимания развития многозначности следует учитывать и прототипическое значение (см. об этом: [10]), которое мы попытаемся выявить, опираясь, с одной стороны, на этимологический анализ глаголов *обуть/обуться*, а с другой – на прямые значения словарных конкретизаторов *надеть* и *обувь*, зафиксированных в словарных дефинициях. Глагол *обуть(ся)* восходит к праслав. **obuti(ce)*, приставочному производному от глагола *ути «надевать обувь», в свою очередь восходящего к и.-е. глаг. корню *eu-: *ou- «натягивать, надевать». Ср.: лит. (ар)auti, лтш. aut «обувать, разувать», лат. induo «надеваю, одеваю», ехио «снимаю с себя, скидываю» [24]. *Надеть*, согласно МАС, значит «натянуть, надвинуть (одежду, обувь, чехол и т. п.), покрывая, облекая» [20]. Исходя из приведенных толкований, прототипическое значение глагола *обуть* можно сформулировать следующим образом: «путем натягивания, надвигания сделать так, чтобы нижняя часть кого-, чего-л. оказалась в оболочке (обуви), облаченной во что-л. (обувь)».

Перейдем к рассмотрению механизмов образования производных значений глаголов, зафиксированных не только словарями, но и речевой практикой Интернета.

Значение ЛСВ *обуть*₂ можно описать формулой 'X делает так, чтобы у Y был Z', ср.: *Новая фабрика обула целый город*. Метонимическое расширение значения характерно и для *обуться*₂, ср.: *Весь город обулся в итальянские сапожки*. Формула этого значения: 'X делает так, чтобы него был Z'. Метонимический перенос нивелирует семантику перемещения и в то же время актуализирует семантику приобретения, что позволяет сделать вывод о том, что по конечному результату события глаголы остаются в пределах тематического класса обладания, в то время как семантика перемещения в этих ЛСВ становится нерелевантной.

В отличие от глаголов в прямом значении, субъект и бенефактив которых всегда выражаются одушевленными существительными, называющими человека, в качестве субъекта и/или бенефактива *обуть*₂ и *обуться*₂ могут выступать собирательные существительные-метонимии, обозначающие совокупность людей (в приведенных выше примерах: работающие на фабрике и живущие в городе).

В речевой практике происходит дальнейшее преобразование ЛСВ *обуться*₂ за счет актуализации в его значении семы 'купить, покупать', обозначающей, каким способом человек обеспечивает себя обувью. Ср.: *Отзыв: Сандалии женские T. Taccardi. Снова в Кари обулись*. Много писала про обувь, которую беру в Кари. Купили две пары, третья (моя) была в подарок (из сети); «Атланты» обулись в «Рибок». Великолепная семёрка спортивного клуба будет щеголять в новых кроссовках (из сети). В следующем контексте в семантику ЛСВ *обуться*₂ встраивается имплицитная сема 'рекламировать', также указывающая на способ приобретения обуви, ср.: *Шевченко обулся в «Mizuno»*. Форвард сборной Украины и итальянского «Милана» Андрей Шевченко подписал контракт с японским обувным ги-

гантом «*Mizuno*». «Новую обувь я опробовал в понедельник, и нашел ее очень хорошей» – отметил футболист (novosti.dn.ua/news/22874).

Метонимический сдвиг приводит к появлению речевого варианта значения «обеспечить себя обувью, покупая или рекламируя ее». К особенностям октантной структуры ЛСВ *обуться*_{2a} можно отнести выражение локативного сирконстанта именем собственным, называющим магазин, фирму или компанию, а также его обязательность в высказывании (фразы *Снова обулись* или *Шевченко обулся* выражают иной смысл).

Несколько иная картина наблюдается в случае, когда агенсом выступает животное, как в следующем контексте: *Немецкие собаки обулись не по моде. Сапожников для людей сколько угодно, а вот для собак – раз-два и обчелся. Это понял и один слесарь из Нижней Саксонии, обеспечивающий немецких четвероногих здоровой обувью* (m.dw.com). Предикативный комплекс *собаки обулись* грамматически равен пассивной конструкции *собаки были обуты* (кем-то). Однако глагол в контексте не является пассивным, так как не может управлять дополнением в творительном падеже (ср.: **собаки обулись хозяйкой* при вполне допустимом *Собаки в течение двух недель обучались инструктором*). Его значение можно определить как страдательно-возвратное (см. об этом: [4, с. 513]). Модификация семантики глагола обусловлена метафорическим сдвигом по модели «действие человека → действие животного». Собакам приписывается способность субъекта-человека самостоятельно обувать на себя обувь. Включение в октантную структуру нового вида субъекта-бенефактива – животного – приводит к расширению значения, которое все же нельзя считать узуальным, что позволяет обозначить это речевое значение как ЛСВ *обуться*_{2б}.

Перейдем к рассмотрению метафорических значений ЛСВ *обуть*₃ и ЛСВ *обуть*₄, источником которых является жаргон и арго*, что, однако, не препятствует их активному использованию в сети Интернет и формированию на их основе новых значений.

Проанализируем прежде всего «автомобильное» значение *обуть*₃, появившееся, на первый взгляд, сравнительно недавно. Помимо БТС, в котором ЛСВ *обуть*₃ интерпретируется как оттенок значения [3], рассматриваемое значение зафиксировано в Словаре Квеселевича, ср.: **Обуть**. 2. *прост., спец.* Надеть шины на колеса автомобиля [9]. Приведем ряд контекстов, иллюстрирующих «типичное» использование ЛСВ *обуть*₃ на различных форумах и рекламных интернет-страницах: *Как «обуть» машину зимой; Зимняя резина: как правильно обуть машину; Пришла пора обувать машину в зимнюю резину; Украинских водителей хотят заставить «обувать» машину по сезону; Как качественно «обуть» автомобиль в Полтаве; «Обуть» авто непросто; Премьер-министр Украины Арсений Яценюк «обул» автомобиль в зимнюю резину стоимостью 42 тыс. гривен за колесо* (<https://112.ua>).

Значение ЛСВ *обуть*₃ описывается семантической формулой 'делать так, чтобы Y был снабжен Z' или 'X делает так, чтобы Y был снабжен Z'. Объектный актант (Y), как правило, выражается существительными, называющими транспортное средство (*автомобиль, машина, авто, «тачка»*). Актант Z обозначает то, во что «обувают» автомобиль: *шины, резина* (материал, из которого сделаны шины), метафорически обозначающее «обувь» для автомобиля. Субъектом в ситуа-

* О появлении жаргонных значений и их взаимодействии с литературными значениями многих слов см.: [18; 19 и др.].

ции «обувания» автомобиля остается человек, однако в неё вовлекаются новые виды объектов: машины, колеса, диски, шины, резина и т. д., что и приводит к модификации исходного значения.

Метафорическая модель основана на переносе значения из сферы живого (человека) в сферу неживого (артефактов). В основе антропоморфной метафоры лежит сходство по действию (на колеса, которые в данном случае воспринимаются как нижние конечности человека, надевают шины подобно тому, как человек надевает обувь) и результату (на колесах появляются новые шины, как на ногах появляется обувь). Отметим, что метафорический сдвиг в данном случае не выводит ЛСВ₃ за пределы тематических классов перемещения (по способу действия) и обладания (по конечному результату): шины надо переместить из исходного положения на диски колес, в результате чего колеса «приобретут» «обувь».

Появление «автомобильного» значения предопределяется как внутренней формой глагола *обуть*₃, так и его прототипическим значением: возможностью или необходимостью надеть что-л. чехлообразное на другой предмет. Предшественником этого достаточно раннего смысла можно считать толкование, зафиксированное уже Словарем В. Даля: «*Обуть сваю*, оковать конецъ, набить башмакъ» [5, с. 627].

В сферу «автомобильного» значения вовлекаются и другие единицы словообразовательной парадигмы глагола *обуть*, в первую очередь возвратный глагол *обуться/обуваться* в страдательном значении, страдательное причастие *обутый/обут* и существительное *обувь*, ср.: *Сменная «обувь»: когда переходит на летнюю резину* (www.kolesa.ru); *Теперь хотелось бы поговорить о не менее важной вещи для жизнедеятельности авто – его обуви* (<https://blog.poltava.to>). Отметим, что «автомобильное» значение слов *обувь* и *обутый* уже зафиксировано в БСРЖ, ср.: **Обувь**. Авто. Покрышки. *Обувь надо менять твоей восьмерке*. **Обутый**. Авто. С покрышками [12]. Однако словарь, наряду с этим, не приводит соответствующее значение для глагола *обуть/обувать*.

Приведем контексты, представляющие «автомобильное» значение страдательно-возвратного глагола в пассивных конструкциях *Самый мощный дорожный Jaguar «обулся» в шины Michelin* (<https://mastershina.com>); *Обулся по погоде: в столице заметили необычный внедорожник на гусеницах. Машине не страшны снегопады и гололед* (<https://nashkiev.ua>); *Кроссовер Lexus NX обулся в ледяные покрышки. <...>: На лондонские улицы выехал паркетник NX, обутый в колёса, сделанные из льда!* (<https://auto.tut.by>); *Надо бы самому посмотреть, как у меня машина обута* (forum.autoua.net); *У меня вполне комфортный, нестарый автомобиль, обутый в хорошую зимнюю резину* (<https://news.rambler.ru/>).

Пассивные трансформации, заключающиеся в переводе фокуса с одного участника ситуации на другого, не приводят к появлению нового значения, оно в приведенных примерах такое же, как и у ЛСВ *обуть*₃: машину «обувает» кто-то во что-то, то есть *Jaguar «обулся» в шины = Jaguar был «обут» в шины = Jaguar «обули» в шины*. Однако за счет того, что агенс выводится из фокуса, отодвигается на второй план (но при этом остается доступным для различных операторов), а на первый план выдвигается автомобиль, достигается своеобразный прагматический эффект, в нужном направлении воздействующий на восприятие читателя, концентрирующий его внимание на главном объекте и предмете сообщения – автомобиле.

Аналогичное использование пассивного глагола наблюдается и в следующем контексте, прагматическое воздействие которого создается за счет «неожиданности»

данной», окказиональной сочетаемости слов, обусловленной выбором объекта-бенефактива и средства: *Тюменские водосточные трубы «обулись» в мусорные мешки. Коммунальные службы Тюмени придумали новый способ предотвращения появляющейся наледи на улицах города. Некоторые водосточные трубы оказались «обутыми» в зелёные полиэтиленовые пакеты, такое ноу-хау появилось на улицах Ленина и Республики* (<https://www.spb.kp.ru>). Объект-бенефактив – трубы – получает «обувь» – мусорные мешки. Агенс, совершивший действие, благодаря которому трубы оказались «обутыми», «проявляется» во втором предложении. Метафорическое использование глагола отталкивается от его прототипического значения и внутренней формы: очевидно, что полиэтиленовые пакеты были надеты на водосточные трубы снизу наподобие сапог, что и создало эффект «обутости» водостоков.

Перейдем к анализу ЛСВ *обуть*₄ – «обмануть, провести кого-л.», которое отмечается уже Словарем В. Даля, см.: «*Этот кулак обуль меня порядочно, надуль, обмануль* [5, с. 627]. Семантическое описание значения можно сформулировать следующим образом: «X делает так, что Y теряет Z». В октантную структуру ЛСВ *обуть*₄ вместо субъекта-бенефактива входит субъект-пациенс – жертва обмана, мошенничества или грабежа.

С синхронной точки зрения это значение «выпадает» из системы, представляется не связанным непосредственно с прототипическим значением и противоречащим внутренней форме, поскольку на первый план здесь выдвигается семантика насильственного лишения, утраты, антонимичная значению *обуть*₁. Глагол из тематического класса обладания переходит в противоположный – тематический класс глаголов насильственной утраты, потери, лишения.

Полнее всего ЛСВ *обуть*₄ описывают авторы «Толкового словаря русского общего жаргона»: **Обуть**. Обобрать (обманом) или ограбить, применив насилие. *Коннот.*: Отрицательная оценка. По принципу противоположности: противопоставленность «нормальному» действию, когда обувь надевают на человека. Ср. также *одеть* – «раздеть (до нитки)», «снять последнее». *Происхожд.*: Цепочка замен: лит. перен. *раздеть* (до нитки) – противоположным одеть, а затем смежным по значению *обуть* [7, с. 128–129].

Не отрицая предложенную авторами трактовку, а скорее дополняя её, мы предполагаем, что истоки формирования значения ЛСВ *обуть*₄ кроются в этимологии глагола *обуть*. Как свидетельствует этимологический словарь (см. выше), праслав. глагол **obuti(cę)* соотносится своим инд.-евр. корнем **eu-*: **ou-* с лит. (ар)auti, лтш. aut «обувать, разувать», лат. eхiо «снимаю с себя, скидываю» [24], то есть латентно содержит в себе противоположную семантику, которая в какой-то момент оказалась востребованной речевой практикой.

Уместным представляется привести здесь мысль В. В. Налимова о континуальности человеческого мышления, в силу которого человек сталкивается с парадоксальным явлением: всё богатство смыслового содержания кодируется словом и таким образом остается скрытым, оно существует лишь в потенциальной форме и проявляется через возможность строить безграничное число фраз [13].

Можно предположить, что таким «ключом» для раскрытия латентной семантики ЛСВ *обуть*₄ может служить выражение, ставшее со временем фразеологизмом, которое приводит в своем словаре В. Даль: «*Обуть (переобуть) кого изъ сапогъ в лапти*, обмануть и поставить в еще худшее положение, *чѣмъ быть*» [5, с. 627]. Представляется, что к его появлению привела реальная ситуация, когда человека обманом уговорили поменять сапоги на лапти, а возможно, просто укра-

ли сапоги, которые пришлось заменить лаптями. Ситуацию обмана, связанного с лишением человека обуви, отражает целый ряд синонимических фразеологизмов, которые приводят современные словари, см.: 3. *Разг.-сниж.* Ловко обмануть, провести кого-л. ◇ **Обуть кого-л. в (чертовы) лапти; Обуть кого-л. на обе ноги.** Ловко обмануть [3]; **Обувать** (сов. **Обуть**), кого (или ~ **в лапти**, ~ **в валенки**, ~ **в чуни** и т. п.). 1. Обманывать, надувать, облапошивать; продавать по завышенной цене; хитрить [6].

Со временем в активном употреблении осталось лишь ядро устойчивого сочетания – глагол *обуть*, сохраняющий свое новое значение. Наши предположения подтверждает БСРЖ, фиксирующий «криминальную» семантику глагола, см.: **Обуть**. 1. кого (на что). *Мол., крим.* Отобрать, отнять у кого-л. что-л.; ограбить кого-л. *Обули на «Жигуленка». Меня вчера на червонец обули* [12].

ЛСВ *обуть*₄, несмотря на отчетливо сниженную коннотацию, довольно часто мелькает на страницах различных интернет-изданий, чаще всего в составе заголовков, например: *Кумир 90-х обул бывшую любовницу на миллион рублей* (<https://morena-morana.livejournal.com>); *Депутат Госдумы «обул» футболиста сборной России на 200 млн.* (<https://www.obozrevatel.com>); *С начала года контрабандист Альперин «обул» Украину на четверть миллиарда* (<https://elise.com.ua>). В последнем контексте актуализируется сема «ограбил», эксплицитно представленная в «криминальном» значении глагола, отмеченном в БСРЖ (см. выше).

Современная речевая интернет-практика свидетельствует, что под влиянием ЛСВ *обуть*₄ переносное значение «обмануть» развивается и у собственно возвратного глагола *обуться*, ср.: **Сам и «обулся»**. *Инспекцией МНС по Новогрудскому району проведена внеплановая тематическая оперативная проверка деятельности индивидуального предпринимателя «М». Установлено, что предприниматель привлек к работе человека, который не является его близким родственником. А тот в свою очередь продал обувь на 1,1 миллиона рублей, не проведя деньги через кассу. Кроме того, в павильоне предпринимателя находилось 13 пар обуви на сумму 13,2 миллиона рублей без контрольных знаков. На виновных лиц составлены протоколы об административных правонарушениях. Немаркированный товар изъят, материалы проверки направлены в Хозяйственный суд Гродненской области...* (<http://www.nalog.gov.by>); **Поставщики «обулись»**. *В начале октября назад в Находку были ввезены 40 сорокафутовых контейнеров с обувью известных торговых марок. После различных проверок и экспертиз с участием представителей компаний NIKE и ADIDAS было установлено, что товар общей стоимостью 230 миллионов рублей является контрафактным, или попросту – подделкой. По словам транспортного прокурора города Находки Дениса Бабикова, по данному факту возбуждено десять уголовных дел. Весь товар, принадлежащий китайской фирме, находится под арестом...* (<https://vladnews.ru>).

Появление ЛСВ *обуться*₄ порождается метонимическим сдвигом: ‘обмануть кого-то’ → ‘обмануть самого себя’. В результате мошеннической деятельности, планируемой по отношению к другим, пострадавшим оказывается сам субъект.

В интернет-коммуникации отмечен еще один ЛСВ глагола *обуть* – ‘выиграть, опередить’, который встретился нам в следующем контексте: *Зеленский «обул» Саакашвили – назвали сенсацию рейтингов партий. Семь политических партий имеют шанс пройти в украинский парламент в случае досрочных выборов. <...> «Сенсация – партия "Слуга народу" Владимира Зеленского. Среди всех опрошенных она набирает 3,3 %. <...> Среди тех, кто намерен участвовать в выборах – 4 %. Это, например, больше, чем партия "Рух нових сил" Михаила Саа-*

кашвили», – сказала директор фонда Демократические инициативы Ирина Бекешкина (<https://gazeta.ua>). В контексте актуалізується сема 'опередил по результатам рейтинга'.

Поскольку источник этого ЛСВ – арготическая речь (см.: [6, с. 295]), вполне возможно, что он «отпочковался» от ЛСВ *обуть*₄ путем расширения значения в криминальном (см.: *«обуть» в карты* – «обмануть, выиграть, жульничая, мошенничая») и спортивном (см.: «обуть кого-л.» – «победить») жаргонах. Ср.: «игровые» значения глагола *обуть*, зафиксированные в БСРЖ: **Обуть**. 3. кого. *Карт., мол.* Обуть кого-л. **Колю вчера в покер обули*. 4. кого. *Спорт*. Победить кого-л. *Мы Америку в хоккее обуем* [12]. В «спортивном» значении нивелируется сема способа действия «обмануть, жульничая, мошенничая» и актуализируется семантика победы в спортивной игре, соревновании.

Обозначим «карточное» значение глагола как ЛСВ *обуть*₅, а «спортивное» – ЛСВ *обуть*₆. Значение «выиграть, опередить в рейтинге политических партий» можно рассматривать как семантический сдвиг в ЛСВ *обуть*₆, обусловленный переносом его в сферу политики, что позволяет обозначить его как ЛСВ *обуть*_{6а}. При этом в политико-публицистической сфере у ЛСВ сохраняется семантика соревновательности и нивелируется сема способа действия 'победить, играя'.

Перед тем как перейти к обобщению, отметим, что авторы интернет-текстов не только активно используют жаргонные ЛСВ₃₋₅, чаще всего маркируя их с помощью кавычек, но и обращаются к ним для создания языковой игры, сталкивая в одном контексте прямые и переносные ЛСВ, ср.:

(1) *Готовимся к зиме: Обулся сам – обуи машину* (vchasnik.ua).

(2) *Обулся сам и «обул» магазин в Краснодаре на 16 тысяч рублей приезжий из Черкесска. Мужчина украл полуботинки из обувного магазина накануне «черной пятницы». В момент задержания он «щеголял» в похищенной обуви* (<http://krasnodarmedia.su>).

(3) *Как обуть машину, чтобы не «обули» вас?* (www.agv33.ru).

(4) *Обуться без «обувательства»*. ...Недавно я стала свидетелем переправки между продавцом обуви и покупателем, у дочка которого после двухдневной носки сапог отвалился каблук. *Как защитить свои права при покупке обуви?* (<http://www.dancor.sumy.ua>).

В (1) прагматический эффект языковой игры создается за счет сопряжения в одном контексте ЛСВ *обуться*₂ и ЛСВ *обуть*₃; в (2) – *обуться*₁ и *обуть*₄; в (3) – *обуть*₃ и *обуть*₄; в (4) – *обуться*₂ и *обуть*₄, от которого образовано окказиональное существительное «обувательство».

Дискурс Интернета демонстрирует и речевые ошибки, связанные с употреблением возвратного глагола *обулись* в форме совершенного вида, ср.: *Туфли новые (обулись один раз в квартире) фирмы CLARKS. Кожа как внутри, так и снаружи. Очень классные. Длина стельки 22,5 см. Продаю дешево* (из объявления) (*обулись = были обуты).

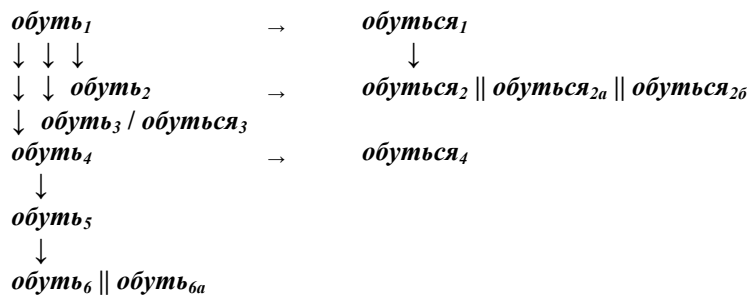
Дополним таблицу 1 (см. выше) ЛСВ, обнаруженными в словарях ненормативной лексики и в речевой практике Интернета, отмеченными нами в ходе анализа (см. табл. 2):

* «Карточное» значение, в свою очередь, образовано путем сужения значения «обмануть» вследствие указания на способ обмана – «жульничая, мошенничая» (Т. П.).

Таблиця 2

Значения	<i>Обуть</i>	<i>Обуться</i>
Надеть обувь	ЛСВ <i>обуть</i> ₁ (кто, что, кого, на кого, кому)	ЛСВ <i>обуться</i> ₁ (кто, во что)
Снабдить, обеспечить обувью	ЛСВ <i>обуть</i> ₂ (кто, кого)	ЛСВ <i>обуться</i> ₂ , <i>обуться</i> _{2а} , <i>обуться</i> _{2б} (кто)
Поставить шину на колесо автомашины	ЛСВ <i>обуть</i> ₃ (кто, что, во что) / <i>обуться</i> ₃ (что, во что, страд.)	–
Обмануть, провести кого-л.; ограбить	ЛСВ <i>обуть</i> ₄ (кто, кого)	ЛСВ <i>обуться</i> ₄ (кто)
Обыграть в карты, обманывая	ЛСВ <i>обуть</i> ₅ (кто, кого, в чем)	–
Выиграть в спорте; опередить	ЛСВ <i>обуть</i> ₆ , <i>обуть</i> _{6а} (кто, кого, в чем)	–

В заключение представим семантическую структуру анализируемых глаголов в виде схемы, демонстрирующей проявление их семантического потенциала в речевой практике и связи их ЛСВ:

Проведенное исследование позволяет сделать следующие **выводы**:

1) семантический потенциал глаголов *обуть/обуться* реализуется в основном в зоне субстандартных подсистем русского языка, а именно: жаргоне автомобилистов (*обуть*₃), криминальном (*обуть*₄, *обуть*₅) и спортивном (*обуть*₆) жаргонах, откуда проникает в сферу интернет-публицистики, продолжая свое развитие в сфере политики (*обуть*_{6а});

2) ЛСВ *обуть*₂ и ЛСВ *обуться*₂, относящиеся к зоне литературного языка, образованы путем метонимических, а жаргонные ЛСВ – метафорических переносов значений. Речевые модификации значений, связанные с отдельными ЛСВ, могут носить как метонимический (*обуться*_{2а}, *обуться*_{2б}, *обуться*₄, *обуть*₅, *обуть*₆ || *обуть*_{6а}), так и метафорический (*обуть*₃/*обуться*₃) характер, хотя преимущество остается за метонимическими сдвигами и литературных, и жаргонных ЛСВ глаголов;

3) развитие некоторых ЛСВ, наряду с метонимическими и метафорическими модификациями, обуславливается и влиянием внутренней формы глаголов *обуть/обуться*, характеризующей исходное значение глагола на синхронном уровне (см. *обуть*₃); объяснить появлением ЛСВ *обуть*₄ можно только с учетом этимологического и прототипического значений глагола;

4) процесс формирования производных значений может сопровождаться изменением октантной структуры ЛСВ (*обуть*₃/*обуться*₃, *обуться*₄ и др.) и переходом глагола в другой тематический класс (*обуть*₄, *обуть*₅).

Перспективы дальнейших исследований видятся нам в изучении механизма развития переносных значений глаголов *переобуть/переобуться* в их соотношении с мотивирующими структурами глаголов *обуть/обуться*.

Библиографические ссылки

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Москва: Наука, 1974. 367 с.
2. Апресян Ю. Д. Отечественная теоретическая семантика в конце XX столетия. *Известия РАН*. 1999. Т. 58. № 4. С. 39–53.
3. Большой толковый словарь русского языка / сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. Санкт-Петербург, 2000. 1536 с.
4. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). 3-е изд., испр. Москва: Высш. школа, 1986. 640 с.
5. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: Т. 2. И–О. Москва: Рус. яз., 1981. 779 с.
6. Елистратов В. С. Словарь русского арго. Москва: Русские словари, 2000. 694 с.
7. Ермакова О. П., Земская Е. А., Розина Р. И. Слова, с которыми мы все встречались: Толковый словарь русского общего жаргона. Москва: Азбуковник, 1999. 320 с.
8. Зализняк А. А. Многозначность в языке и способы ее представления. Москва: Языки славянской культуры, 2006. 672 с.
9. Квеселевич Д. И. Толковый словарь ненормативной лексики русского языка. Москва, 2003. 1021 с.
10. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика: учебник. Москва: Едиториал УРСС, 2004. 352 с.
11. Кустова Г. И. Типы производных значений и механизмы языкового расширения. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 472 с.
12. Мокиенко В. М., Никитина Т. Г. Большой словарь русского жаргона. Санкт-Петербург: Норинт, 2001. 720 с.
13. Налимов В. В. Вероятностная модель языка. Москва: Наука, 1974. 272 с.
14. Ожегов С. И. Словарь русского языка. 15-е изд. Москва: Рус. яз., 1984. 816 с.
15. Падучева Е. В. Глаголы действия: толкование и сочетаемость. *Логический анализ языка: Модели действия*. М., 1992. С. 69–77
16. Плунгян В. А., Рахилина Е. В. Полисемия служебных слов: предлоги *через* и *сквозь*. *Русистика сегодня*. 1996. № 3. С. 1–17.
17. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. Москва, 2007. 314 с.
18. Пристайко Т. С. Слово, за которым встает эпоха... (о семантической актуализации прилагательного «правильный»). *Человек. Сознание. Коммуникация. Интернет* / науч. ред. Л. Шипелевич. Варшава, 2008. С. 547–556.
19. Розина Р. И. Семантическое развитие слова в русском литературном языке и современном сленге: глагол. Москва: Азбуковник, 2005. 302 с.
20. Словарь русского языка: в 4 т. 2-е изд. Москва: Рус. яз. Т. 2. К–О. 1982. 736 с.
21. Туровский В. В. О соотношении значений многозначного слова. *Семиотика и информатика*. Москва, 1985. Вып. 26. С. 83–103.
22. Уфимцева А. А. Лексическое значение (Принцип семиологического описания лексики). Москва: Наука, 1986. 240 с.
23. Шмелев Д. Н. Современный русский язык. Лексика. Москва, 1977. 335 с.
24. Этимологический словарь современного русского языка / сост. А. К. Шапошников: в 2 т. Т. 2. Москва: Флинта: Наука, 2010. 576 с.

References

1. Apresjan, Ju. D. (1974) Lexical semantics. Synonymic linguistic means. [*Leksicheskaja semantika. Sinonimicheskie sredstva jazyka*], Moscow, 367 p.
2. Apresjan, Ju. D. (1999), National theoretical semantics at the end of the 20th century. [“Otechestvennaja teoreticheskaja semantika v konce XX stoletija”], *Izvestija Rossijskoj Akademii nauk*, vyp. 58, № 4, pp. 39–53.

3. *A large explanatory dictionary of the Russian language* (2000), [*Bol'shoj tolkovyj slovar' russkogo jazyka*], St. Peterburg, 1536 p.
4. Vinogradov, V. V. (1986), Russian language (Grammatical theory of a word) [*Russkij jazyk (Grammaticheskoe uchenie o slove)*]. 3-e izd., ispr., Vyssh. shkola, Moscow, 640 p.
5. Dal', V. I. (1981), Explanatory Dictionary of the Living Great Russian Language: V. 2 I-O. [*Tolkovyj slovar' zhivogo velikorusskogo jazyka*], vol. 2. I–O. Moscow, 779 c.
6. Elistratov, V. S. (2000), Dictionary of the Russian Argo [*Slovar' russkogo argo*], Russkie slovari, Moscow, 694 p.
7. Ermakova, O. P., Zemskaja, E. A., Rozina, R. I. (1999), Explanatory Dictionary of the Russian Common Jargon [*Slova, s kotorymi my vse vstrechalis': Tolkovyj slovar' russkogo obshhego zhargona*], Azbukovnik, Moscow, 320 p.
8. Zaliznjak, A. A. (2006), Linguistic Polysemanticity and Means of its Representation. [*Mnogoznachnost' v jazyke i sposoby ee predstavlenija*], Moscow, 672 p.
9. Kobozeva, I. M. (2004), *Linguistic Semantics* [*Lingvisticheskaja semantika: uchebnik*], Editorial URSS, Moscow, 352 p.
10. Kveseleovich, D. I. (2003), *Explanatory Dictionary of Expletives of the Russian Language* [*Tolkovyj slovar' nenormativnoj leksiki russkogo jazyka*], Moscow, 1021 p.
11. Kustova, G. I. (2004), *Types of derived meanings and mechanisms of linguistic expansion*. [*Tipy proizvodnyh znachenij i mehanizmy jazykovogo rasshirenija*], Moscow, 472 p.
12. Mokienko, V. M., Nikitina, T. G. (2001), *Large dictionary of jargon in the Russian language* [*Bol'shoj slovar' russkogo zhargona*], Norint, St. Peterburg, 720 p.
13. Nalimov, V. V. (1974), *Stochastic linguistic model* [*Verojatnostnaja model' jazyka*], Moscow, 272 p.
14. Ozhegov, S. I. (1984), *Dictionary of the Russian language*. Vol. 15 [*Slovar' russkogo jazyka*. Izd. 15], Moscow, 816 p.
15. Paducheva, E. V. (1992), “Imperative verbs: interpretation and cooccurrence”. *Logical linguistic analysis: Action models* [“Glagoly dejstvija: tolkovanie i sochetaemost’”. *Logicheskij analiz jazyka: Modeli dejstvija*], Moscow, pp. 69–77.
16. Plungjan, V. A., Rahilina, E. V. (1996) “Polysemanticity of function words: prepositions *через* and *сквозь*”. *Russian philology today* [“Polisemija sluzhebnyh slov: predlogi *cherez* i *skvoz*”]. *Rusistika segodnja*, № 3, pp. 1–17.
17. Popova, Z. D., Sternin, I. A. (2007), *Cognitive linguistics* [*Kognitivnaja lingvistika*], Moscow, 314 p.
18. Pristajko, T. S. (2008), “A word behind which epoch appears... (on the semantic actualization of adjective *pravilnyj*)”. *Human.. Consciousness. Communication. The Internet / scientific editor L. Shipelevich* [“Slovo, za kotorym vstaet jepoha... (o semanticheskoy aktualizacii prilagatel'nogo «pravil'nyj»)”. *Chelovek. Soznanie. Kommunikacija. Internet / nauch. red. L. Shipelevich*], Warszawa, pp. 547–556.
19. Rozina, R. I. (2005), *Semantic development of a word in the context of the Russian literary language and modern slang: a verb* [*Semanticheskoe razvitie slova v russkom literaturnom jazyke i sovremennom slenge: glagol*], Moscow, 302 p.
20. *Dictionary of the Russian language* (1981–1984), т. 2 [*Slovar' russkogo jazyka, vol. 2*], Moscow. 736 p.
21. Turovskij, V. V. (1985), “On the balance of meanings of a polysemantic word. *Semiology and informatics* [“O sootnoshenii znachenij mnogoznachnogo slova”]. *Semiotika i informatika*], Moscow, vyp. 26, pp. 83–103
22. Ufimceva, A. A. (1986), Lexical meaning (a principle of semiologic description of lexis) [*Leksicheskoe znachenie (Princip semiologicheskogo opisanija leksiki)*], Nauka, Moscow, 240 p.
23. Shmelev, D. N. (1977), *Modern Russian language. Lexis* [*Sovremennyj russkij jazyk. Leksika*], Moscow, 1977, 335 p.
24. *Etymology dictionary of the modern Russian language/* originated by A. K. Shaposhnikov: 2 vol. Vol. 2. [*Jetimologicheskij slovar' sovremennogo russkogo jazyka / sost. A. K. Shaposhnikov: v 2 t. T. 2*], Moscow, 2010, 576 p.

ПРИСТАЙКО Тамара Степанівна

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального і слов'янського мовознавства
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара; пр. Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49010,
Україна; тел.: +38(056) 374-98-80; E-mail: tamarapristayko@gmail.com;
ORCID ID 0000-0002-4639-0046

РЕАЛІЗАЦІЯ СЕМАНТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДІЄСЛІВ *ВЗУТИ/ВЗУТИСЯ*
В МОВІ ІНТЕРНЕТУ

Анотація. *Мета дослідження* – аналіз похідних значень слів *взути/взутися* у контексті прояву і розвитку їх семантичного потенціалу. *Об'єкт вивчення* – словникові статті й мовленнєві контексти, що репрезентують вживання дієслів *взути/взутися* у мові Інтернету; *предмет дослідження* – механізми розвитку похідних значень дієслів *взути/взутися*. Використано *методи* спостереження, співставлення, класифікації і опису, прийомом семантико-когнітивного аналізу і метамови, опрацьованої Ю. Д. Апресяном. *Результатом* дослідження є виявлення семантичної структури дієслів *взути/взутися* та механізмів розвитку їх похідних значень. *Практичне застосування* результатів можливе у дослідженнях розвитку категорії багатозначності і засобів її вираження у російській мові. **Висновки:** 1) семантичний потенціал дієслів *взути/взутися* реалізується в основному в зоні субстандартних підсистем російської мови, а саме: жаргоні автомобілістів (*взути₃*), кримінальному (*взути₄*, *взути₅*) та спортивному (*взути₆*) жаргонах, звідки поширюється у сферу інтернет-публіцистики, продовжуючи свій розвиток у сфері політики (*взути_{6a}*); 2) ЛСВ *взути₂* та ЛСВ *взутися₂*, що належать до зони літературної мови, утворені внаслідок метонімічних, а жаргонні ЛСВ – метафоричних та метонімічних переносів значень; 3) розвиток деяких ЛСВ, на рівні з метонімічними та метафоричними модифікаціями, зумовлено впливом внутрішньої форми, а також етимологічного й прототипного значень дієслів *взути/взутися*; 4) процес формування похідних значень може супроводжуватися зміною октантної структури ЛСВ (*взути₃/взутися₃*, *взутися₄* тощо) і переходом дієслова до іншого тематичного класу (*взути₄*, *взути₅*).

Ключові слова: багатозначність, семантична структура дієслова, внутрішня форма, прототипне значення, октантна структура, метафора, метонімія.

Тамара S. PRYSTAIKO

Doctor of Science, Philology, Head of the Department of General and Slavonic Linguistics of Oles Honchar
Dnipro National University; Gagarin Avenue, 72, Dnipro, 49010, Ukraine; tel.: +38(056) 374-98-80;
e-mail: tamarapristayko@gmail.com; ORCID ID 0000-0002-4639-0046

IMPLEMENTATION OF SEMANTIC POTENTIAL OF *ОБУТЬ/ОБУТЬСЯ*
VERBS IN WEBLISH

Summary. Objective. Objective is to analyze derived meanings of *обуть/обуться* words in the context of manifestation and development of their semantic potential. *Objects of the studies* are lexical entries and verbal contexts representing the use of *обуть/обуться* verbs in terms of Weblish; *subject of the study* are development mechanisms of the derived meanings of *обуть/обуться* verbs. *Methods* of observation, comparison, classification, and description have been used as well as processes of semantic and cognitive analysis, and metalanguage developed by Yu. D. Апресян. *Outcomes* of the studies have made it possible to identify semantic structure of *обуть/обуться* verbs as well as the development mechanisms of their derived meanings. *Practical use* of the outcomes is possible while studying the polysemanticity category progress and its representation means in the Russian language. **Conclusions:** 1) semantic potential of *обуть/обуться* verbs is implemented mainly in the field of substandard subsystems of the Russian language, namely: jargon of automobilists (*обуть₃*), criminous jargon (*обуть₄*, *обуть₅*), and sportive jargon (*обуть₆*) where from it penetrates into a sphere of the Internet journalism keeping on its development in the policy (*обуть_{6a}*); 2) belonging to standard language, LSV *обуть₂* and LSV *обуться₂*, have been derived by means of metonymic transfer of meanings, and argotic LSVs – by means of metaphoric and metonymic transfers of meanings; 3) along with metonymic and metaphoric modifications, the development of certain LSVs depends upon the inner form influence as well as etymological and prototypic meanings of *обуть/обуться* verbs; and 4) a process of the derived meanings formation may be followed by change in octantal structure of LSV (*обуть₃/обуться₃*, *обуться₄* etc.) and the verb transfer to another thematic category (*обуть₄*, *обуться₅*).

Key words: polysemanticity, semantic structure of a verb, inner form, prototypic meaning, octantal structure, metaphor, metonymy.

Надійшла до редколегії 15.02.18

ПРУТЧИКОВА Валентина Василівна

кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри перекладу та іноземних мов
Національної металургійної академії України; пр. Гагаріна, 4, м. Дніпро, 49005, Україна;
тел.: +38(056) 374-82-61; E-mail: prutchykova_v@ukr.net; ORCID ID 0000-0001-8123-1377

ПАРЕМІЯ ЯК КОГНІТИВНА МОДЕЛЬ ДЛЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОЛЕКТИВНИХ ЗНАНЬ

Анотація. *Мета дослідження* – виявити когнітивно-комунікативні універсалії паремій для репрезентації колективних знань і їх роль в організації концептуалізації. *Об'єкт дослідження* – німецькі паремії як «готові когнітивні моделі» для своєрідного вербального відображення концептосфери етносу, *предмет* – основні когнітивно-комунікативні індикатори паремії. *Матеріал дослідження* – активно функціонуючі німецькі паремії, представлені на інтернет-платформі SprichWort-Plattform. Застосовано описовий, семантичний та зіставний *методи*. У *результаті* дослідження визначено основні когнітивно-комунікативні параметри паремії у термінах знання, яке базується на категоріях дидактичної оцінки, структурно-сміслової бінарності, логіко-сміслового моделювання висловлення, які є визначальними для концептуалізації колективних знань. *Практичне застосування* результатів можливе у дослідженнях сітки фреймових знань паремійних висловлень. **Висновки:** німецькі паремії як прагматичні висловлення із ситуативно-зв'язаним, фреймо-орієнтованим значенням успішно функціонують завдяки наявності загального фонду знань комунікантів відносно усталених мовленнєвих узагальнень про навколишній світ. У фонді знань вони утримуються як конвенціональні універсалії і є уніфікованими когнітивними моделями для репрезентації колективних знань про картину світу. Паремії є репрезентантами усталених концептуалізацій, з якими співвідносяться ціла сітка різного роду фреймових знань, і типізованими фреймовими моделями для подання семантичних даних вищого рівня, які представлені за допомогою загальних категорій дидактичної оцінки, структурно-сміслової бінарності, логіко-сміслового моделювання висловлення. Уніфікована структура даних паремій, що зберігається у пам'яті носіїв мови, використовується ними як інструмент для упорядкування та організації інформації, як засіб пізнання і когнітивної оцінки нових паремійних та аналогічних ситуацій. Паремії як носії соціально-концептуальної інформації з конвенціонально-оцінною спрямованістю мають здатність впливати на когнітивну поведінку комунікантів.

Ключові слова: паремія, концепт, фрейм, когнітивний вплив, мовленнєва діяльність, когнітивна поведінка.

Постановка проблеми. Останнім часом, у зв'язку зі зростаючим інтересом лінгвістів до мовної та концептуальної картин світу, особливої актуальності набувають дослідження співвідношення мови, мислення та свідомості, зокрема тих аспектів, які стосуються мовної культури, психології, соціології, а також наївної картини світу і наївної лінгвістики з метою моделювання сучасної мовної картини світу [1, с. 7]. У зв'язку з цим зростає інтерес до ритуальних і сакральних текстів, ідіом і паремій як свого роду «згорнутих текстів», у яких збереглося те концептуальне уявлення про світ, яке втрачено в сучасній мові [14, с. 303], оскільки вони відображають етнічну специфіку мовленнєвої поведінки тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти і можуть бути використані при моделюванні відповідного комунікативного простору.

Зв'язок із попередніми дослідженнями. Паремії є актами своєрідного вербального відображення концептосфери етносу і можуть трактуватися як специфічні мовленнєві узагальнення (універсалії), за допомогою яких описуються явища матеріального та ідеального світу відповідно до загальних категорій [15, с. 14]. Дослідження загальних концептів і категорій у сучасній лінгвістиці стали останнім часом співвід-

носити з поняттями фрейму, гіперфрейму, фреймових сценаріїв і т. ін. [18, с. 351]. Оскільки успішність комунікації забезпечується завдяки наявності загального фонду знань про світ у комунікантів (Weltwissen) [16], то аналіз засобів вираження будь-якої інформації, на думку Т. А. ван Дейка, повинен здійснюватися у термінах знання, «яке має більш загальний характер: розуміння неминуче базується на більш загальних концептах, категоріях, правилах і стратегіях» [4, с. 16].

Як підкреслював М. Мінський, відправним моментом для теорії фреймів послужив той факт, що людина, намагаючись зрозуміти нову для себе ситуацію або по-новому поглянути на уже звичні речі, вибирає із своєї пам'яті деяку структуру даних, що називають фреймом, з тим розрахунком, щоб шляхом змін у ній деяких деталей пристосувати її для розуміння більш широкого класу явищ і процесів. Фрейм є структурою даних для представлення стереотипної ситуації [9, с. 7; 5].

Будь-який мовленнєвий акт характеризується тією або іншою формою комунікативної взаємодії, в основі якої лежить її кореляція з ситуацією-типом, що й є фреймом із притаманними йому якостями та функціональними умовами [4; 9; 13]. Слід підкреслити, що фрейми – це не просто «куски» знань, які виділяються довільно, і не просто набір асоціацій. Вони є одиницями, що організовані навколо відповідного концепту і включають основну, типову і гіпотетичну інформацію, яка з цим концептом асоціюється. Вони мають більш або менш виражену конвенціональну природу і тому можуть визначати й описувати те, що у суспільстві є «характерним» або «типовим» [4, с. 16–17].

Як фразеологізовані висловлення, паремії корелюють із фреймовими моделями представлення знань, оскільки їх утримує разом те, «що вони мотивуються, визначаються і структуруються особливими уніфікованими конструкціями знання або зв'язаними схематизаціями досвіду»... і є свого роду «пакетами інформації» про різні області знань у практиці людини, які забезпечують адекватну когнітивну обробку стандартних ситуацій [13, с. 54]. Когнітивно-комунікативна природа німецьких паремій ще не отримала системного висвітлення, що і визначає *актуальність* їх дослідження в сучасній лінгвістиці.

Постановка задачі дослідження. *Метою* даної статі є аналіз основних уніфікованих когнітивно-комунікативних індикаторів репрезентації колективних знань у німецьких пареміях як прагматичних висловленнях із ситуативно-зв'язаним, фреймо-орієнтованим значенням.

Виклад основного матеріалу. Паремії як конвенціональні мовленнєві універсалиї мають певні уніфіковані когнітивні індикатори репрезентації колективних знань про картину світу. Вони апіорі можуть бути співвіднесені з деякою структурою даних, що зберігається в пам'яті носіїв мови, яка використовується реципієнтом як інструмент для упорядкування та організації інформації та як засіб пізнання нових або відомих паремійних ситуацій і їх актуальної оцінки.

Ситуативні і фразеологічні висловлення, що співвідносяться з різними мовними штампами і кліше, інтерпретуються в германістиці в термінах семантики фреймів як комунікативні формули або прагматичні ідіоми із ситуативно-зв'язаним, фреймо-орієнтованим значенням. В дослідженнях німецьких вчених так звані «узуальні фрази» та усталені висловлення типу паремій розглядаються як особливі мовні концептуалізації. Вони, незважаючи на свою когнітивно-індивідуальну природу, в мовленнєвих умовах виступають як усталені концептуалізації (Konzeptualisierungen) і служать фреймовими моделями (Frame-Modell) у вигляді репрезентативних рамок для колективних знань (Repräsentationsrahmen für kollektives Wissen) [16, с. 63].

Оскільки паремії є репрезентантами усталених концептуалізацій, з якими співвідноситься ціла сітка різного роду фреймових знань, то вони можуть розгля-

датися як фреймові моделі для подання семантичних даних вищого рівня, які представлені в першу чергу за допомогою загальних категорій, які притаманні усім мовленнєво-мисленнєвим і когнітивним актам.

Як підкреслює А. Д. Белова, загальноновизнаним є той факт, що основою категоризації, номінації, формування думки в багатьох випадках є оцінка, а тому найбільш поширеною формою предикації є аксіологічні значення [3, с. 16; 2, 11]. Найвищий ступінь оцінності мають судження, які відображають раціональну інтерпретацію дійсності з точки зору соціуму. Саме такими судженнями є паремії, оскільки їх основна функція пов'язана зі здатністю давати оцінку всьому, що трапляється у зовнішньому світі з точки зору мовного колективу [12, с. 22], який виступає їх імпліцитним «автором». За визначенням А. А. Івіна, паремії є такими висловлюваннями, які виражають переконання людей в тому, що є добро і що є зло [6, с. 5].

Паремійна ситуація інгерентно містить у собі деяку оцінку подій, дій, осіб тощо, яка може декодуватися залежно від розподілу соціальних ролей і намірів учасників комунікації та здійснювати певний когнітивний вплив на адресата через схвалення або несхвалення представленого в даній ситуації стану речей. Тим самим узуальна оцінка паремії сприяє позитивній або негативній орієнтації адресата в конкретних когнітивно-комунікативних умовах. У подальшому така прагматична орієнтація на базі узуального оцінного значення в директивному плані проявляється як порада, настанова, рекомендація за формулою «Роби так / Не роби так, як представлено у даній ситуації». Пор.: *Strecke dich nach der Decke* (≈ По своєму ліжку простягай ніжку). *Man lernt, solange man lebt* (≈ Вік живи – вік учись). *Lerne was, so kannst du was* (≈ Знання людині – що крила пташині). *Willst du den Genuß, so nimm auch den Verdruß* (≈ Любиш кататись – люби й саночки возити). *Lecke nicht wider den Stachel* (≈ Не чинай смолу, бо прилипнеш).

За оцінним спрямуванням можна виділити дві групи паремій з точки зору моделювання когнітивної поведінки адресата: такі, що дають оцінку з позитивною орієнтацією адресата (*Versuch macht klug* – ≈ Наука – срібло, а практика – золото), такі, що дають оцінку з негативною орієнтацією адресата (*Viel lesen und nicht durchschauen ist viel essen und nicht verdauen* (≈ Не важливо скільки, а важливо як; З великої хмари та малий дощ)). Позитивна оцінна орієнтація адресата у першому прикладі декодується так: «Досвід робить розумним, досвід – кращий вчитель. Це добре. Набирайся досвіду». Негативна орієнтація у другому прикладі виражає застереження: «Читати і не засвоювати прочитане – це погано, не роби так». Оцінка здійснюється на рівні буквального значення, а потім декодується на рівні переносного смислу. У процесі комунікації оцінна орієнтація паремії, яка характерна для усього класу такого роду стереотипних ситуацій, актуалізує у пам'яті мовця паремійний фреймовий сценарій, через призму якого відбувається когнітивна обробка та схематизація конкретної ситуації.

Як показують приклади, паремія характеризує деяку реальну ситуацію, щоб спонукати адресата винести з неї певний урок та зорієнтувати його таким чином, щоб він у своїй практичній діяльності керувався представленою в паремії морально-етичною нормою поведінки, прийнятою у суспільстві. Як пише В. Н. Телія [12, с. 39], оцінна спрямованість паремії детермінована світоглядом народу, його культурно-історичним досвідом, системою існуючих у даному соціумі критеріїв оцінки... а також універсальністю оцінного судження, що зобов'язує «дотримуватися» сумірності цінності об'єкта з деякими стереотипами або стандартами за певною шкалою, що віддзеркалює суспільно складені уявлення про добре або погане, або ж про те, що проявляється понад або нижче норми.

Говорячи про виразові засоби узуальної оцінки, слід відзначити, що важливою властивістю когнітивно-комунікативної орієнтації паремії є образність, яку слід розуміти як семантичну властивість мовного знаку, його здатність виражати певний немовний зміст (передавати немовну інформацію) через цілісне наочне представлення образу з метою характеристики особи, предмету, явища, що ним визначаються, та вираження емоційної оцінки суб'єкта-мовця [7, с. 71]. Завдяки образності, паремії несуть у собі деяку соціально-концептуальну інформацію, що дозволяє розглядати їх як висловлення з соціально-оцінною спрямованістю. Отже, аксіологічну константу можна вважати одним із основних когнітивно-комунікативних параметрів паремії, який є визначальним для концептуалізації колективних знань.

Спираючись на дослідження в галузі риторики, теорії аргументації та на історико-типологічні спостереження, лінгвісти дійшли висновку про те, що деякі особливості, притаманні мисленню людини, впливають і на мовну категоризацію. Йдеться, зокрема, про такі властивості людського мислення, як бінарність і протиставлення [3, с. 18]. Бінарне протиставлення, що є одним із стилістичних і риторичних прийомів, є універсальним засобом аргументації у паремії. Однією з головних рис, які забезпечують структурно-сміслову незалежність паремії, є його облігаторна, специфічна за значенням структурно-сміслового двочленність, котра базується на його семантичній бінарності.

Паремії – це традиційні фольклорні висловлення, які складаються щонайменше із одного дескриптивного елемента, який, у свою чергу, складається із теми і тлумачення. Це означає, що паремії складаються як мінімум із двох слів [8, с. 31]. У плані семантичних і структурних особливостей німецькі паремії характеризуються передусім двоскладністю своїх смислових компонентів. Кожна німецька паремія складається із двох семантичних комплексів, перший із яких називає предмет мовлення, дію або умову, при якій здійснюється ця дія, а другий вказує на характерні ознаки предмета, на діючу особу, доцільність/недоцільність здійснення дії [Там само, с. 35].

Як показує аналіз, саме структурно-семантична двочленність паремії забезпечує конституюючу його когнітивно-комунікативну рамку для протиставлення універсальних концептів. Наприклад: *Handwerk hat goldenen Boden* (Ремесло – Достаток). *Bösem Aste scharfe Axt* (Спротив – Покарання). *Große Ereignisse werfen ihre Schatten voraus* (Велич – Повага).

Слід зазначити, що паремії історично склалися в такій бінарній структурно-семантичній формі, яка розрахована на середньостатистичного реципієнта і має достатній потенціал впливу на його когнітивну поведінку. Вони прості і доступні за змістом, максимально зручні для швидкого сприйняття і включають у себе те, з чим мовець уже зустрічався і що для нього уже знайоме. Паремії завжди мають антропоцентричну спрямованість, розраховані на середньостатистичні соціально-культурні параметри і достатні фонові знання учасників комунікації. У пареміях завжди містяться посилання на соціальний досвід, завдяки чому вони сприймаються як достатньо переконливі і достовірні. Як зазначає Т. М. Ніколаєва [10, с. 228], «у кожній людині як соціальній істоті живе “певний людський страх опинитися у соціальній самотності”». Тому паремія сприймається як деяка аксіома, через призму якої здійснюється когнітивна оцінка, що й забезпечує їй виконання функції соціального впливу. Таким чином, бінарність паремії може розглядатися як універсальний принцип її концептуальної організації та розгортання фреймового сценарію.

Пошуки універсального в концептосферах різних мов (зокрема, семасіологічних універсалій) проводяться в рамках культурних парадигм поряд з узагаль-

неннями національно-специфічного в категоризації дійсності, з урахуванням менталітету тієї або іншої мовної спільноти. Вербальне відображення тих чи інших категоріальних значень доцільно досліджувати за допомогою ключових слів і ключових концептів.

Прикладом у нашому випадку можуть послужити зіставлення варіантів паремій у різних мовах, наприклад у німецькій, англійській, російській, українській. За своїм логіко-семіотичним і лексичним представленням вони можуть як співпадати, так і не співпадати в різних мовах. У першому випадку йдеться про аналогічні десигнати і десигнатори. Так, у пареміях *Man muß das Eisen schmieden, so lange es heiß ist* (нім.); *Strike while the iron is hot* (англ.); *Куй залізо, пока горячо* (рос.); *Куй залізо, поки гаряче* (укр.) має місце набір однакових реалій, між якими встановлюються аналогічні логіко-семіотичні відношення. У другому – йдеться про паремії, котрі в різних мовах мають однакову логіко-семіотичну модель, проте відрізняються своїми десигнаторами. Пор.: *Wie der Vogel, so das Ei* (нім.); *Like father, like son* (англ.); *Яблоко от яблони недалеко падает* (рос.); *Яке коріння, таке й насіння* (укр.).

У даних прикладах має місце один і той же тип логіко-сміслових відношень, а саме – співставлення. Але формування цих відношень відбувається на базі різних мовних реалій, типових для тієї або іншої мови, що спричиняє й різницю десигнаторів паремії чотирьох приведених мовних варіантів. Переконливим у цьому плані є приклад Матті Куусі [17] стосовно паремії: *Стіни мають вуха*, яка існує в багатьох мовах в одній і тій же логіко-смісловій моделі, але з різними десигнатами: *Стены имеют уши* (Росія); *Ліс має вуха* (Німеччина); *Куц має вуха* (Болгарія); *Поле має вуха* (Грузія); *Гора має вуха* (Іспанія, Португалія). *Вікна мають вуха* (Японія). *Пустиня має вуха* (Африка); *Повітря має вуха* (Мальта).

Це дає підставу вважати, що для паремій взагалі і для паремій німецької мови зокрема конститутивною ознакою є його універсальна логіко-смістова структура, котра може бути визначена як універсальний прототип для концептуальної репрезентації колективних знань у фреймовій моделі паремії. Очевидно, подібні мовні універсалиї релевантні й для сфери людської поведінки, і для комунікативних ситуацій в різних лінгвокультурних спільнотах. А. Д. Белова [3, с. 21] зазначає в цьому зв'язку, що завданням лінгвістики і семіотики XXI ст. є створення теорії універсальних комунікацій, що сприятиме уточненню уявлень про мовні та концептуальні картини світу.

Висновки. Оскільки паремії є ситуативно зв'язаними висловленнями, то в умовах комунікації вони не породжуються кожен раз заново, а здебільшого відтворюються як «готові когнітивні моделі» завдяки тому, що у комунікантів існують стабільні асоціативні зв'язки з певними типами когнітивної поведінки і вербальними конструкціями, які їх відображають. Такі стабільні асоціативні зв'язки стосовно паремії виникають завдяки тому, що вони (паремії) мають певні когнітивно-комунікативні індикатори як конвенційні уніфіковані ознаки, зокрема дидактичну оцінку, образність, бінарність сміслових відношень, логіко-сміслову модель, тобто низку когнітивно-комунікативних універсалий, які утворюють своєрідну рамку для концептуальної репрезентації колективних знань, фреймову матрицю, характерну для схематизації стереотипних паремійних ситуацій, на якій здійснюється надбудова концептуальної сітки.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в детальному аналізі концептуальної структури когнітивної моделі паремії на двох рівнях: внутрішньої форми і узагальненого сміслу.

Бібліографічні посилання

1. Арутюнова Н. Д. Наивные размышления о наивной картине мира. *Язык о языке*. Москва, 2000. С. 7–10.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1999. 896 с.
3. Белова А. Д. Вербальне відображення концептосфери етносу: сучасний стан вивчення проблеми. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2001. С. 15–22.
4. Дейк Т.А., ван. Язык. Познание. Коммуникация. Москва: Прогресс, 1989. 312 с.
5. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: типы фреймов. *Вісник Черкаського університету: Серія: Філологічні науки*. Черкаси: ЧДУ, 1999. Вип. 11. С. 12–25.
6. Ивин А. А. Логика: учебник. Москва: Гардарики, 1999. 352 с.
7. Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления. Проблемы семантики. Новосибирск: Наука, 1986. 227 с.
8. Малик О. С. Семантические и структурные особенности немецких пословиц и поговорок. *Вопросы лексики и фразеологии английского и немецкого языков*. Харьков: ХГУ, 1964. Вып. 1. С. 32–38.
9. Минский М. Фреймы для представления знаний. Москва: Энергия, 1981. 51 с.
10. Николаева Т. М. О принципе «некооперации» и/или о категориях социолингвистического воздействия. *Логический анализ языка. Противоречивость и аномальность текста*. Москва, 1990. С. 225–235.
11. Приходько А. И. Семантика и прагматика оценки в современном английском языке. Запорожье: ЗДУ, 2004. 321 с.
12. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва: Наука, 1986. 143 с.
13. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания. *Новое в зарубежной лингвистике: Когнитивные аспекты языка*. Вып. 23. Москва, 1988. С. 52–93.
14. Шиндин С. Г. К общей характеристике восточнославянских заговоров. *Этноязыковая и этнокультурная история народов Восточной Европы*. Москва, 1995. С. 303–318.
15. Якобсон Р. Язык бессознательного. Москва: Гнозис, 1996. 254 с.
16. Deppermann A. Bericht über die AG 9 «Bedeutungskonstitution» auf der 22. Jahrestagung der Deutschen Gesellschaft für Sprachwissenschaft (DGfS) in Marburg am. 1–3 März 2000. *Gesprächsforschung. Online-Zeitschrift zur verbalen Interaktion*. 2000. Ausgabe 1. S. 62–66, available at: www.gespraechsforschung-ozs.de
17. Kuusi M. Tiefenstruktur und Oberflächenstruktur in der Parömiologie. *DE PROVERBIO: An Electronic Journal of International Proverb Studies*. 1998. Vol. 4. No. 2, available at: <http://info.utas.edu.au/docs/flonta/>.
18. Matthes J. What's in a frame? A content analysis of media framing studies in the world's leading communication journals, 1990–2005. *Journalism & Mass Communication Quarterly*. 2009. V. 86. № 2. SAGE Publications, pp. 349–367.

References

1. Arutjunova, N.D. (2000), “Naive reflections about the naive picture of the world”, *Language about language* [“Naivnye razmyshlenija o naivnoj kartine mira”, *Jazyk o jazyke*], Moscow, pp. 7–10.
2. Arutjunova, N.D. (1999), *Language and world of man [Jazyk i mir cheloveka]*, Shkola Jazyki russkoj kul'tury, Moscow, 896 p.
3. Belova, A.D. (2001), “Verbal reflection of conceptual ethnos sphere: the modern state of study of problem”, *The Language and conceptual pictures of the world* [“Verbal'ne vidobrazhennja konceptosferi etnosu: suchasnij stan vivchennja problemi”, *Movni i konceptual'ni kartini svitu*], T. Shevchenko KNU, Kyiv, pp.15–22.

4. Dejk, T.A., van. (1989), *Language. Cognition. Communication [Jazyk. Poznanie. Kommunikacija]*, Progress, Moscow, 312 p.
5. Zhabotinskaja, S.A. (1999), Conceptual analysis: types of frames [Konceptual'nyj analiz: tipy frejmov], *Visnyk Cherkaskoho universytetu, Filolohichni nauky*, Cherkasy, Vol. 11, pp. 12–25.
6. Ivin, A.A. (1999), *Logic: Textbook [Logika: Uchebnik]*, Gardariki, Moscow, 352 p.
7. Luk'janova, N.A. (1986), *Expressive vocabulary of the colloquial use. Problems of semantics. [Jekspressivnaja leksika razgovornogo upotreblenija. Problemy semantiki]*, Nauka, Novosibirsk, 227 p.
8. Malik, O.S. (1964), Semantic and structural features of the German proverbs and saying. [Semanticheskie i strukturnye osobennosti nemeckih poslovic i pogovorok] *Voprosy leksiki i frazeologii anglijskogo i nemeckogo jazykov*, HGU, Har'kov, Vol. 1. pp. 32–38.
9. Minskij, M. (1981), *Frames for representation of knowledge [Frejmy dlja predstavlenija znani]*, Eenergija, Moscow, 51 p.
10. Nikolaeva, T.M. (1990), “About principle of "uncooperation" and/or about the categories of sociolinguistic influence”, *The Logic analysis of language. Contradiction and anomalousness of text* [“O principe «nekooperacii» i/ili o kategorijah sociolingvisticheskogo vozdejstvija”, *Logicheskij analiz jazyka. Protivorechivost' i anomal'nost' teksta*], Moscow, pp. 225–235.
11. Prihod'ko, A.I. (2004), *Semantics and pragmatika of estimation are in modern English [Semantika i pragmatika ocenki v sovremennom anglijskom jazyke]*, ZDU, Zaporozh'e, 321 p.
12. Telija, V.N. (1986), *Connotative aspect of semantics of nominative units [Konnotativnyj aspekt semantiki nominativnyh edinic]*, Nauka, Moscow, 143 p.
13. Fillmor, Ch. (1988), Frames and semantic of understandin: [Frejmy i semantika ponimanija] *NZL: Kognitivnye aspekty jazyka*, Progress, Moscow, Vol. 23, pp. 52–93.
14. Shindin, S.G. (1995), “The main characteristics of the east Slavic plots”, *Etnolinguistic and etnocultural history of people of Eastern Europe* [“K obshhej karakteristike vostochnoslavjanskih zagovorov”, *Jetnojazykovaja i jetnokul'turnaja istorija narodov Vostochnoj Evropy*], Moscow, pp. 303–318.
15. Jakobson, R. (1996), *Language unconscious [Jazyk bessoznatel'nogo]*, Moscow, 254 p.
16. Deppermann, A. (2000) Bericht über die AG 9 „Bedeutungskonstitution“ auf der 22. Jahrestagung der Deutschen Gesellschaft für Sprachwissenschaft (DGfS) in Marburg am 1.-3-März (2000), *Gesprächsforschung, Online-Zeitschrift zur verbalen Interaktion*, Ausgabe 1, S. 62–66, available at: www.gespraechsforschung-ozs.de.
17. Kuusi, M. (1998), Tiefenstruktur und Oberflächenstruktur in der Parömiologie, *DE PROVERBIO: An Electronic Journal of International Proverb Studies*, Vol. 4, No. 2, available at: <http://info.utas.edu.au/docs/flonta/>
18. Matthes, J. (2009), What's in a frame? A content analysis of media framing studies in the world's leading communication journals, 1990–2005, *Journalism & Mass Communication Quarterly*, V. 86, No.2, SAGE Publications. pp. 349–367.

ПРУТЧИКОВА Валентина Васильевна

кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой перевода и иностранных языков Национальной металлургической академии Украины; пр. Гагарина, 4, г. Днепр, 49005, Украина; тел.: +38(056) 374-82-61; E-mail: prutchykova_v@ukr.net; ORCID ID 0000-0001-8123-1377

ПАРЕМИЯ КАК КОГНИТИВНАЯ МОДЕЛЬ ДЛЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ КОЛЛЕКТИВНЫХ ЗНАНИЙ

Аннотация. *Цель исследования* – выявить когнитивно-коммуникативные универсалии паремий для репрезентации коллективных знаний и их роль в организации концептуализации. *Объект изучения* – немецкие паремии как «готовые когнитивные модели» для своеобразного вербального отражения концептосферы этноса, *предмет* – основные когнитивно-коммуникативные индикаторы паремии. *Материал* исследования – активно функционирующие немецкие паремии, представленные на интернет-платформе SprichWort-Plattform. Используются описательный, семантический и сопоставительный *методы*. В *результате* исследования определены основные когнитивно-

коммуникативные параметры паремии в терминах знания, которое базируется на категориях дидактической оценки, структурно-смысловой бинарности, логико-смыслового моделирования высказывания, которые являются определяющими для концептуализации коллективных знаний. **Практическое применение** результатов возможно в исследованиях сетки фреймовых знаний паремийных высказываний. **Выводы:** Немецкие паремии как прагматические высказывания с ситуативно-связанным, фреймо-ориентированным значением успешно функционируют благодаря наличию общего фонда знаний коммуникантов относительно устоявшихся речевых обобщений об окружающем мире. В фонде знаний они удерживаются как конвенциональные универсалии и являются унифицированными когнитивными моделями для репрезентации коллективных знаний о картине мира. Паремии являются репрезентантами устоявшихся концептуализаций, с которыми соотносится целая сетка разного рода фреймовых знаний, и типизированными фреймовыми моделями для подачи семантических данных более высокого уровня, которые представлены с помощью общих категорий дидактической оценки, структурно-смысловой бинарности, логико-смыслового моделирования высказывания. Унифицированная структура данных паремий, которая сохраняется в памяти носителей языка, используется ими как инструмент для упорядочивания и организации информации, как способ познания и когнитивной оценки новых паремийных и аналогичных ситуаций. Паремии как носители социально-концептуальной информации с конвенционально-оценочной направленностью имеют способность влиять на когнитивное поведение коммуникантов.

Ключевые слова: паремия, концепт, фрейм, когнитивное влияние, речевая деятельность, когнитивное поведение.

Valentyna V. PRUTCHYKOVA

Candidate of Philology, Associate Professor, Head of Department of Translation and Foreign Languages of National Metallurgical Academy of Ukraine; Gagarin Avenue, 4, Dnipro, 49005, Ukraine; tel.: +38(056) 374-82-61; E-mail: prutchykova_v@ukr.net; ORCID ID 0000-0001-8123-1377

PROVERB AS A COGNITIVE MODEL FOR THE COLLECTIVE KNOWLEDGE REPRESENTATION

Summary. *Objective* of the paper is to identify the cognitive-communicative universals of proverbs for the collective knowledge representation and their organizing role in the conceptualization. *Object* under analysis is the German proverbs as "ready cognitive models" for original verbal reflection of conceptual ethnos sphere, *subject* is the basic cognitive-communicative indicators of proverbs. *Material* of investigation is the actively functioning German proverbs presented on the internet-platform SprichWort-Plattform. The paper applies descriptive, semantic and comparative *methods*. *Finding* of the analysis is the basic cognitive-communicative parameters of proverbs in the terms of knowledge based on the categories of didactics estimation, structural-semantic binariness, logical and semantic modeling of expression, which determine collective knowledge conceptualization. *Practical value* of the analysis results can be implemented in studies of the frame knowledge net of proverb expressions. **Results:** the German proverbs as pragmatic expressions with the situationally tied, frame-oriented meaning successfully function due to the communicators' general fund of knowledge of the traditional speech generalizations of the world. In the fund of knowledge they appear to be as convention universals and are standard cognitive models for representation of collective knowledge about the worldview. Proverbs represent conventional conceptualizations, which correlate with whole net of various frame knowledge, and are looked upon as frame models for the presentation of semantic data of higher level by general categories of didactics estimation, structural-semantic binariness, logical and semantic modelling of expression. The standard structure of the proverb data, which is kept in native speakers' memory, is used by them as an instrument for the arrangement and organization of information, as means of cognition and cognitive estimation of new proverbial and similar situations. Proverbs as transmitters of social-conceptual information with a conventional and evaluation orientation can influence communicators' cognitive behavior.

Key words: proverb, concept, frame, cognitive influence, speech activity, cognitive behavior.

Надійшла до редколегії 03.02.2018

РОМАНЧЕНКО Алла Петрівна

кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна;
тел.: (048)776-14-80; e-mail: apromanchenko@ukr.net; ORCID ID: 0000-0001-6870-2429

**ЕЛІТАРНА МОВНА ОСОБИСТІТЬ В ЕПІСТОЛЯРНМУ
ТА ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСАХ: АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Анотація. *Об'єкт вивчення* – епістолярний та щоденниковий дискурси, *предмет* – аспекти дослідження мовної особистості. *Мета* розвідки – проаналізувати специфіку дослідження елітарної мовної особистості в межах епістолярного й щоденникового дискурсів. Використано описовий і з'ясувальний *методи*. У *результаті* дослідження узагальнено і уточнено специфіку елітарної мовної особистості, її основні параметри, різновиди епістолярного дискурсу, особливості автокомунікації. Окреслено аспекти вивчення мовної особистості в лінгвістиці в досліджуваних дискурсах, сконцентровано увагу на прагматичних можливостях самовираження в них, схарактеризовано ступінь розроблення проблеми. *Практичне застосування* результатів можливе в дослідженнях мовної особистості в інших дискурсах і дискурсивних практиках. *Висновки.* Вибір мовних особистостей для дослідження епістолярного та щоденникового дискурсів мотивується такими факторами: належністю до елітарної національної мовленнєвої культури; публічним статусом; непересічністю особистості, її оригінальним мисленням та індивідуальною манерою письма. Модельна елітарна мовна особистість належить до творчої інтелігенції, опікується проблемою митця в суспільстві та історії, відзначається рефлексивною свідомістю, має високий рівень комунікативної й мовленнєвої компетентності, характеризується свободою дискурсивних виявів. Усебічне осмислення духовних, моральних та естетичних цінностей, ідіостилістичних особливостей особистості стає можливим за умови опрацювання її різних іпостасей. Розглядувані дискурси демонструють індивідуальність і неповторність аналізованих мовних особистостей. У них репрезентовано національну картину світу через погляди неординарних людей певної історичної епохи та загальнокультурний потенціал етносу.

Ключові слова: елітарна мовна особистість, епістолярний дискурс, щоденниковий дискурс, мовленнєва культура, комунікативна поведінка, епістолярій, щоденник.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Антропоцентрична парадигма насамперед передбачає звернення до людини, вивчення особливостей вираження її в мові й комунікації. Мовна особистість в усі часи виявляє себе в різних дискурсах і дискурсивних практиках. Науковці зосереджують увагу як на конкретних, так і на узагальнених мовних особистостях. Досліджувані дискурси зазвичай співвідносять із важливими сферами життєдіяльності людини. Об'єктом лінгвістичних праць стає мовна особистість в епістолярному (С. К. Богдан, О. В. Братанич, А. П. Загнітко, Ю. М. Караулов, А. В. Кур'янович, М. О. Лаппо, Л. І. Мацько, В. Я. Парсамова, Л. М. Салімова), щоденниковому (Л. В. Дейна, С. Є. Ігнат'єва, Т. А. Космеда, М. О. Лаппо), публіцистичному (А. А. Ашева, І. В. Данильченко), політичному (С. В. Єрмоєнко, О. В. Луньова, Н. В. Петлюченко), художньому (Т. І. Должикова, Т. Ф. Осіпова), професійному (Н. Д. Бабич, В. Д. Дружиніна, Т. А. Космеда, Т. В. Кочеткова, Г. І. Крохмальна, О. М. Семенов, М. С. Силантьєва, І. А. Синиця), сімейному (Ф. С. Бацевич і В. С. Чернуха та ін.) дискурсах, системі їхніх різновидів. Було описано мовлення неординарних впізнаваних мовних особистостей світової величини, які привертати й продовжують привертати увагу дослідників, є зразком служіння науці й суспільству.

Огляд останніх публікацій. Останнім часом посилюється інтерес до особистостей, які яскраво репрезентують ту чи ту галузь діяльності, досягли успіху, мають вагомий науковий здобуток, літературну спадщину, поціновані сучасниками та нащадками. Видатними ученими, вишуканими майстрами слова, епістолярій яких було вже обрано матеріалом для наукових досліджень, є В. І. Вернадський, М. Л. Гаспаров, Д. С. Лихачов, О. Ф. Лосєв, Ю. М. Лотман, О. О. Реформатський, Ю. В. Шевельов; О. П. Довженко, О. Т. Гончар, К. І. Чуковський, Т. Г. Шевченко та ін. Детальніше про це йтиметься в нашій науковій розвідці, що ґрунтується на методологічних засадах, окреслених вітчизняними та закордонними мовознавцями.

Мета розвідки – проаналізувати специфіку дослідження елітарної мовної особистості в межах епістолярного й щоденникового дискурсів. Її завдання – сформулювати чинники вибору особистостей для аналізу дискурсивних практик; визначити різновиди епістолярного й щоденникового дискурсів; схарактеризувати особливості репрезентації мовної особистості в жанрі щоденника; з'ясувати аспекти дослідження елітарних мовних особистостей у вказаних дискурсах.

Виклад основного матеріалу. Вибір мовних особистостей для дослідження епістолярного і щоденникового дискурсів мотивуємо кількома чинниками: належністю до елітарного типу національної мовленнєвої культури; публічним статусом особистості; відповідністю епістолярного дискурсу певному етапові розвитку мови й відповідного стилю; непересічністю особистості, її оригінальним мисленням та індивідуальною манерою письма [13, с. 103]. Ідеться про відомих особистостей, чия наукова, художня чи інша творчість є національною спадщиною. Це учені, які працювали в різних галузях науки – природничих та гуманітарних (В. І. Вернадський, М. Л. Гаспаров, Д. С. Лихачов, О. Ф. Лосєв, Ю. М. Лотман), творчі особистості (художник М. В. Нестеров, композитор Д. Д. Шостакович, оперний співак Ф. І. Шаляпін, поет-бард, актор В. С. Висоцький, поетеса М. І. Цветаєва, письменник В. П. Астаф'єв, актриса А. С. Демидова). Незалежно від того, яку сферу вони репрезентували, чи брали участь у літературному процесі, чи працювали зі словом, завдяки високому рівню комунікативної компетенції, особливостям мовної свідомості, творчим здібностям названі особистості були носіями елітарного типу мовленнєвої культури [13, с. 102].

Ураховавши кілька моментів (риторична організація мовленнєвої поведінки, настанова на успішну комунікацію, пріоритет національним традиціям спілкування, персоніфікація адресанта як відображення Я-психологічного та Я-фізичного), А. В. Кур'янович змодельувала інваріант елітарної мовної особистості в межах епістолярного дискурсу. На її думку, основними параметрами епістолярної елітарної мовної особистості є:

1. *Статусно-рольова характеристика адресанта.* Адресант є представником творчої інтелігенції, носієм культурних і моральних цінностей свого народу.

2. *Настанова адресанта.* Авторську громадянську позицію виражено через саморефлексію або соціальну рефлексію. Адресант неприховано демонструє власні погляди.

3. *Ідейно-тематична спрямованість.* Зміст епістолярію віддзеркалює розуміння наскрізної для автора проблеми ролі митця в суспільстві, що охоплює питання творчості, моральності та культурного розвитку.

4. *Тип епістолярного тексту.* Незважаючи на те, що листи мали приватний характер, вони набули поширення як у міжособистісному, так і в соціальному спілкуванні.

5. *Орієнтація на адресата*. Вибір певних комунікативних стратегій і тактик відповідав характерові стосунків комунікантів.

6. *Функційно-стилістичні властивості*. Вони зводяться до стильового синкретизму епістолярного дискурсу, репрезентантами якого є аутентичний, власне епістолярний – розмовний, та неаутентичний (художній, офіційно-діловий, публіцистичний) складники. У межах вивченого епістолярію виокремлено епістолярно-літературний, епістолярно-науковий, епістолярно-діловий, епістолярно-літературно-публіцистичний, епістолярно-публіцистично-діловий різновиди, що переважають у того чи того адресанта.

7. *Високий рівень мовленнєвої культури*. Ідеться про майстерне використання адресантом стилістичних і графічних засобів [13, с. 107–109].

Із наведеного випливає, що модельна епістолярна елітарна мовна особистість належить до творчої інтелігенції, опікується проблемою митця в суспільстві та історії, відзначається рефлексивною свідомістю, має високий рівень комунікативної й мовленнєвої компетентності, характеризується вільним дискурсивним виявом.

Жанрово-стилістична специфіка епістолярного дискурсу носіїв елітарного типу мовленнєвої культури залежить від етапу його розвитку й різновидів, а також від лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників. Стильовий синкретизм так чи так відображає індивідуальну манеру автора та специфіку історичної доби. Із II половини ХХ ст. і до кінця ХХ – початку ХХІ століть панував літературно-художній варіант епістолярного дискурсу. Епістолярно-літературний різновид (В. С. Висоцький, Ю. М. Лотман, М. І. Цвєтаєва, Ф. І. Шаляпін, Д. Д. Шостакович; В. П. Астаф'єв, А. С. Демидова) уможливило самовираження, «рефлексію в процесі осмислення великих історичних потрясінь»; епістолярно-публіцистичний різновид (В. П. Астаф'єв, Д. С. Лихачов) використовується для вираження соціально значущих ідей і як можливість впливу на адресата; епістолярно-науковий різновид (В. І. Вернадський, М. Л. Гаспаров) маніфестує схильність авторів до понятійно-логічного мислення; епістолярно-діловий різновид (Д. С. Лихачов) вербалізує осмислення себе з кута зору професійних і посадових обов'язків [10, с. 33]. Динаміка жанрово-стилістичних особливостей епістолярних текстів залежить від періоду в історії як епістолярію, так і мови загалом, його різновидів, типу носія мовленнєвої культури.

Певна мовна особистість зацікавлює дослідника не тільки в площині динаміки стилістичних особливостей епістолярного дискурсу на певному етапі розвитку, а й як особистість, яка в епістолярній спадщині відображає інший, невідомий свій ракурс. Ю. М. Лотман як літературознавець, семіотик, культуролог, знаний з наукових праць, зовсім інакшим постає в листах. Манера його епістолярно-мовленнєвої поведінки «надзвичайно специфічна, що дає право говорити про своєрідність його листів порівняно з текстами науковими» [12, с. 259]. Змішування стилів (розмовного з художнім, розмовного з науковим) в епістолярії ученого має за мету створення комічного ефекту. З особливою пристрасстю Ю. М. Лотман ставився до стилізації під наукове та розмовно-просторічне мовлення, послуговувався великим прагматичним потенціалом оказіоналізмів, алегорій, мовної гри, графічним кодом передачі інформації [Там само, с. 260–261].

Вербальна поведінка відомого мовознавця О. О. Реформатського мала яскраві індивідуальні риси, зокрема він послуговувався «своїми» правилами орфографії й пунктуації, використовував латинський алфавіт тощо [8]. Епістолярна манера В. І. Вернадського виявляється на всіх рівнях моделі мовної

особистості й відзначається особливим типом мислення та мовної свідомості, специфічними мовними засобами, зокрема тропами, ключовими словами, граматичними конструкціями [11; 14].

На відміну від русистики, де склалася певна традиція дослідження елітарної мовної особистості в епістолярному дискурсі, починаючи з епістолярію О. С. Пушкіна як представника першого етапу формування елітарної мовленнєвої культури (І. А. Иванчук 2005, К. Є. Дмитрієва 1986, С. В. Антоненко 2000, О. П. Фесенко 2003, Г. Б. Омарова 2004) і продовжуючи епістолярієм І. С. Тургенева (А. Г. Балакай 1978), А. П. Чехова (А. В. Белова 2005, Н. С. Баланчик 1992, С. В. Гусєва 2006, А. Н. Попова 1992), Л. М. Толстого (Є. В. Трофимова 2002), М. Цветаєвої і Б. Пастернака (Н. І. Большакова 1993, А. В. Кур'янович 2001, Ю. В. Макаркина 2000, М. А. Сулейманова 2009 тощо), в українській лінгвістиці (не літературознавстві) елітарну мовну особистість в епістолярному дискурсі вивчено ще досить фрагментарно. Утім, зазначимо, що деякі дослідники епістолярію не завжди наголошують на тому, що йдеться про елітарну мовну особистість, однак за особливостями комунікативної поведінки вона відповідає вимогам, які висувають до такого типу мовленнєвої культури. Це очевидний факт, що не потребує потрактування чи пояснення.

Науковці докладно схарактеризували питання, пов'язані з дискурсами, існування яких не викликає сумнівів з огляду на те, що вони репрезентують певну соціальну сферу. Небагатьом цікаво «створювати «хроніку узбіччя», коли поруч широка магістраль» [7, с. 228]. У зв'язку з цим периферійні форми реалізації дискурсів часто залишаються поза увагою вчених. Оскільки осмислення дискурсу на сучасному етапі розвитку науки ще не набуло чітких рис, і дослідники сьогодні в активному пошуку: вони прагнуть звести дискурси до певної типології, вивчають «комунікативну реальність», яку трактують як дискурсивну практику, мовленнєво-мисленнєву діяльність у соціальній комунікації [1, с. 6]. Зважаючи на сказане, наведену варіативність епістолярного чи іншого типу дискурсу саме так і розуміємо.

А. П. Загнітко переконаний, що мовна особистість «може бути пізнана через простеження особливостей її самовияву та послідовної ідентифікації в текстах» [3, с. 58], зокрема епістолярних. Учений розрізняє два основних різновиди епістолярно-дискурсивної практики – службову та особисту, друга з яких «позначена наповненням індивідуалізованих та персонологічних смислів і ремінісценцій» [Там само, с. 61]. Авторка цієї праці схарактеризувала комунікативні стратегії, обрані Юрієм Шевельовим для спілкування з Олексом Ізарським, що здійснено на матеріалі 265 листів. Проаналізовано стратегії природності, експресивності, активізації діалогу та інтертекстуальності, що насамперед репрезентують уміння адресанта тактовно й шанобливо ставитися до адресата й відображають лінгвоіндивідуалізацію цього велетня науки.

Жанр щоденника розглядають у межах буттєвого дискурсу (Л. В. Дейна, С. Є. Ігнат'єва, Т. А. Космеда, М. О. Лаппо та ін.). Щоденниковий дискурс – найбільш сприятливе тло для реалізації суб'єктивної оцінки, оскільки він неординарне мовне середовище, що уможливорює реалізацію самовираження діариста, або щоденникаря. Суб'єктивний характер указанного дискурсу зумовлений фіксацією його автором власного бачення реального світу, його ставленням до нього, емпатією, емоціями, переконаннями [2, с. 6]. Жанр щоденника має спільні риси з публіцистичними жанрами: суб'єктивність, синтетичність, документальність, соціальна значущість, оповідна структура, засоби мовленнєвої

виразності. Жанротворчими ж його ознаками є синхронність, дискретність, датування, регулярність, сповідувальність, діалогічність тощо [4, с. 41–42].

У другій половині ХХ ст. жанр щоденника був досить популярним серед українських майстрів слова. Типологічно різні щоденники О. Довженка, Остапа Вишні, В. Малика, В. Симоненка, В. Стуса, К. Москальця об'єднує можливість вираження суб'єктивної та об'єктивної оцінки авторського Я. Ціннісна картина світу щоденника постає у вигляді специфічних семантичних вузлів, або аксіологічних кіл: «Я-митець», «Я-громадянин», «Я-особистість», «Я з-поміж людей», «Я-довкілля». Ці п'ять кіл перетинаються між собою і утворюють структуру «Я-образу», або Его-митця. Аксіологічне коло поділяється на сектори, репрезентовані «палітрою прагмарелевантних форм і способів вираження» [3, с. 90]. Будь-яка критика, а тим більше самокритика, є оцінною. Самокритика стосується власної творчості, мистецьких принципів, ефективності роботи в загальнолітературному контексті. Ті чи ті комунікативні інтенції діариста втілюються за допомогою конкретних стилістичних засобів: лексико-семантичних, фразеологічних, словотвірних, синтаксичних одиниць, що органічно вплітаються в тканину щоденника, виражаючи індивідуальну манеру, світобачення, внутрішній світ, утворюючи організовану підсистему вираження суб'єктивної та об'єктивної оцінки.

Щоденниковий дискурс Тараса Шевченка заслуговує на особливу увагу, що цілком зрозуміло з огляду на унікальність цієї яскравої елітарної мовної особистості. Т. А. Космеда аналізує щоденник як документ, що передає внутрішній стан поета, як задушевну бесіду автора із самим собою, діалог Его з його ж AlterEgo, як терапевтичний засіб для розрядження психічної напруги [9, с. 179], оскільки він написаний у період закінчення солдатської служби. Шевченків щоденник, названий ним як журнал, має синтетичний характер, поєднує художній і публіцистичний стилі. На таку особливість щоденника вказують і дослідники щоденників (зокрема, С. Є. Ігнат'єва), написаних у ХХ ст., що лише підтверджує синтетичність розглядуваного жанру.

До принципів щоденникової діяльності Т. Г. Шевченка уналежнено такі: реалізація автокомунікації як одного зі специфічних видів комунікації; скерованість на комунікативний процес і його наслідок; налаштування на постійність з незначними перебоями; відсутність налаштованості на єдиний узус; перетин діяльнісної, меморіальної та автокомунікативної функцій [9, с. 194].

Способи організації тексту в щоденникові можуть бути різноманітними залежно від того, як і про що розповідає автор. Хоч загалом щоденниковий дискурс поліфонічний за своєю суттю, однак можна сформулювати основні принципи відтворення минулого діариста. На основі щоденникових дискурсів Олеся Волі (письменник, журналіст), Олеся Гончара (письменник, критик, громадський діяч), Леоніда Коваленка (літературознавець і критик, член СПУ), Леся Танюка (режисер театру і кіно, заслужений діяч мистецтв України, перекладач, поет і письменник) С. Є. Ігнат'єва запропонувала розрізняти кілька способів організації комунікативного простору [6, с. 199–201]. *Емоційно-метафоричний* (перформативний) спосіб організації записів полягає в тому, що вони фіксують події-випадки з життя (ліричні, комічні, драматичні, трагічні), що вразили автора і, відповідно, спонукали до переживань, оцінок, запитань тощо. За *настановчого* (дидактичного) способу окремі фрагменти життя стають підґрунтям для повчань, побажань, висновків, що фактично відображають моральні та етичні принципи автора й можуть слугувати певним орієнтиром, настановою для інших.

Аналітико-телеологічний (ентимематичний) спосіб передбачає створення запису про прямування автора до мети, зокрема опис його рішень, висновків, планів, уже досягнутого на обраному шляху. Звісно, що вказані способи не обов'язково існують у чистому вигляді, вони можуть поєднуватися, чергуватися.

На основі записів у щоденниковому дискурсі Тараса Шевченка Т. А. Космеда створила їхню типологію, узявши до уваги певні параметри [9, с. 196–197]. Зокрема, залежно від *кількості описуваних подій* зафіксовано записи-відтворення всіх подій дня та записи-відтворення однієї події дня; залежно від *характеру інтелектуалізації* описуваних подій виокремлено інтелектуальні записи та записи емоційного плану; залежно від *ступеня залучення категорії пам'яті* визначено записи-спогади і записи, що не залучають категорію пам'яті; залежно від *аспектів відображення подій* вирізняють записи, що стосуються соціально-комунікативної, побутової, світської, психічної та фізичної сфер життя. У межах кожного різновиду щоденникового дискурсу подано перелік форм репрезентації відображення певних ситуацій, фактів, учинків, станів, настроїв, оцінок тощо. Наприклад, залежно від переважання раціонального чи емоційного складника в процесі відтворення моментів життя запис може мати форму міркування, роздумів, аналізу й оцінки чужих думок, критичних зауважень, схвалення/несхвалення або аналізу власних переживань, емоцій, мрій, оцінки психічного стану близьких і знайомих. Відображенням соціально-комунікативної сфери поета слугує його реакція на лист чи зустріч, побутової – налагодження побуту, робота й відпочинок, світської – запис про гостини, відвідини театру та ін., психічної – вираження почуттів, фізичної – оцінка власного самопочуття та здоров'я інших.

Визначення зразкової мовної особистості в щоденниковому дискурсі пов'язують з її інтелектуальними характеристиками, цінностями, типом мовленнєвої культури та індивідуальними особливостями. Досліджуючи еталонну мовну особистість, варту наслідування, С. Є. Ігнат'єва звертає увагу на її мовні параметри, продуктивні метафоричні моделі пам'яті, способи організації спілкування, стратегії позитивної ввічливості, архетипи й концепти (*мати, віра, море, місто*) тощо (див.: [5] та ін.).

На матеріалі щоденників 1901–1969 років, оприлюднених у 2011 році, схарактеризовано окремі особливості К. І. Чуковського як елітарної мовної особистості, зокрема взято до уваги інформаційний, аксіологічний та психологічний параметри елітарної мовленнєвої культури. Високий ступінь емоційності автора щоденника, особливо його другої частини, свідчить, як уявляється, про компенсаторну поведінку, оскільки в реальній комунікації з віком К. І. Чуковський менше вдавався до оцінювання істот, предметів, об'єктів і под., що відповідно компенсувалося в щоденнику, де автор аналізував людські вчинки, оцінював їх у форматі автокомунікації. Саме в цьому жанрі надзвичайно емоційний у молоді роки К. І. Чуковський вільно висловлюється про негативні риси людей щодо їхньої професійної діяльності та повсякденного життя. Авторів, твори яких не відзначалися високою якістю, він жорстко номінував, актуалізуючи словотвірні та семантичні неологізми; характеризуючи ж талановитих авторів, він послуговується метафорами; себе ж як поета, письменника оцінює негативно, а позитивну самооцінку передає за допомогою чужого оцінювання. Самокритика стосується малої результативності власної роботи, вона також пов'язана з особливим ставленням до творчості певного автора й неможливістю здійснити у зв'язку з цим повноцінний аналіз [15, с. 81–84]. Спрацьовує неписане правило: себе не

можна хвалити навіть за умови зміни комунікації. Похвала себе вводиться в щоденник за допомогою певної захисної стратегії, наприклад як посилання на чужу авторитетну думку [16, с. 95].

Три названі вище критерії елітарної мовної особистості тісно пов'язані й своєрідно реалізуються в щоденнику К. І. Чуковського: завдяки вербалізації інформаційного й аксіологічного критеріїв авторові вдається дати відверту об'єктивну оцінку, раціонально пояснивши її; психологічний компонент виявляється як можливість завдяки компенсаторній поведінці висловити критику на чийсь адресу під час автокомунікації [15, с. 85].

У публікаціях, що мають на меті опис специфіки мовного вираження, комунікативної поведінки елітарної мовної особистості, розроблено теоретичні питання принципів аналізу, чинників вибору особистостей для дослідження, створено інваріант модельної елітарної мовної особистості в певному дискурсивному вияві, подано приклади характеристик таких особистостей, визначено різновиди дискурсів. В українській лінгвістиці праць такого типу ще небагато. Проте ті роботи, що вже побачили світ, досить ґрунтовні. Саме вони заклали підвалини для подальших досліджень у галузі лінгвоперсонології, накреслили певні напрями та аспекти для майбутніх студій.

Висновки і перспективи. Значний інтерес до епістолярного й щоденникового дискурсів пов'язаний з величиною тих елітарних мовних особистостей, які реалізувалися в певній царині людської діяльності: художній творчості, науці, публіцистиці. Усебічне осмислення духовних, моральних та естетичних цінностей, ідіостилістичних особливостей особистості можливе за опрацювання її різних іпостасей, що відображають неординарність людини і її світогляду, уболівання за долю народу, мови, культури. Розглядувані дискурси демонструють індивідуальність та неповторність аналізованих мовних особистостей, а також репрезентують національну картину світу крізь призму поглядів, думок, способу мислення непересічних людей конкретної історичної епохи та загальнокультурний потенціал етносу.

Вивчення епістолярної та щоденникової комунікації можна вважати одним з актуальних аспектів дослідження в лінгвоперсонології. Зазначене стосується як загальнонаціонального, так і індивідуального компонентів структури елітарної мовної особистості. В україністиці розвивається напрям студій, пріоритетом яких є осмислення елітарної мовної особистості на основі різних дискурсивних практик.

Перспективу вбачаємо у вивченні аспектів елітарної мовної особистості в інших дискурсах.

Бібліографічні посилання

1. Голоднов А. В. Риторический метадискурс: основания прагматингвистического моделирования и социокультурной реализации (на материале современного немецкого языка): монография. Санкт-Петербург: Астерион, 2011. 344 с.
2. Дейна Л. В. Суб'єктивна та об'єктивна оцінка в українському щоденниковому дискурсі: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Полтава, 2016. 229 с.
3. Загнітко А. Мовна особистість в епістолярному дискурсі: типологія лінгвоіндивідуацій і лінгвоіндивідуалізацій. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*. 2016. № 33. С. 58–71.
4. Ігнат'єва С. Діаріуш як жанр щоденникового дискурсу. *Studia ukrainica poznaniensia*. 2018. Vol. VI. С. 37–43.
5. Ігнат'єва С. Є. Елітарна мовна особистість у синтаксичній репрезентації щоденникового дискурсу. *Філологічні студії*. 2013. Вип. 9. Ч. 2. С. 246–257.

6. Ігнат'єва С. Є. Функціонально-комунікативний простір в українському щоденниковому дискурсі. *Філологічні студії*. Вип. 7. 2012. С. 194–204.
7. Иссерс О. С. Дискурсивная практика как наблюдаемая реальность. *Вестник Омского университета*. 2011. № 4. С. 227–232.
8. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. Москва: Изд-во ЛКИ, 2010. 264 с.
9. Космеда Т. А. Ego і AlterEgo Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу: монографія. Дрогобич: Коло, 2012. 372 с.
10. Курьянович А. В. Динамика жанрово-стилистических особенностей русского эпистолярного дискурса носителей элитарного типа речевой культуры (XX–XXI вв.): автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01. Томск, 2013. 40 с.
11. Курьянович А. В. Элитарная речевая культура в зеркале отечественной эпистолярной традиции. *Вестник ТГПУ*. 2011. Вып. 3 (105). С. 76–80.
12. Курьянович А. В. Эпистолярная языковая личность: к вопросу определения категориальных и типологических черт. *Сибирский филологический журнал*. 2014. № 4. С. 255–262.
13. Курьянович А. В. Эпистолярная языковая личность: опыт моделирования (на материале русского эпистолярного дискурса XX–XXI вв.). *Вестник науки Сибири*. 2014. № 3 (13). С. 100–110.
14. Курьянович А. В. Языковая личность ученого – носителя элитарной речевой культуры (на материале эпистолярного дискурса В. И. Вернадского). *Сибирский филологический журнал*. 2010. № 1. С. 188–197.
15. Лаппо М. А. К. И. Чуковский как носитель элитарной речевой культуры. *Русская речь*. 2015. № 2. С. 80–85.
16. Трипольская Т. А. Эмотивно-оценочный дискурс: когнитивный и прагматический аспекты. Новосибирск: Изд-во НГПУ, 1999. 170 с.

References

1. Golodnov, A. V. (2011), *Rhetorical metadiscourse: the basics of pragmalinguistic modeling and socio-cultural implementation (based on the modern German language)* [*Ritoricheskiy metadiskurs: osnovaniya pragmalingvisticheskogo modelirovaniya i sotsiokul'turnoy realizatsii (na materiale sovremennogo nemetskogo yazyka)*], Sankt-Peterburg, 344 p.
2. Dejna, L. V. (2016), *Subjective and objective evaluation in Ukrainian diary discourse: dissertation* [*Sub'ektivna ta ob'ektivna ocinka v ukrai'ns'komushhodennykovomudyskursi: dis ... kand. filol. nauk*], Poltava, 229 p.
3. Zagnitko, A. (2016), “Language personality in epistolary discourse: typology of the linguoindividuation and linguoindividualization” [“Movnaosobystist' v epistoljarnomu dyskursi: typologija lingvoindyviduiacij i lingvoindyvidializacij”], *Gumanitarna osvita u tehnicnyh vyshhyh navchal'nyh zakladah*, No 33, pp. 58–71.
4. Ignat'jeva, S. (2018), “Diariush as a genre of diary discourse” [“Diariush jak zhanr shhodennykovogo dyskursu”], *Studia ukrainica poznaniensia*, Vol. VI, pp. 37–43.
5. Ignat'jeva, S. Je. (2013), “Elite language personality in the syntactic representation of the diary discourse” [“Elitarna movna osobystist' u syntaksychnij reprezentacii' shhodennykovogo dyskursu”], *Filologichni studii'*, Vol. 9, Ch. 2, pp. 246–257.
6. Ignat'jeva, S. Je. (2012), “Functional-communicative space in the diary discourse” [“Funkcional'no-komunikatyvnyj prostir v ukrai'ns'komu shhodennykovomu dyskursi”], *Filologichni studii'*, Vol. 7, pp. 194–204.
7. Issers, O. S. (2011), “Discursive practice as an observable reality” [“Diskursivnaya praktika kak nablyudaemaya real'nost'”], *Vestnik Omskogo universiteta*, No 4, pp. 227–232.
8. Karaulov, Ju. N. (2010), *Russian language and language personality* [*Russkij jazyk i jazykovaja lichnost'*], Moscow, 264 p.
9. Kosmeda, T. A. (2012), *Ego and Alter Ego of T. Shevchenko in the communicative space of diary discourse* [*Ego i Alter Ego Tarasa Shevchenka v komunikativnomu prostori shhodennykovogo dyskursu*], Drogobich, 372 p.

10. Kur'yanovich, A. V. (2013), *Dynamics of genre-stylistic features of the Russian epistolary discourse of speakers of elite type of speech culture: Author's thesis* [*Dinamika zhanrovostilisticheskikh osobennostey russkogo epistolyarnogo diskursa nositeley elitarnogo tipa rechevoy kul'tury (XX–XXI vv.): avtoref. dys ... kand. filol. nauk*], Tomsk, 40 p.
11. Kur'yanovich, A. V. (2011), "Elite speech culture as reflection of domestic epistolary tradition" ["Elitarnaya rechevaya kul'tura v zerkale otechestvennoy epistolyarnoy traditsii"], *Vestnik TGPU*, Vol. 3 (105), pp. 76–80.
12. Kur'yanovich, A. V. (2014), "Epistolary linguistic personality: on the question on defining categorical and typological features" ["Epistolyarnaya yazykovaya lichnost': k voprosu opredeleniya kategorial'nykh i tipologicheskikh chert"], *Sibirskiy filologicheskii zhurnal*, No 4, pp. 255–262.
13. Kur'yanovich, A. V. (2014), "Epistolary language personality: the experience of modeling (based on the Russian epistolary of 20th–21st centuries)" ["Epistolyarnaya yazykovaya lichnost': opyt modelirovaniya (na materiale russkogo epistolyariya XX–XXI vv.)"], *Vestnik nauki Sibiri*, No 3 (13), pp. 100–110.
14. Kur'yanovich, A. V. (2010), "The linguistic personality of a scientist – the carrier of elitist speech (on the material of V. I. Vernadsky's epistolary discourse)" ["Yazykovaya lichnost' uchenogo – nositelya elitarnoy rechevoy kul'tury (na materiale epistolyarnogo diskursa V. I. Vernadskogo)"], *Sibirskiy filologicheskii zhurnal*, No 1, pp. 188–197.
15. Lappo, M. A. (2015), "K. I. Chukovsky as the bearer of elite speech culture" ["K. I. Chukovskiy kak nositel' elitarnoy rechevoy kul'tury"], *Russkaya rech'*, No 2, pp. 80–85.
16. Tripol'skaya, T. A. (1999) *Emotive-evaluative discourse: cognitive and pragmatic aspects* [*Emotivno-otsenochnyy diskurs: kognitivnyy i pragmaticheskii aspekty*], Novosibirsk, 170 p.

РОМАНЧЕНКО Алла Петровна

кандидат филологических наук, докторант кафедры украинского языка Одесского национального университета имени И. И. Мечникова; Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина; тел.: (048)776-14-80; e-mail: apromanchenko@ukr.net; ORCIDID: 0000-0001-6870-2429

ЭЛИТАРНАЯ ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ В ЭПИСТОЛЯРНОМ И ДНЕВНИКОВОМ ДИСКУРСАХ: АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация. *Объект изучения* – эпистолярный и дневниковый дискурсы, *предмет* – аспекты исследования языковой личности. *Цель* статьи – проанализировать специфику изучения элитарной языковой личности в рамках эпистолярного и дневникового дискурсов. Используются описательный и сопоставительный *методы*. В *результате* исследования выявлена специфика элитарной языковой личности, ее основные параметры, разновидности эпистолярного дискурса, особенности автокоммуникации. Намечены аспекты изучения языковой личности в лингвистике в указанных дискурсах, сконцентрировано внимание на прагматических возможностях самовыражения в них, освещена степень разработки проблемы. *Практическое применение* результатов возможно в исследованиях языковой личности в других дискурсах и дискурсивных практиках. **Выводы.** Выбор языковых личностей для исследования эпистолярного и дневникового дискурсов мотивируется такими факторами: принадлежностью к элитарной национальной речевой культуре; публичным статусом; неординарностью личности; ее оригинальным мышлением и индивидуальной манерой письма. Модельная элитарная языковая личность принадлежит к творческой интеллигенции, интересуется проблемой творца в обществе и истории, отличается рефлексивным сознанием, имеет высокий уровень коммуникативной и речевой компетентности, характеризуется свободой дискурсивных проявлений. Всестороннее осмысление духовных, моральных и эстетических ценностей, идиостилистических особенностей личности становится возможным при условии изучения ее разных ипостасей. Рассматриваемые дискурсы демонстрируют индивидуальность и неповторимость анализированных языковых личностей, поскольку в них репрезентирована национальная картина мира через взгляды неординарных людей определенной исторической эпохи и общекультурный потенциал этноса.

Ключевые слова: элитарная языковая личность, эпистолярный дискурс, дневниковый дискурс, речевая культура, коммуникативное поведение, эпистолярный, дневник.

Alla P. ROMANCHENKO

Ph. D. in Philology, doctoral student, Odesa I. I. Mechnikov National University;
Frantsuzkiy Blvd., 24–26, Odesa, 65058, Ukraine; tel.(048)776-14-80; e-mail: apromanchenko@ukr.net;
ORCID ID: 0000-0001-6870-2429

ELITE LANGUAGE PERSONALITY IN EPISTOLARY AND DIARY DISCOURSES: ASPECTS OF RESEARCH

Summary. *Object* of the research is epistolary and diary discourses. *Subject* of the research is aspects of studying of language personality. The *aim* of the article is to analyze specificity of the research on elite language personality within epistolary and diary discourses. Its main task is to elucidate the aspects of the analysis of famous language personalities in modern linguistics. The paper applies descriptive and comparative *methods*. As a *result* of the study, the specificity of elite language personality, its main parameters, types of epistolary discourse and peculiarities of autocommunication were revealed. The aspects of studying of the language personality in studied discourses are described. Special attention is paid to the pragmatic ways of expression in them. The degree of development of the problem is characterized. *Practical application* of the results is possible in studies of language personality in other discourses and discursive practices. *Results.* The level of researchers' interest to language personalities which represent a certain field of activity, reached success, have significant scientific achievements and literature heritage has increased recently. The choice of language personalities to make a research on epistolary and diary discourses is motivated by the next factors: belonging to elite national speech culture; public status; remarkability of a personality, its original thinking and individual writing style. Elite language personality model is a creative intellectual, cares about the artist's problem in society and history, it is characterized by reflective consciousness and freedom of discursive manifestation, has a high level of communicative and language competences. Considered discourses demonstrate individuality and uniqueness of the analyzed language personalities. They represent national world view through the views of extraordinary people of a certain historic epoch and the general cultural potential of an ethnic group.

Key words: elite language personality, epistolary discourse, diary discourse, speech culture, communicative behavior, diary.

Надійшла до редакції 30.03.2018

<https://doi.org/10.15421/251815>

УДК 802.0-56(075.8)

SUIMA Irina Pavlivna

Candidate of Science, Philology, Associate Professor of Translation and Linguistic Training of
Foreigners Department of Oles Honchar Dnipro National University; Gagarin Avenue, 72,
Dnipro, 49010, Ukraine; tel.: +38(056) 374-98-86; e-mail: Suima-irina@mail.ru;
ORCID ID: 0000-0002-2209-8614

CREATION AND FUNCTIONING OF THE RESPONSIVE SENTENCES WITHIN THE DIALOGICAL SPEECH UNDER THE INFLUENCE OF LINGUISTIC AND EXTRALINGUISTIC SENTENCES

Summary. *Objective* of the paper is to identify and analyze peculiarities of creation and functioning of responsive sentences within the dialogical speech. *Object* under analysis is verbal reaction to the any kind of statement, structural, lexical and semantic features of the responsive sentence, *subject* is the influence of linguistic and extralinguistic factors on the structure and functioning of responsive constructions. *Material* of the research consists of dialogical entities containing responsive replicas, fixed on the referential books and phrasebooks in English. The paper applies descriptive, comparative and structural *methods*. *Finding* of the analysis is the consideration of the main linguistic factors, influencing the specifics of the responsive sentences in the dialogue. It is shown the influence of linguistic and extralinguistic factors on structure and semantics of the responsive sentences within the dialogical speech. *Practical value:* of the analysis results can be implemented in studies of dialogue and dialogical speech in

the English language. **Results:** a verbal reaction to a message of any type may depend on a significant number of linguistic and extralinguistic factors. Among the linguistic reasons, the following can be named first of all: the desire to save language resources; the use of different linguistic figures; distortion of the grammatical construction of the utterance; lexical material of the original phrase, etc. It is possible to single out the following extralinguistic causes: emotional state of the interlocutors: the nature of the relationship of talking among themselves; the attitude of the interlocutors to the topic of conversation, etc.

Key words: *responsive sentence, dialogue speech, style of speech, lexical material, grammatical structure of the sentence.*

Problem statement. Dialogues, their elements, features of dialogical speech were considered in a number of studies dealt with this problem. Considering dialogue as a verbal unity, linguists emphasize that dialogical speech is created by several (at least two) speakers and defines dialogue as: «the change of the statements of two or more speakers» [1, p. 74], «the regular exchange of statements-remarks» [2, p. 119], «a series of successive replicas» [7, p. 161], «alternating exchange of sign information» [4, p. 32].

Connection with previous studies. In different way linguists called replicas in the dialogue: a stimulating message, from which the communication process usually begins, linguists call the initiative [10], «a relatively independent replica» [7–9], «circulation», «action» [5; 8; 9], etc. The responsive replica, conditioned by the original phrase, is called a «replica-reaction», «reactive replica» [2]. In this article, a replica that includes a verbal response to a particular message is called a response sentence, since the word «response», according to dictionary of English, is defined as «verbal or written answer, reaction to something (verbal or nonverbal response, reaction to something)» [7], the meaning of the word «response» includes the meanings of the words answer and reply.

Purpose and tasks statement. In the present article, an attempt is made to describe and analyze the linguistic and extralinguistic influence on the nature of responsive sentences in the context of dialogical speech.

The presentation of the main material. A verbal reaction to a message of any type may depend on a significant number of linguistic and extralinguistic factors. Among the linguistic reasons, the following can be named first of all:

- the desire to save language resources;
- the construction of the basic phrase, the reaction to which is a certain responsive sentence: the use of different linguistic figures; distortion of the grammatical construction of the utterance;
- lexical material of the original phrase: speech constructions, which are used by communication participants; the use of cliched structures;
- correctness, speed of the speech, clarity of pronunciation of the speaker; correct interpretation of the lexical units of the original phrase;
- changing the speech genre, replacing the type of communication;
- the style of the speaker, the correspondence of the style of communication to the situation, etc.

The tendency to save language means is typical for almost every language. According to the Dictionary of Linguistic Terms, linguistic economy is the striving of the speaker to save efforts in using speech as one of the reasons for changing the language. In the syntax, the economy of language means can be found in elliptical constructions, in incomplete sentences, in the omission of an official word, etc [10]. In some cases, the application of the principle of linguistic savings may not affect the course of communication, for example, when the speaker knows the subject of the conversation and it is not difficult to reconstruct the missing elements of the utterance himself: *Today I saw the previous episode of the film. – It's great I will join you if you do not mind; – It's*

clear, I will do it for tomorrow; – Kate will come. She promised to. – Ok, let's wait for several minutes. However, excessive use of language savings can made the respondent ask the speaker again, there will be a need to clarify what has been said, its meaning: *Have you been yesterday at the conference? That report was extremely long and boring! – Which report? What do you mean?; They say that our new teacher has been studied in London – where did you hear it and whom from all of our teachers? I was impressed with that information they said on TV! – What do you mean?* In this situation, the character of the responsive sentence, i. e. verbal reaction to the utterance, will be conditioned, first of all, by how understandable the initial message is, whether it requires clarifications or clarifications, etc.

Like the tendency to excessive saving of speech resources, the desire for «redundancy» of speech in the dialogue is also an essential factor that determines the nature of the responsive sentence. So, the speaker gives too much unnecessary details without any need for this, and the interlocutor is forced to clarify something, ask again, try not to get confused in the details and determine the main meaning of the statement.

The next linguistic factor that determines the nature of the response in dialogical speech is the construction of the very starting phrase, the reaction to which is the response. Changing the grammatical construction of the statement is likely to cause the respondent to misunderstand the meaning of the statement, what the interlocutor intended to say, since the original statement will be somewhat ambiguous. In this case, the intonation will also play an important role: *Where you have been yesterday – Me?; You! Do it! – Now? Me?* In the examples given, the grammatical structure of the initial statements enables the respondent to differently understand the question and, even if the statement or question is correctly understood, the speaker himself gives the second communication participant the opportunity to ask again and thus gain time to come up with an answer. The use of different linguistic figures also influences the communication process and, to some extent, determines the used responsive. For example, repeating in the original phrase can make the interlocutor think, ask something, or be indignant that he understands everything, does not need to be repeated; metaphors and comparisons, as well as phraseological phrases, may not be understood by the interlocutor or interpreted in their own way, etc.

As one of the most significant, presumably, linguistic factor that determines the nature of responsive sentences in dialogical speech, it is necessary to note the lexical filling of the initial expression, the reaction to which is a certain response. The lexical material used by the speaker largely determines the course of communication and the nature of the answer that will follow this kind of statement. The use of different speech units – evaluation vocabulary, emotionally-colored, formal-business, etc. – will naturally cause the interlocutor a different reaction. So, the answer to the curse is likely to be also cursing or, at least, replicas indicating the respondent's desire to clarify why the interviewee says exactly what it is connected with and the like: *You are stupid! – But more intelligent than you are!; You are absent-minded and you do not use your brains in the appropriate way! – Could you be so kind to explain why you have made such a conclusion that you are cleverer than me!* The use of evaluative vocabulary also determines the response / reaction to the utterance. In most cases, the interlocutor will express his attitude to what the speaker estimates, and, perhaps, will offer his assessment or ask for reasons: *It is the best film I have ever seen! – You tell that because you have seen only few films! As for me it is not so good!; The lecture we heard today was very boring! – But it is only your opinion! The majority of our group was satisfied with it; Her dancing is not appropriate for showing it in our theater! – Why do you think so? The audience applauded her.*

The correspondence of the lexical material used in the communicative situation is also important. The nature of the answer is determined by the spoken words used by the interlocutor. So, for example, the opposite reaction will cause statements such as *You must write this report today!* and *It would be good if you write this report today.* The use of clichéd speech turns to some extent makes the interlocutor also look for suitable clichés for an answer: *I am glad to see you! – I am glad to see you too!; How are you? – Fine! And how are you?; Please, do not hesitate to contact me when you need it! – Thank you, I am also at your disposal!* The nature of the original phrase itself largely determines the reaction to it: if something is offered, one must agree or refuse, if the interlocutor does not agree, he will argue or stop the conversation if the interlocutor thanks, he will necessarily say *You are welcome* or something in this kind.

The correctness, the rate of speech, the clarity of the pronunciation of the speaker, the correct interpretation of the lexical units of the original phrase are also among the most significant linguistic factors that determine the nature of the responsive sentence. As in the situation with the economy of language facilities, it depends on these parameters how much the interlocutor will understand and accept the initial message and how communication will continue to continue.

Replacing the type of communication or replacing the speech genre, along with the linguistic parameters described above, which cause a verbal reaction to a particular utterance, can be of decisive importance in using the responsive sentence to the respondent and in determining whether the conversation will continue at all. For example, when a dialogic speech turns, rather, into a monologue of one of the speakers, another participant in the communication, after some time will try to end this conversation or translate it into another topic: *You know, I am going to visit Spain this summer! My mother spoke with her friend, she just returned from the trip and she agreed to give me all the details of her journey, money expenses etc. – Great! But I have no time I must speak with you later!*

Together with the type of communication or the speech genre of communication, the nature of the verbal response can be determined by the speaker's communication style and, in particular, by the style of the communicative situation. For example, conversational style of speech can be understood by the interlocutor as a sign of friendship, and can be perceived as familiarity, which will also influence the course of further communication and the respondent's response to this or that saying: *Hello! I am John! – Nice to meet you!; Hi, old man! Tell me how I can get to the bus station! – Excuse me, I am not from this city!* If the interlocutor starts to talk in an official business style, then the second participant of the communication will most likely also choose the appropriate speech speed, which does not go beyond the formal business style: *In most forms of partnerships, each partner has unlimited liability for the debts incurred by the business. – But what are the three most prevalent types of for-profit partnerships?*

Thus, analyzing the main, in our opinion, linguistic factors that determine the nature of responsive sentences in dialogical speech, we come to the conclusion that all the reasons considered (economy of linguistic means, the structure of the initial phrase, its grammatical construction, the lexical material of the message, the subjective characteristics of the speech of the speaker: correctness, clarity, etc., stylistic features of the utterance, etc.), combined with extralinguistic factors affect the course of further communication.

Response sentence (verbal reaction) is almost always due to a number of linguistic and extralinguistic factors.

According to the dictionary-reference «Terms and concepts of linguistics», extralinguistic factors are parameters of the extralinguistic social reality, which cause changes in the language both global and private [6]. With reference to respondent utterance, it is possible to single out the following extralinguistic causes, which determine the structure and semantics of the syntactic units under consideration:

– emotional state of the interlocutors (both the speaker and the respondent): *Hello! How are you? – Let's speak about it tomorrow!; Help me with my home task, please! – Oh, with pleasure!;*

– the nature of the relationship of talking among themselves: *Nice to meet you! – Nice to meet you too!; And, I am waiting for your interesting story about yesterday's events! – Do not bother me!*

– the attitude of the interlocutors to the topic of conversation: *Have you ever been at the theater? – I hate it!; What can you tell about this singer? – She sings better than dances!*

– desire or unwillingness to answer the question or provide the requested information: *And where have you been? – Nowhere, Did you count heads? Eleven, including me; What's your address? – Sorry, but that's strictly confidential.*

– trying to offer more / less information than the interlocutor requires: *Excuse me. Are your parents here? My parents live in Paris., Nothing to Chicago? – There's nothing to Chicago, New York, Nashville;*

– features of the nature of the interlocutors: *Can you, please, explain this term again? – I do not like repeating the same things for several times!; I saw your classmate yesterday? – Really? Who it was? Where? Why did not you tell me earlier?;*

– knowledge or ignorance of the requested information: *Any idea how this happened? – No; How late's the restaurant open? – 8:30 every night; Can you show me the way to the nearest bank? – I am not a local citizen, sorry!;*

– the course of the most communicative situation: *Change 150. – Quarters or nickels? – Quarters are fine. – You said we'd go for ice cream. – I lied!;*

– desire to avoid answering the question, to translate the conversation to another topic, and sometimes even to learn something from the interlocutor: *Did you watch the news this morning? – Have they said something important?; Are you tired? – Why do you always ask me so stupid questions?; What are you doing here? – What do you think?*

– the limitedness of the interlocutors (or at least one of them) in time: *What are you doing? Do not move. – Can I talk to you for a minute? – Quickly.*

Let's consider the factors listed above more detailed. As one of the main extralinguistic factors, we single out the emotional state of the speakers, which, of course, significantly affects the communication process. Depending on the above-mentioned reason, the responsive replica (responsive sentences) in the examples given can be very different: 1) *Hello! How are you? – Let's speak about it tomorrow !; I do not have a duty to write for you! Fifty-fifty; It's better not to speak about it!; Great, thank you! And how are you?; Never better, etc. 2) Help me with my home task, please! – Oh, with pleasure !; I have no time!; I do not know how to do it!; I do not remember the information you need!; Ok, please, show what should I do!; Ok, let's see what can I do for you, etc. Much depends on the characteristics of the initiating replica and how it is built: I say! – I have no time!; Excuse me, can I ask you one question? – Of course, please!*

Conclusions. Another important factor is the nature of the relationship between the speakers: both personal and social. Social relations are manifested only in certain types of interactions between people, namely, social, in the process of which these peo-

ple embody their social status and role in life, and the statuses and roles themselves have quite clear boundaries and very strict regulations. Social relations give mutual certainty to social positions and statuses. For example, the relationship in the trade between the main factors is the mutual certainty of the seller and the buyer in the process of making the transaction (purchase and sale). Thus, social relations are closely related to social interactions, although these are not identical concepts that denote the same thing. On the one hand, social relations are realized in the social practices (interactions) of people, on the other hand, social relations are a prerequisite of social practices – a stable, normatively fixed social form through which social interaction becomes possible [1; 2]. Hence, the nature of relations between people determines and to some extent regulates their communication and even how they react to each other's questions and messages. For example, if the subject's interlocutor says: *Please, can you go to the business trip instead of me?* then, the speaker is likely to answer something like: *I have another duties in this company!; We had definite reasons for letting you to go there!; No, I cannot*, etc. But, if the boss of the speaker asks the same question, the person who must answer something will have to agree to go, or, at least, to bring reasonable arguments why not.

In many cases, one of the leading factors is the very theme of the conversation and the attitude of the speakers to it. In different ways, the interlocutor can perceive the speaker's statements about politics, religion, traditions, relations in the family, etc. The reaction to this kind of message can be both approving – the interlocutor will express his support and add something else to what has already been said, as well as neutral, disapproving, and even may serve as the beginning of a verbal interaction: *It is terrible! Nothing to look at! – Do not think that you are aware of the art of cinema!; These new reforms of the British parliament are so unnecessary! – And, maybe you can explain why, the great politician?!*

The desire / unwillingness of the interlocutor to answer the question posed or express his opinion on any occasion is also one of the fundamental factors that determine the responsive sentence. In responsive replicas, in such cases, so-called «communicative sabotage» is often used, or in other words, an attempt to get out of the conversation. The basis of communicative sabotage is the latent opposition, the internal resistance of the addressee, which ultimately amounts to a violation of the principle of cooperation [1; 3; 4].

Prospectives of the research. Thus, extralinguistic factors, along with linguistic factors, determine the character and structural features of the responsive sentences in dialogical speech. The prospectives of the further research on the mentioned problem consists in more detailed description and analysis of the linguistic and extralinguistic factors influencing the process of communication.

Bibliographic references

1. Гуревич В. В. Теоретическая грамматика английского языка. Сравнительная типология английского и русского языков: учеб. пособие. 2-е изд. Москва: Флинта: Наука, 2004. 168 с.
2. Ермолаева М. Е. Английский язык в диалогах. Москва: ТК Велби, Проспект, 2006. 136 с.
3. Зиновьева Л.А., Омеляненко В.И. Все фразы и диалоги английского языка. Ростов-на-Дону: Феникс, 2012. 16 с.
4. Меньшиков И. И. Типология респонсивных предложений в современном русском языке. *Меньшиков И. И. Избранные труды по лингвистике*. Днепропетровск: Нова ідеологія, 2012. С. 85–100.
5. Carnie Andrew. Syntax. Oxford, Blackwell Publishers, 2001. 383 p.

6. Crystal D. Cambridge Encyclopedia of the English language. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. 491 p.
7. Encyclopedia of language and linguistics / edited by Keith Brown. 2-nd edition, Elsevier Science, 2005. 9000 p.
8. Gleason H. A. J. Linguistics and English Grammar. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1965. 519 p.
9. Iriskulov A. T. Theoretical Grammar of English. Tashkent, 2006. 64 p.
10. Leech G., Deucher M., Hoogenraad R. English Grammar for today. Macmillan, 1982. 224 p.

Reference

1. Gurevich, V. V. (2004), *Theoretical Grammar of the English language. Contrastive typology of the English and Russian languages* [Teoreticheskaja grammatika anglijskogo jazyka. Sravnitel'naja tipologija anglijskogo i russkogo jazykov], Moscow, 168 p.
2. Ermolaeva, M. E. (2006), *The English language in dialogues* [Anglijskij jazyk v dialogah], Moscow, 136 p.
3. Zinov'eva, L. A., Omeljanenko, V. I. (2012), *All phrases of the English language* [Vse frazy i dialogi anglijskogo jazyka], Rostov-na-Donu, 165 p.
4. Men'shikov, I. I. (2012), "Typology of the responsive sentences in the modern Russian language" ["Tipologija responsivnyh predlozhenij v sovremennom russkom jazyke"], *Izbrannye trudy po lingvistike*, Dnipropetrovsk, pp. 85–100.
5. Carnie, Andrew (2001), *Syntax*, Oxford, 383 p.
6. Crystal, D. (1995), *Cambridge Encyclopedia of the English language*, Cambridge, 491 p.
7. Keith, Brown (2005), *Encyclopedia of language and linguistics*, Oxford, 9000 p.
8. Gleason, H. A. J. (1965), *Linguistics and English Grammar*, New York, 519 p.
9. Iriskulov, A. T. (2006), *Theoretical Grammar of English*, Tashkent, 64 p.
10. Leech, G., Deucher, M., Hoogenraad, R. (1982) *English Grammar for today*, Oxford, 224 p.

СУЙМА Ірина Павлівна

кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара; пр. Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49010, Україна; тел.: +38(056) 374-98-86; e-mail: Suima-irina@mail.ru; ORCID ID: 0000-0002-2209-8614

ПОБУДОВА ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕСПОНСИВНИХ РЕЧЕНЬ У ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ ПІД ВПЛИВОМ ЛІНГВІСТИЧНИХ ТА ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНИХ ФАКТОРІВ

Анотація. *Метою статті* є визначення та аналіз особливостей створення та функціонування респонсивних речень у рамках діалогічного мовлення. *Об'єктом аналізу* є словесна реакція на будь-який вид стверджень, структурні, лексичні та семантичні особливості респонсивного речення, *предметом* – вплив лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів на структуру та функціонування респонсивних конструкцій. *Матеріал дослідження* складається з діалогічних єдностей, що містять респонсивні репліки, зафіксовані в довідниках та розмовниках з англійської мови. У роботі застосовуються описовий, порівняльний та структурний *методи*. У результаті дослідження розглянуто основні лінгвістичні фактори, що впливають на специфіку респонсивних речень у діалозі. Показано вплив лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів на структуру та семантику респонсивних речень у рамках діалогічного мовлення. *Практичне застосування:* результати проведеного аналізу можуть бути використані у дослідженнях діалогу та діалогічного мовлення на матеріалі англійської мови. **Висновки:** вербальна реакція на повідомлення будь-якого типу може залежати від значної кількості лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників. Серед лінгвістичних причин перш за все можна назвати наступне: бажання зберегти мовні ресурси; використання різних мовних фігур; викривлення граматичної побудови висловлювання; лексичний матеріал стимулюючої фрази і т. д. Можна виділити наступні екстралінгвістичні причини: емоційний стан співрозмовників; характер відносин співрозмовників між собою; їх ставлення до теми розмови тощо.

Ключові слова: респонсивне речення, діалогічне мовлення, стиль мовлення, лексичний матеріал, граматична побудова речення.

СУИМА Ирина Павловна

кандидат филологических наук, доцент кафедры перевода и лингвистической подготовки иностранцев Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара, пр. Гагарина, 72, г. Днепр, 49010, Украина; тел.: +38(056) 374-98-86; e-mail: Suima-irina@mail.ru; ORCID ID: 0000-0002-2209-8614

ПОСТРОЕНИЕ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ РЕСПОНСИВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ДИАЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ ПОД ВЛИЯНИЕМ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ И ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ

Аннотация. *Целью статьи* является определение и анализ особенностей создания и функционирования респонсивных предложений в рамках диалогической речи. *Объектом анализа* является словесная реакция на любой вид утверждений, структурные, лексические и семантические особенности респонсивного предложения, *предметом* – влияние лингвистических и экстралингвистических факторов на структуру и функционирование респонсивных конструкций. *Материал исследования* состоит из диалогических единств, содержащих респонсивные реплики, зафиксированные в справочниках и разговорниках английского языка. В работе применяются описательный, сравнительный и структурный *методы*. В результате исследования рассмотрены основные лингвистические факторы, влияющие на специфику респонсивных предложений в диалоге. Показано влияние лингвистических и экстралингвистических факторов на структуру и семантику респонсивных предложений в рамках диалогической речи. *Практическое применение:* результаты проведенного анализа могут быть использованы в исследованиях диалога и диалогической речи на материале английского языка. **Выводы:** вербальная реакция на сообщение любого типа может зависеть от значительного количества лингвистических и экстралингвистических факторов. Среди лингвистических причин прежде всего можно назвать следующие: желание сохранить языковые ресурсы; использование различных языковых фигур; искривление грамматического построения высказывания; лексический материал стимулирующей фразы и т. п. Можно выделить следующие экстралингвистические причины: эмоциональное состояние собеседников; характер отношений собеседников между собой; их отношение к теме разговора и т. д.

Ключевые слова: респонсивное предложение, диалогическая речь, стиль речи, лексический материал, грамматическое построение предложения.

Надійшла до редколегії 05.04.2018

<https://doi.org/10.15421/251816>

УДК 811.111-26:81'42

ЧЕРНИК Олена Олегівна

асистент кафедри перекладу Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», пр. Дмитра Яворницького, 19, м. Дніпро, 49600, Україна; тел.: +38(093) 657 85 53; e-mail: olena.chernyk@gmail.com; ORCID: 0000-0002-2015-4424

СИНТАКСИЧНІ ТА КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ АФОРИЗМІВ ДЕНА БРАУНА (на матеріалі циклу романів про професора Ленгдона)

Анотація. *Мета дослідження* – дослідити синтаксичні та композиційні особливості авторських афоризмів Дена Брауна, наявних в циклі романів про професора Роберта Ленгдона. *Об'єкт дослідження* – афористичні вислови Дена Брауна, *предмет* – синтаксичні та композиційні особливості афоризмів письменника, а також специфіка їх введення в тексти романів. *Матеріал дослідження* – 89 афористичних висловів, вилучених з текстів творів Дена Брауна. Застосовано *методи* лінгвостилістичного аналізу художнього тексту та кількісного підрахунку. У *результаті* дослідження з'ясовано специфіку введення афоризмів у тексти творів Дена Брауна, виявлено їх композиційні, синтактико-граматичні та синтактико-стилістичні особливості. *Практичне застосування* ре-

зультатів можливе при складанні словника афоризмів сучасної англійської літератури, а також у дослідженнях афористики та ідіостилей письменників. **Висновки:** 1) 77,5 % висловів є відносно автономними афоризмами (після вилучення з тексту залишають по собі смислові та синтаксичні лакуни); 22,5 % афоризмів є абсолютно автономними (їх вилучення не призводить до смислових та формальних лакун у тексті); 2) 60 % синтаксично залежних афоризмів вводяться в постпозицію в складному реченні, 20 % мають «обрамовуючу» позицію, 10 % вводяться в препозиції та 10 % в інтерпозиції; 3) 6,7 % афористичних висловлювань, вилучених з творів письменника, є контекстуально залежними і тому не можуть претендувати на те, щоб називатися афоризмами; 4) афоризми, що складаються з одного речення, найчастіше синтаксично реалізуються складнопідрядними реченнями – 52 %, 39 % – це прості речення, 9 % – це складносурядні речення. 38,2 % афоризмів є «складними синтаксичними цілими»; 5) 73 % афоризмів є твердження без обґрунтування, 14,6 % афоризмів побудовано за дефініційною моделлю, 9 % – за моделлю судження: тезис – аргумент; 3,4 % афоризмів за моделлю: тезис – антитеза – висновок; 6) інтонаційна виразність, експресивність та лаконічність на синтаксичному рівні в афоризмах Дена Брауна досягаються частим вживанням повтору (у 14,6 % афоризмів), паралельних конструкцій (у 10 % афоризмів), апосіопези (у 10 % афоризмів) та парцеляції (у 4,5 % афоризмів).

Ключові слова: афоризм, синтаксичні особливості, композиційні особливості, введення афоризму в текст, ідіостиль.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Представлена тема знаходиться в руслі актуальних досліджень лінгвістики, оскільки питання мовної індивідуальності автора тексту, проблема мовної економії та експресивності, які реалізуються в афоризмі, досі привертають увагу багатьох лінгвістів. Синтаксична організація афоризму відіграє велику роль у забезпеченні лаконічності, цілісності і завершеності афоризму, його здатності виразити глибоку думку. Дослідження специфіки використання афоризмів у творах Дена Брауна, їх мовностилістичних особливостей, у тому числі синтаксичних, представляють значний інтерес при комплексному вивченні ідіостилу письменника, книги якого входять до числа найбільш популярної сучасної англійської прози.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми. Синтаксису афоризмів було приділено багато уваги. На прикладі різних мов А. П. Шумакова, А. В. Королькова, Ю. С. Байкова, Ю. І. Калашник, Ван Лін, Т. І. Манякіна, Н. М. Шарманова, І. А. Мартянова, З. К. Тарланов, О. А. Анастасєва, О. М. Фадєєва, М. М. Єленєвська та ін. вивчали семантико-структурні особливості та експресивний синтаксис афоризмів. Афоризми, як правило, поділяються дослідниками на афоризми-еквіваленти простого речення, афоризми-еквіваленти складного речення та афоризми-еквіваленти надфразної єдності [2; 12; 20 та ін]. Також афоризми розглядають як синтаксичні конструкції, що будуються за моделями судження [10]. С. Г. Гаврін [6] та Ван Лін [5] досліджують стандартизовані синтаксичні конструкції афоризмів, які вони називають комплікативними моделями (моделі дефінітивних, атрибутивних, імперативних та футуративних афоризмів). І. А. Мартянова [15] вивчає репрезентацію афоризмів займенниково-співвідносними ототожнювальними реченнями. О. А. Анастасєва [1] аналізує синтактико-стилістичні прийоми, що актуалізують прагматичні настанови англійських афоризмів. Синтаксичні особливості введення афоризму в художній текст проаналізував Є. Є. Іванов.

У роботах Ю. С. Байкової [2], В. С. Калашник [9], Н. М. Калашникової [10] та О. М. Фадєєвої [18] досліджується індивідуальність мовної репрезентації афоризму, у тому числі в плані синтаксису, в творчості окремого письменника.

Виділення невіршених раніше частин проблеми. Афоризми, представлені в текстах романів Дена Брауна, зокрема їх синтактико-композиційні

особливості, як нам відомо, ще не вивчались у лінгвістиці. Їх дослідження вважаємо обов'язковою частиною комплексного вивчення ідіостилю письменника, оскільки саме вони є прикладом прояву мовних здібностей автора та вміння в концентрованому вигляді донести до адресата свою думку.

Мета статті – дослідити синтаксичні та композиційні особливості авторських афоризмів Дена Брауна, наявних у циклі романів про професора Роберта Ленгдона. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**: 1) стисло охарактеризувати феномен афоризму та поняття «потенційного афоризму»; 2) проаналізувати специфіку введення афоризмів у тексти творів; 3) з'ясувати композиційні, синтактико-граматичні та синтактико-стилістичні особливості афоризмів, представлених в афористиці Дена Брауна.

Виклад основного матеріалу. У стислому Оксфордському словнику літературознавчих термінів (Oxford Concise Dictionary of Literary Terms) афоризм визначається як «a statement of some general principle, expressed memorably by condensing much wisdom into few words. <...> An author who composes aphorisms is an aphorist» [25]. Отже, головними рисами афоризму є стислість, наявність мудрої думки та узагальненість. Також дослідники відмічають експресивність, завершеність, неочікуваність постульованої думки в афоризмах та здатність впливати на свідомість людини [3, с. 434]. Обсяг афоризму може бути від трьох-п'яти слів [Там само, с. 434] до шести елементарних речень [4, с. 255].

Афоризм може існувати і як самостійний жанр, і бути вплетеним у тканину твору будь-якого жанру. Як правило, афоризм відмежовує себе від контексту, що утворив його, тобто є самостійною одиницею, що володіє власною «кровоносною системою». Вислів лише тоді можна назвати афоризмом, коли він здатний на власне існування [11, с. 150]. Є. Є. Іванов стверджує, що, «якщо індивідуально-авторський афоризм виникає не у вигляді окремого тексту, а як компонент змістової і композиційно-синтаксичної структури літературного твору, то він може розглядатися тільки як потенційний текст. Актуалізація індивідуально-авторського афоризму як окремого тексту можлива лише поза контекстом його походження, в якому зміст і структура афоризму ще знаходяться у стадії свого формування» [8, с. 128–129]. Афоризм може бути вилученим із контексту, тільки якщо його зміст «виходить за межі контексту» [16, с. 61], якщо він є «вільним від ситуативних та контекстуальних обмежень» [14, с. 43], носить «надтекстовий характер» [8, с. 138]. Афористичні вислови, смисл яких контекстуально обмежений, можуть неадекватно інтерпретуватися поза контекстом, тому їх актуалізація поза текстом, в якому він функціонує, неможлива [Там само, с. 129].

Творами Дена Брауна взагалі властива афористичність. Автор не тільки використовує вислови відомих людей, прислів'я, але й вводить у текст власні афоризми. Нами було вилучено 32 вже відомих раніше афоризмів та прислів'їв та 89 висловів, які претендують на те, щоб називатися індивідуально-авторськими афоризмами в силу того, що їм характерна наявність «мудрої» думки, завершеність, узагальненість, постульованість, стислість та імпліцитність. У нашому дослідженні нас цікавлять вислови саме останньої групи, оскільки вони є складовою ідіостилю письменника.

Афоризм у творах Дена Брауна може бути самостійним реченням у складі невластиве-прямої мови, окремою реплікою персонажа, а також частиною репліки персонажа. Більшість афоризмів є відносно автономними (69 афоризмів) у тексті, оскільки їх вилучення залишає по собі смислові і синтаксичні лакуни. Вони зустрічаються як у невластиве-прямій мові, так і в мовленні персонажів. Наприклад:

«Kohler slowed suddenly and turned, his gaze softening a bit. "Of course. How simple of me. **One does not need to have cancer to analyze its symptoms**". Langdon had never heard it put quite that way» [21, с. 39]; «...the provost looked across the churning sea and tried to fend off the disquiet that had settled in his gut. **The decisions of our past are the architects of our present. The decisions of the provost's past had put him in a position to negotiate almost any minefield and always come out on top**» [22, с. 20]. В обох наведених прикладах семантика афоризму детермінує зміст наступної за ним репліки. Також нами було зафіксовано 20 абсолютно автономних афоризмів, і вони майже завжди є частиною невластиве-прямої мови, наприклад: «*When she saw the photo, she gasped aloud. Dr. Elizabeth Sinskey knew exactly who this man was. The good news was that he would be very easy to track. The bad news was that he was a genius in his field – a very dangerous person should he choose to be. **Nothing is more creative nor destructive than a brilliant mind with a purpose. By the time she arrived at the airport thirty minutes later***» [Ibid., с. 163]. Наведений афоризм має надтекстовий характер, і його вилучення не призведе до смислових та формальних лакун у тексті.

У 25 % випадків для виділення афоризму на фоні іншого тексту письменник використовує курсив. На нашу думку, автор це робить для того, щоб привернути увагу читача до думки, що виражається афоризмом, підкреслити її важливість. За нашими спостереженнями, курсивом виділяються в основному короткі вислови з високим ступенем узагальненості думки, більшість з них – це абсолютно автономні афоризми. Наприклад: «*Genius accepts genius unconditionally*» [21, с. 83]; «*Fear cripples faster than any implement of war*» [Ibid., с. 95].

Синтаксично залежні афоризми є частиною складних речень та вступають з іншими предикативними частинами у сурядні та підрядні відношення. Безсполучниковий зв'язок між афоризмом та іншими частинами складного речення зустрічається частіше (63,6 %), ніж сполучниковий (36,4 %), при цьому підрядний зв'язок (60 %) має перевагу над сурядним (30 %), один афоризм (10 %) стає частиною складного афоризму завдяки змішаному типу зв'язку (в інтерпозиції). Найчастіше афоризми в творах Дена Брауна вводяться в постпозицію в складному реченні (60 %). У такій позиції афоризм може вбудовуватися в складне речення як за допомогою сполучникового, так і безсполучникового зв'язку (була встановлена однакова кількість випадків): «*Smiling broadly, he added, "Sometimes, divine revelation simply means adjusting your brain to hear what your heart already knows"*» [Там само, с. 532]; «*Believe me, I know what it's like to feel all alone... the worst kind of loneliness in the world is the isolation that comes from being misunderstood. It can make people lose their grasp on reality*» [22, с. 449]. В останньому реченні замість двокрапки автор використовує три крапки, що робить речення більш експресивним та чіткіше дозволяє виокремити афоризм на фоні іншого тексту. В препозиції (10 %) афоризм вводиться за допомогою безсполучникового сурядного зв'язку: «*Mankind, if unchecked, functions like a plague, a cancer... our numbers intensifying with each successive generation until the earthly comforts that once nourish our virtue and brotherhood have dwindled to nothing...*» [Ibid., с. 144]. Також було зафіксовано 20 % випадків «обрамовуючої» позиції афоризму з безсполучниковим підрядним зв'язком: «*Fear, Katherine had once heard, acted as a stimulant, sharpening the mind's ability to think*» [24, с. 185].

Не всі афористичні висловлювання творів письменника мають шанси існувати ізольовано, оскільки вони є контекстуально залежними. Так, наприклад, вислів «*God is found in the collection of Many, rather than in the One*» [Ibid., с. 504],

який є частиною невластне-прямої мови відтворює одну з головних філософських ідей твору, яка полягає в тому, що Бог знаходиться всередині кожної людини і «є множинним», бо «множинними є людські уми» [24, с. 504]. Така думка є суб'єктивною, і поза контекстом вислів буде складно зрозуміти. Хоча вислів володіє формальними ознаками афоризму (стислість, завершеність думки, постульованість мудрої думки) ми його не можемо прирахувати до афоризму, назовемо його «афористичним висловлюванням персонажа». На нашу думку, у цьому випадку вислів не стільки відтворює філософські позиції автора, скільки постулює нетрадиційну точку зору, шокуючий факт, який підриває уявлення багатьох людей, що властиво творам масової літератури, особливо бестселерам. Тобто за допомогою афоризму автор намагається вплинути на читача, видати хибне або суб'єктивне уявлення за істинне. Нами було виявлено 6 випадків таких афористичних висловлювань (6,7 %).

Деякі афоризми потребують граматичної реконструкції для того, щоб існувати поза контекстом. Так, наприклад, у тексті зустрічається фраза в прямій мові героя, в якій спостерігаємо нетипове для афоризму використання займенника першою особи однини, але в той же час вислів передає мудру думку, має маркери узагальненості (*never*) і володіє образністю та імпліцитністю, що спонукає читача задуматися над фразою: «*I've learned never to close my mind to an idea simply because it seems miraculous*» [21, с. 211]. Ми вважаємо, що, якщо фразі надати формульності, притаманній афоризмам та прислів'ям, то вона цілком зможе стати самостійним афоризмом. Для цього дійсний спосіб потрібно замінити на наказовий, змінити займенник *my* на займенник *your*, і отримаємо: *Never close your mind to an idea simply because it seems miraculous*. Також зустрічаються афористичні вислови, в яких вживається простий минулий час (9 випадків), що не є характерним для вірцевих класичних афоризмів. У трьох випадках можливо змінити його на теперішній час без смислових змін, завдяки чому вислови отримують більш узагальнений вигляд та більше шансів стати вживаними. Так, наприклад, у тексті є такий вираз «*Nature, he believed, knew how to cull itself*» [22, с. 438], а після вилучення з контексту та трансформації отримаємо *Nature knows how to cull itself*. Наведемо ще два аналогічних випадки: «*Nothing captured human interest like human tragedy*» [21, с. 200] = *Nothing captures human interest like human tragedy*; «*The goal of tattooing was never beauty. The goal was change*» [24, с. 10] = *The goal of tattooing is never beauty. The goal is change*.

Афоризми та афористичні вислови персонажів, наявні в творах Дена Брауна, можуть мати як максимально коротку форму і складатися з 3–5 слів («*Substantiate or suffocate*» [21, с. 231]; «*Every one loves a conspiracy*» [23, с. 232]; «*Nothing in Christianity is original*» [Ibid., с. 314]), так і утворюватися декількома реченнями і мати аж до 45 слів у своєму складі («*Faith is universal. Our specific methods for understanding it are arbitrary. Some of us pray to Jesus, some of us go to Mecca, some of us study subatomic particles. In the end we are all just searching for truth, that which is greater than ourselves*» [24, с. 134]). Нами було встановлено, що 66 афоризмів складаються з одного речення, 16 – з двох речень, 5 – з 3 речень; 1 – з 4 речень та 1 – з 5 речень. Отже, у більшості випадків автор виражає узагальнену думку в досить лаконічній формі.

Афоризми, що складаються з одного речення, найчастіше синтаксично реалізуються складнопідрядними реченнями (52 %), наприклад: «*We fear what we do not understand*» [23, с. 52]; 39 % – це прості речення: «*Wide acceptance of an idea is not proof of its validity*» [24, с. 79]; 9 % – це складносурядні речення: «*In the*

correct hands, fire can provide illumination... but in the wrong hands, fire can be highly destructive» [24, с. 79]. Вислови, які мають у своєму складі 2 та більше речень, є «складними синтаксичними цілими», оскільки вони об'єднані тісним синтаксичним і смисловим зв'язком, а також єдністю мікротеми, що є складовою частиною загальної теми тексту [2, с. 75], наприклад: «*Terrorism is not an expression of rage. Terrorism is a political weapon. Remove a government's facade of infallibility, and you remove it's people's faith*» [21, с. 201]. В афоризмах цього типу важко реалізуються відтворюваність та стислість, але вони також філософічні, логічні, мають смислово завершеність [2, с. 75]. У смислове ціле можуть входити як декілька простих речень, так і прості, і складні речення з різним зв'язком одночасно.

У складнопідрядних реченнях найбільшу продуктивність мають означальні відношення (40,3 %), частотними є також відношення порівняння (18 %), мети (15 %), умови (12 %) та часу (10,4 %). Найменш продуктивними є відношення причини (2,9 %) та способу дії (1,4 %). У складносурядних реченнях у 62,5 % афоризмів реалізується зв'язок протиставлення, у 37,5% спостерігається єднаний зв'язок.

Деякі афоризми (9 %) у творах письменника виражаються реченнями в пасивному стані, який дозволяє емпатично виділити об'єкт дії та саму дію, наприклад: «*Great minds are always feared by lesser minds*» [24, с. 287]. Не часто (4,5 %) письменник уживає наказовий спосіб при побудові своїх афоризмів (наприклад: «*Darkness feeds on apathy... and conviction is our most potent antidote. **Keep studying your faith. Study the Bible***» [Ibid., с. 110]), хоча ця граматична конструкція є притаманною класичним афоризмам та прислів'ям, оскільки реалізує декілька прагматичних настанов. У текстах письменника можна зустріти афоризми, що реалізуються такими типовими конструкціями для афоризмів і прислів'їв, як *Nothing... like...* (3,3 %); *No... than...* (3,3 %); *The more... the more...* (1,1 %), наприклад: «***Nothing** unites hearts **like** the presence of evil*» [21, с. 587]; «***No** love is greater **than** that of a father for His son*» [17, с. 606]; «***The more** man learned, **the more** he realized he did not know*» [24, с. 53].

Нами було зафіксовано 14,6 % афоризмів, побудованих за дефініційною моделлю, що є частотною для класичних афоризмів, оскільки вони покликані визначати реалії, наприклад: «*The media is the right arm of anarchy*» [21, с. 336]. Письменник також будує афоризми за такими моделями судження: 1) тезис – аргумент (9 %), наприклад: «*Science and religion are not at odds. Science is simply too young to understand*» [Ibid., с. 91]; «*Never interrogate before you disable your prey. A cornered enemy is a deadly enemy*» [Там само, с. 456]; 2) тезис – антитеза – висновок (3,4 %): «*Faith is universal. Our specific methods for understanding it are arbitrary. Some of us pray to Jesus, some of us go to Mecca, some of us study subatomic particles. In the end we are all just searching for truth, that which is greater than ourselves*» [22, с. 134]; «*Wealth is commonplace, but wisdom is rare. Wealth without wisdom can often end in disaster*» [24, с. 240]. 73 % афоризмів є твердження без обґрунтування.

Письменник майже не використовує питальну форму при побудові афоризмів. Нами було виокремлено лише один афористичний вислів у питальній формі: «*But who is more ignorant? The man who cannot define lightning, or the man who does not respect its awesome power?*» [21, с. 423]. Наведений приклад, з одного боку, має полемічний характер, що спонукає читача задуматися над сказаним, а з іншого – він має риторичну природу, оскільки завдяки протиставленню стає очевидним, що перший об'єкт порівняння представляється у більш позитивному світлі, ніж останній, що приводить до того, що відповідь на питання є очевидною.

Серед синтактико-стилістичних прийомів автор надає перевагу повтору (у 14,6 % афоризмів), паралельним конструкціям (у 10 % афоризмів), апосіопезі (у 10 % афоризмів) та парцеляції (4,5 % афоризмів). Повтор несе функцію посилення в афоризмах, сприяє більшій силі та напрузі висловлювання: «*Religion is flawed, but only because man is flawed*» [21, с. 423]; «*Terrorism is not an expression of rage. Terrorism is a political weapon. Remove a government's facade of infallibility, and you remove it's people's faith*» [Ibid., с. 201]. Паралелізм забезпечує ритмічну організацію вислову, а також виконує виразно-посилювальну функцію, наприклад: «*Chaos was the natural law of the universe. Indifference was the engine of entropy. Man's apathy was the fertile ground in which the dark spirits tended their seeds*» [22, с. 447]; «*In the correct hands, fire can provide illumination... but in the wrong hands, fire can be highly destructive*» [24, с. 79]. Апосіопеза, яка фіксує незакінчену, зненацька обірвану думку, в афоризмах Дена Брауна, на наш погляд, покликана виразити інтонаційно важливість сказаного, вказати на глибину думки та підкреслити невідповідність між обсягом думки, що підлягає вираженню, та характером цього вираження, наприклад: «*Darkness feeds on apathy... and conviction is our most potent antidote. Keep studying your faith. Study the Bible*» [Ibid., с. 110]; «*Sometimes a legend that endures for centuries ... endures for a reason*» [Ibid., с. 23]. Парцеляція має на меті в афоризмах письменника зосередити акцент саме на парцеляті – відірваній частині речення, підсиливши її значимість і зміст. Відсікаються, як правило, однорідні та пояснювальні компоненти. Наприклад: «*Science, by definition, is soulless. Divorced from the heart*» [21, с. 585]; «*When a question has no correct answer, there is only one honest response. The gray area between yes and no Silence*» [23, с. 548]. Важливо зазначити, що в проведеному нами раніше дослідженні класичних англомовних афоризмів, а також у роботах інших дослідників [1] парцеляція та апосіопеза не визначаються як притаманні для англомовних афоризмів, а отже, їх можна вважати рисою ідіостилю письменника. Використання цих стилістичних фігур можна пояснити тим, що в творах Дена Брауна віднайшли відбиток риси літератури ХХ сторіччя з її реалізацією «розірваної парадигми мислення» [10, с. 20].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, проведений аналіз показав, що всі афористичні вислови в творах письменника є тільки потенційними афоризмами, оскільки вони функціонують у межах тексту. Ми встановили, що 85 % від загальної кількості вилучених нами афористичних висловів цілком можуть претендувати на те, щоб стати афоризмами та увійти в загальний вжиток. Сюди відносяться вирази, зміст яких можна зрозуміти поза контекстом твору, а також вислови, які складаються з одного або двох речень.

Нами було зафіксовано 77,5 % відносно автономних афоризмів, які після вилучення залишають по собі смислові і синтаксичні лакуни, і 22,5 % абсолютно автономних афоризмів, що мають надтекстовий характер, і їх вилучення не призводить до смислових та формальних лакун у тексті. Синтаксично залежні афоризми вводяться переважно в постпозицію в складному реченні. Афоризми, що складаються з одного речення, найчастіше синтаксично реалізуються складнопідрядними реченнями – 52 %, 39% – це прості, а 9 % – складносурядні речення. 38,2 % афоризмів є «складними синтаксичними цілими». Більшість афоризмів письменника (73 %) є твердженнями без обґрунтування, 14,6 % афоризмів побудовано за дефініційною моделлю, 9 % – за моделлю судження: тезис – аргумент; 3,4 % афоризмів за моделлю: тезис – антитеза – висновок.

Інтонаційна виразність, експресивність та лаконічність на синтаксичному рівні в афоризмах Дена Брауна досягаються частим вживанням повтору (у 14,6 %

афоризмів), паралельних конструкцій (у 10 % афоризмів), апосіопези (у 10 % афоризмів) та парцеляції (4,5 % афоризмів).

Перспективу дослідження вбачаємо в аналізі лексико-семантичних та лінгвокогнітивних особливостей афоризмів Дена Брауна.

Бібліографічні посилання

1. Анастасьєва О. А. Англomовний афоризм. Прагмастилістичний та когнітивний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Запоріжжя, 2017. 237 с.
2. Байкова Ю. С. Афористичність як елемент ідиостиля Е. А. Евтушенко: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Абакан, 2017. 183 с.
3. Большая советская энциклопедия: в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. Изд. 3-е. Москва: Сов. Энциклопедия, 1970. Т. 2. 632 с.
4. Ваганова Е. Ю. Афоризм как тип текста в аспекте интертекстуальности: на материале немецкого языка: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Калининград, 2002. 261 с.
5. Ван Лин. Композиционно-синтаксическая организация русских афоризмов второй половины XIX века: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Санкт-Петербург, 2005. 20 с.
6. Гаврин С. Г. Афористическая фразеология как лингвистическая категория. *Ученые записки Пермского государственного педагогического института*. 1971. Т. 87. С. 3–23.
7. Еленевская М. Н. Структура и функции афоризма (на материале английского языка): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Ленинград, 1983. 166 с.
8. Иванов Е. Е. Лингвистика афоризма. Могилев: МГУ имени А. А. Кулешова, 2016. 156 с.
9. Калашник В. С. Афористичність поетичної мови Дмитра Павличка. *Людина та образ у світі мови: вибрані статті*. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. С. 110–112.
10. Калашникова Н. М. Афористичность как черта идиостиля В. Токаревой: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Ростов-на-Дону, 2004. 28 с.
11. Кондахсазанова Д. Р. Заметки об афоризме: своеобразие и органика. *Литературная Грузия*. 1985. Вып. 6. С. 148–169.
12. Королькова А. В. Русская афористика в контексте фразеологии: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. Елец, 2006. 34 с.
13. Крячков Д. А. Языковой афоризм как средство репрезентации говорящего в американском политическом дискурсе (на материале избирательной компании 2000 г.): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Москва, 2002. 24 с.
14. Литературный энциклопедический словарь / под ред. В. М. Кожевникова, П. А. Николаева. Москва, 1987. 751 с.
15. Мартыанова И. А. Функционирование местоименно-соотносительных отождествительных предложений: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Ленинград, 1983. 18 с.
16. Міхневич А. Я. Афарыстыка Якуба Коласа. *Беларуская лінгвістыка*. 1983. Вып. 22. С. 59–65.
17. Словарь русского языка: 50000 слов / сост. С. И. Ожегов, гл. ред. акад. С. П. Обнорский. Москва: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1949. 968 с.
18. Фадеева О. М. Афористика Э. М. Ремарка и проблемы ее воссоздания в русских переводах: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.20. Магадан, 2003. 17 с.
19. Федоренко Н. Т., Сокольская Л. И. Афористика. Москва: Наука, 1990. 419 с.
20. Шарманова Н. М. Українська афористика: структурно-семантичний та функціональний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2005. 19 с.
21. Brown, D. *Angels & Demons*. London: Transworld Publishers, 2016. 636 p.
22. Brown, D. *Inferno*. London: Transworld Publishers, 2013. 480 p.
23. Brown, D. *The Da Vinci Code*. London: Corgi, 2004. 608 p.
24. Brown, D. *The Lost Symbol*. London: Transworld Publishers, 2009. 604 p.
25. *Oxford Concise Dictionary of Literary Terms* / Chris Baldick. Oxford: Oxford University Press, 2001. 291 p.

References

1. Anastasieva O. A. (2017), *English aphorism. Pragmatic-stylistic and cognitive aspects: dissertation* [Anhlomovnyi aforyzm. Prahmastylistychnyi ta kohnityvnyi aspekty: dys. ... kand. filol. nauk], Zaporizhzhia, 237 p.
2. Baikova Yu. S. (2017), *Aphorisms as an element of Ye. A. Yevtushenko's idiostyle: dissertation* [Aforistichnost kak element idiostilya Yt. A. Evtushenko: dis. ... kand. filol. nauk], Abakan, 183 p.
3. *The Great Soviet Encyclopedia* (1970), [Bol'shaya sovetskaya ehntsiklopediya], vol. 2, Moscow, 632 p.
4. Vaganova Ye. Yu. (2002), *Aphorism as a type of text in the intertextuality aspect: dissertation* [Aforizm kak tip teksta v aspekte intertekstual'nosti: na materiale nemeckogo yazyka: dis. ... kand. filol. nauk], Kaliningrad, 261 p.
5. Van Lin (2005), *Compositional and syntactic organization of Russian aphorisms of the second half of the XIX century: Author's thesis* [Kompozitsionno-sintaksicheskaya organizatsiya russkikh aforizmov vtoroj poloviny XIX veka: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk], Sankt-Peterburg, 20 p.
6. Gavrin S. G. (1971), "Aphoristic phraseology as a literary category" *Scientific notes of Permskii State Pedagogical Institute* ["Aforisticheskaya frazeologiya kak lingvisticheskaya kategoriya"], *Uchenye zapiski Permskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo instituta*, Vol. 87, pp. 3–23.
7. Yelenevskaya M. N. (1983), *Structure and functions of aphorism (on the material of the English language): dissertation* [Struktura i funktsii aforizma (na materiale anglijskogo yazyka): dis. ... kand. filol. nauk], Leningrad, 186 p.
8. Ivanov Ye. Ye. (2016), *Linguistics of aphorism* [Lingvistika aforizma], Mogilev, 156 p.
9. Kalashnik V. S. (2011), "Aphoristicity of Dmytro Pavlychko's poetic language", *Human and Image in a world of language* ["Aforystychnist' poetychnoi movy Dmytra Pavlychka", *Liudyna ta obraz u sviti movy: vybrani statii*], Harkiv, pp. 110–112.
10. Kalashnikova N. M. (2004), *Aphorisms as feature of V. Tokareva's idiostyle: Author's thesis* [Aforistichnost' kak cherta idiostilya V. Tokarevoj: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk], Rostov-on-Don, 2004, 28 p.
11. Kondahsazanova D. R. (1985), "Notes about aphorism: originality and organicity". *Literary Georgia* ["Zametki ob aforizme: svoeobrazie i organika", *Literaturnaya Gruziya*], № 6, pp. 148–169.
12. Korol'kova A. V. (2006), *Russian aphoristics in the context of phraseology: Author's thesis* [Russkaya aforistika v kontekste frazeologii: avtoref. dis. ... dokt. filol. nauk], Yelets, 34 p.
13. Kryachkov D. A. (2002), *Linguistic aphorism as a means of representing a speaker in American political discourse (on the material of the 2000 presidential campaign): Author's thesis* [Yazykovo aforyzm kak sredstvo reprezentatsii govoryashchego v amerikanskom politicheskom diskurse (na materiale izbiratel'noj kompanii 2000g.): avtoref. dis. ... kand. filol. nauk], Moscow, 24 p.
14. *Literary encyclopedic dictionary* (1987), [Literaturnyj ehntsiklopedicheskij slovar'], Moscow, 751 p.
15. Mart'yanova I. A. (1983), *Functioning of pronominal-correlative equating sentences: Author's thesis* [Funkcionirovanie mestoimenno-sootnositel'nyh otozhdestvitel'nyh predlozhenij: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk], Leningrad, 18 p.
16. Mihnevich A. Ja. (1983), "Aphorisms of Jakub Kolas". *Belarusan Linguistics* ["Afarystyka Jakuba Kolas", *Belaruskaja lingvistyka*], № 22, pp. 59–65.
17. *The dictionary of the Russian language: 5000 words* (1949), [Slovar' russkogo yazyka: 5000 slov], Moscow, 968 p.
18. Fadeeva O. M. (2003), *Aphoristics of E. M. Remarque and problems of its translation: Author's thesis* [Aforistika E. M. Remarka i problemy ee vossozdaniya v russkikh perevodah. avtoref. dis. ... kand. filol. nauk], Magadan, 17 p.
19. Fedorenko N. T., Sokol'skaya L. I. (1990), *Aphorisms* [Aforistika], Moscow, 419 p.

20. Sharmanova N. M. (2005), *Ukrainian aphoristics: structural-semantic and functional aspect: Author's thesis* [Ukrains'ka aforistyka: strukturno-semantychnyi ta funktsional'nyi aspekty: avto-ref. dis. ... kand. filol. nauk], Harkiv, 19 p.
21. Brown, D. (2016). *Angels & Demons* London: Transworld Publishers, 636 p
22. Brown, D. (2013), *Inferno*. London: Transworld Publishers, 480 p.
23. Brown, D. (2004), *The Da Vinci Code*. London: Corgi, 608 p.
24. Brown, D. (2009), *The Lost Symbol*. London: Transworld Publishers, 604 p.
25. Oxford Concise Dictionary of Literary Terms / Chris Baldick. Oxford: Oxford University Press, 2001, 291 p.

ЧЕРНИК Елена Олеговна

ассистент кафедры перевода Национального технического университета «Днепропетровская политехника», пр. Дмитрия Яворницкого, 19, г. Днепр, 49600, Украина; тел.: +38(093) 657 85 53;
e-mail: olena.chernyk@gmail.com; ORCID: 0000-0002-2015-4424

**СИНТАКСИЧЕСКИЕ И КОМПОЗИЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ АФОРИЗМОВ
ДЭНА БРАУНА (на материале цикла романов о профессоре Лэнгдоне)**

Аннотация. *Цель исследования* – исследовать синтаксические и композиционные особенности авторских афоризмов Дэна Брауна, которые употребляются в цикле романов о профессоре Роберте Лэнгдоне. *Объект исследования* – афористические высказывания Дэна Брауна, *предмет* – синтаксические и композиционные особенности афоризмов писателя, а также специфика их введения в тексты романов. Материал исследования – 89 афористических высказываний, извлеченных из текстов произведений Дэна Брауна. Применены *методы* лингвостилистического анализа художественного текста и количественного подсчета. В *результате* исследования выяснена специфика введения афоризмов в тексты произведений Дэна Брауна, выявлены их композиционные, синтактико-грамматические и синтактико-стилистические особенности. *Практическое применение* результатов возможно при составлении словаря афоризмов современной английской литературы, а также в исследованиях афористики и идиостилей писателей. **Выводы:** 1) 77,5 % высказываний являются относительно автономными афоризмами (после исключения из текста не оставляют смысловые и синтаксические лакуны); 22,5 % афоризмов являются абсолютно автономными (их исключение не приводит к смысловым и формальным потерям в тексте); 2) 60 % синтаксически зависимых афоризмов вводятся в постпозицию в сложном предложении, 20 % имеют «обрамляющую» позицию, 10 % вводятся в препозиции, 10 % находятся в интерпозиции; 3) 6,7 % афористических высказываний, извлеченных из произведений писателя, являются контекстуально зависимыми и потому не могут претендовать на то, чтобы называться афоризмами; 4) афоризмы, которые состоят из одного предложения, чаще всего синтаксически реализуются сложноподчиненными предложениями (52 %), 39 % афоризмов – простые, а 9 % афоризмов – сложносочиненные предложения, 38,2 % афоризмов являются «сложными синтаксическими целыми»; 5) 73 % афоризмов представляют собой утверждение без обоснования, 14,6 % афоризмов построено по модели дефиниции, 9 % – по модели суждения: тезис – аргумент; 3,4 % – по модели: тезис – антитеза – вывод; 6) интонационная выразительность, экспрессивность и лаконичность на синтаксическом уровне в афоризмах Дэна Брауна достигаются частым употреблением повтора (в 14,6 % афоризмов), параллельных конструкций (в 10 % афоризмов), апозиопезиса (в 10 % афоризмов) и парцелляции (в 4,5 % афоризмов).

Ключевые слова: афоризм, синтаксические особенности, композиционные особенности, введение афоризма в текст, идиостиль.

Olena O. CHERNYK

Assistant Professor in the Translation Department, National Technical University «Dniprovskaya Politechnika», pr. Dmytra Yavornytskoho, 19, Dnipro, 49600, Ukraine; tel.: +38 (093) 657 85 53;
e-mail: olena.chernyk@gmail.com; ORCID: 0000-0002-2015-4424

**SYNTACTIC AND COMPOSITIONAL FEATURES OF DAN BROWN'S APHORISMS
(on the material of Robert Langdon book series)**

Summary. *Objective* of the paper is to examine syntactic and compositional features of Dan Brown's own aphorisms functioning in Robert Langdon book series. *Object* under analysis is aphorisms as an element of Dan Brown's idiosyncrasy, *subject* is syntactic and compositional features of the author's aphorisms, as well as specificity of their introduction in the novels. *Material* of investigation is 89 aphorisms taken from Dan Brown's novels. The paper applies *methods* of linguo-stylistic analysis of a literary work and of quantitative estimation. *Findings* of the investigation are specificity of introducing aphorisms in the novels, compositional, syntactic-grammatical and syntactic-stylistic features. *Practical value* of the analysis

results can be implemented in compiling a dictionary of aphorisms of modern English literature and in studies of aphorisms, as well as idiosyncrasies of other writers. **Results:** 1) 77,5 % of sayings are relatively autonomous aphorisms (there are semantic and syntactic lacunas after their removal from the text); 22,5 % of aphorisms are absolutely autonomous (their removal does not lead to semantic and formal losses in the text); 2) 60 % of syntactically dependent aphorisms are introduced in a post-position in a complex or compound sentence, 20 % – in a «framing» position, 10 % – in a preceding context and 10 % – in an interposition; 3) 6,7 % of the aphoristic expressions taken from the writer's works are contextually dependent and therefore they can't be called aphorisms; 4) aphorisms consisting of one sentence are mostly syntactically realized by complex sentences (52 %), 39 % of aphorisms consisting of one sentence are simple sentences, 9 % of aphorisms consisting of one sentence are compound sentences. 38,2 % of aphorisms are «complex syntactic units»; 5) 73 % of aphorisms are statements without reasoning, 14,6 % of aphorisms are built as a definition, 9 % are built according to the model of judgment: thesis – argument; 3,4 % of aphorisms are built according to the model: thesis – antithesis – conclusion; 6) intonational expressiveness, emotiveness and brevity at syntactic level in Dan Brown's aphorisms is achieved by the frequent use of repetition (in 14,6 % of aphorisms), parallel constructions (in 10 % of aphorisms), aposiopesis (in 10 % of aphorisms) and parcellation (in 4,5 % of aphorisms).

Key words: *aphorism, syntactic features, compositional features, introduction of aphorism in the text, idiosyncrasy.*

Надійшла до редколегії 26.03.2018

<https://doi.org/10.15421/251817>

УДК 811.112.2'42:070](430)

ШТАТНАЯ Елена Ивановна

преподаватель кафедры германской филологии Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара; пр. Гагарина, 72, г. Днепр, 49010, Украина;
тел.: +38(056) 374-98-75; e-mail: shtatnaja@i.ua

ЗАГОЛОВОК И РЕФЕРЕНТНАЯ СТРУКТУРА ТЕКСТА

Аннотация. *Цель исследования* – установить референтные корреляции заголовка и текста жанра информации. *Объект изучения* – заголовки текстов жанра информации в журнале «Шпигель», *предмет* – референтные корреляции заголовка и текста. *Материал исследования* – тексты жанра информации из журнала «Шпигель». Используются описательный и сопоставительный *методы*. В *результате* исследования выявлены виды взаимоотношений между заголовком/заголовочным комплексом и референтной структурой текста. *Практическое применение* результатов возможно в курсе «Язык средств массовой коммуникации» и при обучении аннотированию и реферированию. **Выводы:** 1) важную роль в заголовочном комплексе информации играет надзаголовок, который информирует читателя в общих чертах о содержании текста и может включаться в референтную структуру текста; 2) около 20 % заголовков информации представляют собой двусоставные глагольные предложения, коррелирующие, как правило, с первым предложением текста, выступающим в роли «малого» контекста; 3) большинство заголовков жанра информации представляют собой номинативные конструкции; 4) номинативные заголовки могут коррелировать с разными предложениями в тексте; 5) лексические единицы заголовка задают обычно две референтные цепочки разной степени протяженности, состоящие из первичного наименования референта в заголовке и его вторичных наименований в тексте; 6) основным средством развития темы заголовка является семантический повтор в его различных разновидностях; 7) заголовок информации, как правило, содержит тему текста; 8) несмотря на информативный тип текста, заголовок может содержать оценку как позитивную, так и негативную.

Ключевые слова: *заголовок, информация, референция, тема, пресса, немецкий язык.*

Постановка проблеми. В лінгвістическій літературі широке освітлення отримали питання синтаксическої організації заголовків різних функціональних стилів, структурні моделі і функції заглавій.

Св'язь з предыдущими дослідженнями. Функціональний аспект изучения газетного заголовка уже давно приває к себе увагу учених, ібо «установити функцію предмета в обществі значить дати цьому предмету определене» [5, с. 42]. Найбільше известны класифікації функцій заголовка, предложенные А. С. Поповим і В. С. Мужевим [4]. К основним функціям заголовка относят номінативную (заголовок називає текст), інформативную (заголовок виражає в определенній степені содержание текста), рекламную (заглавіє заінтересовує читателя, приває к нему увагу к публікації), експресивно-апеллятивную (заголовок показує отношение автора к содержанию текста, оказывает определенное воздействие на читателя) і разделительную (заголовок отграничує один текст от другого).

Функціональний підхід передполагає, что изучаемый объект предстает как элемент более сложной системы (надсистемы), которая в своей організації подчинена более высокому в ієрархіческом отношении принципу [6, с. 4].

В этой связи заголовок может рассматриваться:

- в отношении и в связи с озаглавливаемым текстом как его неотъемлемый структурно-семантический компонент (текстовой аспект);
- в отношении к автору и читателю (прагматический аспект);
- в отношении к денотату (семантический аспект). Здесь, в свою очередь, возможны два направления исследования, поскольку денотатом заголовка, с одной стороны, является определенный фрагмент объективной действительности, а с другой – озаглавливаемый им текст. Тем самым заголовок обладает как бы «двойной денотацией» (Л. А. Коробова) [3, с. 12].

Именно такой многоаспектный подход является определяющим при изучении газетного заголовка. Особое внимание уделяется исследованию заголовка в аспекте «заголовок – текст» с учетом жанровых особенностей текста [2, с. 147].

Изучение концептуально-тематических взаимосвязей заголовка и текста подвело исследователей к необходимости выделения текстообразующей и интегрирующей функций заголовка (Х. Рахимов, Л. Ф. Грицюк, И. С. Стам, Т. А. Щорс, Т. А. Чекенева).

Для полного и всестороннего описания газетного заголовка необходимо рассмотрение его роли в реализации таких текстообразующих категорий, как тема-рема, референция, модальность, локальность, темпоральность.

Постановка заданий исследования. *Цель* настоящего исследования – установить роль заголовка в референтной структуре текста жанра информации в журнале «Шпигель».

Изложение основного материала. Отношение тема-рема, создавая денотативно-референтную перспективу содержания текста, организует распределение рекуррентных (повторяющихся) смыслов, что ведет к образованию внутритекстовой, или «внутренней», референции (коререференции).

Внутренняя референция (=коререференция) есть прямая или косвенная отнесенность текстовых единиц к одному и тому же текстовому референту (их соотнесенность с ним), введенному в текст и подлежащему идентификации.

Носителем идентифицирующей функции является тема, которая, будучи выраженной именной фразой, в этом качестве играет основную роль в развертывании текста.

Тема-рематическая организация текста не предполагает, что тематический и рематический компоненты тематического ядра как семантического базиса, представляющего в свернутом и обобщенном виде денотативно-референтное содержание текста, находят воплощение в теме и реме каждого отдельного предложения. Тем не менее между темой текста и темой того или иного предложения устанавливаются различного рода прямые или косвенные семантические взаимоотношения, выражаемые как эксплицитно, так и имплицитно.

Изучая взаимозависимость семантической и тематической структуры текста, Ф. Данеш приходит к выводу, что: а) семантические отношения между двумя предложениями, как правило, можно установить только тогда, когда между ними существует тематическая связь; б) семантические отношения возможны либо между целыми высказываниями, либо между их частями, отображающими отношения темы и ремы; в) семантические отношения между предложениями находятся в определенной зависимости от типа тематической прогрессии [8, s. 39].

Эти семантические отношения могут иметь совершенно различный характер. Количество выделяемых типов колеблется у разных авторов. Это, во-первых, отношения референциального тождества, включения, отличия, пересечения (перекрещивания), субординации, расширения, которые основываются на формах логических отношений между понятиями. Во-вторых, экспликативная, квалификативная, компаративная и другие виды текстовой референции. В-третьих, каузальные, темпоральные, локальные и другие отношения.

Если с помощью первых происходит выявление референциальных цепочек, то вторые отражают глубинные взаимосвязи, существующие между предложениями в тексте, точнее, между пропозициями. Речь идет о таких отношениях, как предшествование – следование – одновременность, утверждение – обоснование, причина – следствие и т. д.

В основе внутренней референции (коререференции) лежит прежде всего отношение семантической эквивалентности в широком понимании, частными проявлениями которого являются названные выше отношения.

Благодаря одно- или многократной рекуррентности семантически эквивалентных (коререферентных) единиц в тексте возникает изотопия (парная или цепная) (Э. Агрикола), номинативные (Д. Фивегер) или топикальные цепочки. Они характеризуются не только семантической эквивалентностью – тождеством или частичным совпадением смысловых компонентов, но и референтной эквивалентностью, так как их элементы описывают тождественную тему.

По Агриколе, газетный заголовок и текст могут рассматриваться как два блока с различными коммуникативными функциями. Газетный заголовок содержит главную мысль, и поэтому его можно назвать тематическим ядром текста, что, на наш взгляд, не всегда имеет место. Второй блок – корпус текста – представляет собой расширение тематического ядра по определенным логико-семантическим правилам. Это могут быть дефиниция, экспликация, вариант, контраст, конкретизация и специализация. Относительно описываемого объекта или факта оба блока находятся в отношении парафразирования [7].

По мнению Агриколы, между заголовком и текстом существует «то же свободное отношение эквивалентности, как между продуктом конденсации и продуктом расширения» [Там же, с. 20]. Главное при этом, чтобы сохранялось денотативно-референтальное тождество.

Как сокращенную парафразу последующего текста рассматривает заголовок В. Дресслер [1, с. 18].

Тема в заголовке информации выражается в большинстве случаев одной лексической единицей – именем существительным без артикля. С одной стороны, это можно объяснить требованием языковой экономии, с другой – можно говорить об известной неопределенности референции лексических единиц, выступающих в функции темы в заголовке информации.

Необходимо установить, в какой степени референциальные цепочки, задаваемые заголовком, выступают в качестве компонентов семантической структуры текста, формируют его главную тему и микротемы (подтемы), развертывают текстовую тему.

Основным средством развития темы заголовка информации является семантический повтор в его различных разновидностях. Введенное в заголовке обозначение предмета (референта) посредством одно- или многократной референции частично или полностью воспроизводится. Повторную номинацию ранее введенной информации принято называть тематизацией. Несмотря на то, что главная роль в этом процессе отводится номинативным частям речи (прежде всего существительному), мы полагаем, что в основе тематизации лежит не только тождество референции имен, но и тождество (полное или частичное) предикатов.

Референциальные цепочки могут задаваться не только заголовком, но и другими компонентами заголовочного комплекса – подзаголовком и надзаголовком.

Информативный тип текста не является основным для журнала «Шпигель», в котором преобладают аналитические материалы, передающие читателю не только информацию, но и оценку события.

Типичным элементом структуры информации в журнале является наличие надзаголовков, которые, передавая читателю определенную информацию о тематике сообщения, ориентируют его в общих чертах о содержании текста: *Rechtsextremismus, Beamte, USA, Europa, Körperpflege, Umweltmedizin, Gesundheit, Innovationen, Haushalt*.

Около 20 % заголовков информации представляют собой двусоставное глагольное предложение. Лексические единицы заголовка могут возглавлять по крайней мере две референциальные (= номинативные, изотопические, топикальные) цепочки разной степени протяженности и сложности, состоящие из первичного наименования какого-либо референта в заголовке и его вторичных наименований в корпусе текста, которые развивают, дополняют, уточняют или просто повторяют первичное наименование, но уже как идентифицированное, данное, известное.

Рассмотрим следующий текст:

Presse

Ex-„FR“-Redakteure klagen gegen DuMont

Rund 20 frühere Redakteure und Verlagsangestellte der „Frankfurter Rundschau“ („FR“) klagen gegen den ehemaligen Mehrheitseigentümer ihres Blattes, den Verlag M. DuMont Schauberg (MDS). Die Zeitungsleute hatten 2011 und 2012 einen Abwicklungsvertrag mit dem alten „FR“-Verlag unterschrieben und warten bis heute auf damals zugesicherte Abfindungen. Es geht um Summen zwischen 50000 und 150 000 Euro. Du Mont will nicht zahlen... Die Mitarbeiter wurden damals in der Sicherheit gewogen; ihre Abfindung sei auch bei einer Insolvenz sicher... (S., № 25/17.06.13, s.71).

Заголовок – двусоставное предложение – содержит, как правило, сведения о том, кто и что делает и является достаточно информативным. Он соотносится не-

посредственно с первым предложением текста, выступающим в качестве «малого» контекста.

Заголовок «задает» две референциальные цепочки в тексте, одна из которых связана с наименованием журналистов, а другая – с владельцем издательства: 1) *Ex-„FR“-Redakteure – rund 20 frühere Redakteure und Verlagsangestellte der Frankfurter Rundschau – die Zeitungsleute – die Mitarbeiter – die ehemaligen Mitarbeiter*; 2) *DuMont – den ehemaligen Mehrheitseigentümer ihres Blattes, den Verlag M. DuMont Schauberg – mit dem alten „FR“-Verlag – Du Mont – der MDS-Aufsichtsratsvorsitzende Alfred Neven Du Mont – die Mediengruppe M. Du Mont Schauberg*.

С помощью расширенных повторов в тексте происходит конкретизация наименований заголовка.

Гораздо чаще заголовки текстов информации представляют собой номинативные конструкции:

Beamte

Günstige Rente mit 63

Die Übertragung der Rente mit 63 auf Beamte würde die Länder nur rund 30 Millionen Euro pro Jahr kosten – und damit gerade einmal 0,1 Prozent ihrer Pensionsausgaben. Das lässt sich aus einer Stichprobe des Finanzministeriums errechnen. Die Ministerialen nehmen an, dass lediglich etwa 20 Prozent ihrer Beamten überhaupt dafür in Betracht kommen... (S., № 51 /16.12.13, s.15).

Надзаголовок и заголовок в данном случае соотносятся с темой первого предложения информации. В тексте происходит развитие и надзаголовка, и заголовка: надзаголовок *Beamte* – *Beamte* – 20 Prozent ihrer Beamten – *Polizisten und Feuerwehrleute* – *Lehrer* – *die Hälfte der Anspruchsberechtigten* – *der Beamtenbund – gesetzlich Versicherte*.

Нередко в качестве темы заголовка выступают отглагольные существительные, ср.: *Durchsuchung* – в тексте *durchsuchen*, *Warnung* – в тексте *warnen*.

Innere Sicherheit

Warnung vor Vergeltung

Libanesischer Ermittler haben deutsche Sicherheitsbehörden vor Racheaktionen militanter Islamisten gewarnt. Demnach planen Anhänger der al-Qaida offenbar einen Vergeltungsschlag in Berlin für die Fahndungserfolge deutscher Behörden gegen mutmaßliche Terroristen. Besonders die Festnahme der Gruppe um den deutschen Konvertiten Fritz Gelowicz im September 2007 sowie der Prozess gegen den mutmaßlichen “Kofferbomber” Youssef al-Hajdib gelten als mögliches Motiv... (S., № 3 /14.01.08, s. 15).

Заголовок и надзаголовок данной информации носят довольно общий характер: неясно, кто и почему предостерегает о мести. Конкретизация происходит уже в первом предложении текста, при этом тема заголовка *Warnung* соотносится в тексте с глаголом *warnen*. Второй компонент заголовка *Vergeltung* развивается путем синонимических повторов *Racheaktionen* – *Vergeltungsschlag*.

Glücksspiel

Durchsuchung beim Daddelkönig

Ins Visier der Justiz ist erneut Deutschlands größtes Spielautomaten-Imperium, die Gauselmann-Gruppe, geraten. Mehr als 20 Fahnder der Bielefelder Schwerpunktstaatsanwaltschaft Wirtschaftskriminalität haben jüngst Geschäftsräume der Gauselmann-Gruppe in Nordrhein-Westfalen durchsucht. Der Verdacht illegales Glücksspiel mit manipulierten Automaten... Ein Sprecher des Unternehmens bestätigt die Durchsuchung... Schon 2006 hatte die Staatsanwaltschaft Augsburg den Tatbestand

illegalen Glücksspiel in Spielotheken des Daddelkönigs Paul Gauselmann als gegeben angesehen... (S., № 3 /14.01.08, s. 15).

В приведенном примере компоненты заголовочного комплекса соотносятся со вторым предложением текста. Надзаголовок Glücksspiel повторяется уже в третьем предложении с определением *illegales*, несущим негативную оценку. Тема заголовка – *Durchsuchung* – оказывается производной от глагола *durchsuchen* во втором предложении текста и как простой лексический повтор появляется в четвертом предложении. Второй компонент заголовка – *Daddelkönig* – встречается только в пятом предложении, причем с конкретизацией значения – приводится имя человека, которого называют *Daddelkönig*. Само слово содержит отглагольный компонент, производный от глагола *daddeln*, который является разговорным, диалектного происхождения, несущим отрицательную оценку.

Pop

Zum Sommerregen

Vor einigen Jahren veröffentlichte die schottische Indie-Pop-Band Franz Ferdinand den Song "Eleanor Put Your Boots on". Gemeint war Eleanor Friedberger, die Sängerin der Fiery Furnaces... Und während Daft Punks "Get Lucky" in diesem Sommer aus jedem Freibad tönen wird, hat Friedberger den Soundtrack für jene Sommerabende geschaffen, an denen es plötzlich dicke Tropfen vom Himmel regnet (S., № 25 / 17.06.2013, s. 112).

В данном примере только надзаголовок в общей форме определяет возможную тему сообщения. Можно предположить, что речь идет о поп-музыке или поп-исполнителях. Действительно, надзаголовок задает референциальную цепочку *Pop – die schottische Indie-Pop-Band – Eleanor Friedberger – die Sängerin der Fiery Furnace*. Сам заголовок малоинформативен и представляет собой обобщение некоторых слов последнего предложения текста *Sommerabende, an denen es plötzlich dicke Tropfen vom Himmel regnet*; передающих настроение песен Фридбергер.

Выводы. Исследование показало, что важную роль в заголовочном комплексе информации играет надзаголовок, который ориентирует читателя в общих чертах о содержании текста и может включаться в референтную структуру текста. Около 20 % заголовков информации представляют собой двусоставные глагольные предложения, коррелирующие, как правило, с первым предложением, которое выступает в роли «малого» контекста. Большинство заголовков жанра информации представляют собой номинативные конструкции. Номинативные заголовки могут коррелировать с разными предложениями в тексте. Лексические единицы заголовка задают обычно две референциальные цепочки разной степени протяженности, состоящие из первичного наименования референта в заголовке и его вторичных наименований в тексте. Основным средством развития темы заголовка является семантический повтор в его различных разновидностях. Заголовок информации, как правило, содержит тему текста. Несмотря на информативный тип текста заголовок может содержать оценку как позитивную, так и негативную.

Перспективы дальнейших исследований. Можно предположить, что заголовок как начальный компонент текста зависит от типа и жанра текста. Поэтому перспективным представляется изучение заголовков и их связей с текстами других жанров не только в печатных, но и в электронных изданиях, их сопоставление.

Библиографические ссылки

1. Дресслер В. Синтаксис текста. *Новое в зарубежной лингвистике*. 1978. Вып. 8. С. 11–137.
2. Кійко Ю. Є. Жанрові особливості заголовків у німецькому й українському газетних дискурсах. *Вісник Харківського національного університету. Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов*. 2013. № 1052. Вип. 74. С. 147–154.
3. Коробова Л. А. Заглавие как компонент текста: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Алма-Ата, 1982. 207 с.
4. Мужев В. С. О функциях заголовка. *Учен. зап. Моск. гос. пед. ин-та иностр. яз. им. М. Тореца*. Москва, 1976. С. 112–119.
5. Пазухин Р. В. Язык, функция, коммуникация. *Вопросы языкознания*. 1979. № 6. С. 42–50.
6. Сусов И. П. Семантика и прагматика предложения. Калинин, 1980. 51 с.
7. Agrikola E. Text – Textarten – Informationskern. *Studia grammatica 18: Probleme der Textgrammatik* / Hrsg. von F. Danes und D. Viehweger. Berlin: Akademie-Verlag, 1977. S. 11–32.
8. Danes F. Zur semantischen und kommunikativen Struktur des Kommunikats. *Studia grammatica 11: Probleme der Textlinguistik*. Berlin: Akademie-Verlag, 1976. S. 29–40.

References

1. Dressler, V. (1978), *Text syntax [Sintaksis teksta]*, Moscow, vyp. 8, pp.11–37.
2. Kijko, Y. E. (2013), „Genre peculiarities of headings in German and Ukrainian newspaper discourses“ [„Zhanrovi osoblyvosti zagolovkiv u nimeckomu i ukrainskomu gazetnomu dyskursah“, *Visnuk Harkivskogo nacionalnogo universitetu, Romano-germanska filologija. Metodyka vykladannja inozemnuh mov*], № 1053, vyp. 74, pp. 147–154.
3. Korobova, L. A. (1982), *Headline as a component of the text: dissertation [Zagolovok kak komponent teksta: diss. ... kand. filol. nauk]*, Alma-Ata, 207 p.
4. Muzhev, V. S. (1976), „About headline functions“, *Scientific Records of M. Toreza [“O funkcijah zagolovka”]*, *Uch. zap. Mosk. ped. in-ta inostr. jaz. im. M. Toreza*, Moscow, pp. 112–119.
5. Pazukhin, R.V. (1979), „Language, function, communication“ [„Jazyk, funkcija, komunikacija“, *Voprosy jazykoznanija*], № 6, pp. 42–50.
6. Susov, I. P. (1980) *Semantics and pragmatic of the sentence [Semantica i pragmatika predlozhenija]*, Kalinin, 51 p.
7. Agrikola, E. (1977), „Text – Text Types – Core Information“ [„Text – Textarten – Informationskern“, *Studia grammatica 18: Probleme der Textgrammatik*], Berlin, pp. 11–32.
8. Danes F., (1976), „About Semantic und Kommunikative Structure of Communicate“ [„Zur semantischen und kommunikativen Struktur des Kommunikats“, *Studia grammatica 11: Probleme der Textlinguistik*], Berlin, pp. 29–40.

Список условных сокращений

S. – Der Spiegel

ШТАТНА Олена Іванівна

викладач кафедри германської філології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара; пр. Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49010, Україна; тел.: +38(056)374-98-75;
e-mail: shtatnaja@i.ua

ЗАГОЛОВОК ТА РЕФЕРЕНТНА СТРУКТУРА ТЕКСТУ

Анотація. *Мета дослідження* – встановити референтні кореляції заголовка і тексту жанра інформації. *Об'єкт дослідження* – заголовки текстів жанра інформації в журналі «Шпигель», **предмет** – референтні кореляції заголовка і тексту. *Матеріал* дослідження – тексти жанру інформації журналу «Шпигель». Застосовано описовий та зіставний *методи*. У *результаті* дослідження встановлені види взаємовідносин між заголовком та референтною структурою тексту. *Практичне застосування* результатів можливе у курсі «Мова засобів масової інформації» та при навчанні анотуванню та реферуванню текстів. **Висновки:** 1) важливу роль у заголовковому комплексі інформації

відіграє надзаголовок, який інформує читача у загальних рисах про зміст тексту і може включатися в референтну структуру тексту; 2) біля 20 % заголовків інформації є двоскладні дієслівні речення, які корелюють, як правило, з першим реченням, що виступає в ролі «малого» контексту; 3) більшість заголовків жанру інформації є номінативні конструкції; 4) номінативні заголовки можуть корелювати з різними реченнями у тексті; 5) лексичні одиниці заголовка задають зазвичай два референційні ланцюжки різного ступеня довжини, які складаються з первісного найменування референта у заголовку і його повторних найменувань у тексті; 6) основним засобом розвитку теми заголовка є семантичний повтор у його різних видах; 7) заголовок інформації, як правило, містить тему тексту; 8) незважаючи на інформативний тип тексту, заголовок може містити як позитивну, так і негативну оцінку.

Ключові слова: заголовок, інформація, референція, тема, преса, німецька мова.

SHTATNAJA Elena Ivanovna

Teacher of the Department of German Philologie of Oles Honchar Dnipro National University, Gagarin Avenue, 72, Dnipro, 49010, Ukraine; tel. +38(056) 374-98-75; e-mail: shtatnaja@i.ua

HEADLINE AND REFERENCE STRUCTURE OF THE TEXT

Summary. *Objective* of the paper is to identify the reference correlations of the headline and reference structure of the genre information. *Object* is headlines of the information genre texts in the magazine «Der Spiegel», *Subject* – reference correlations of the headline and text. *Material of investigation* – information texts from magazine «Der Spiegel». The paper applies descriptive and comparative *methods*. *Finding* of the research has resulted in distinguishing the kinds of the relations between the headline / headline complex and reference text structure. *Practical value:* the research results can be implemented in the studies of the language of communication media and in teaching annotation and abstracting methods. *Results:* 1) an important role in the information headline complex is played by the overhead which informs a reader about the contents of the text generally and may be included in the reference structure of the text; 2) about 20 % of information headlines are represented by bicomposite verb sentences usually correlating with the first sentence which plays the role of a “short” context; 3) the majority of information genre headlines is represented by nominative constructions; 4) nominative headlines may correlate with different sentences in the text; 5) lexical units of the headlines usually set two referential chains of different length consisting of initial referent mention in the headline and repeated mentions in the text; 6) the main means of the headline theme development is semantic repeat in its variations; 7) information headline, as a rule, contains the theme of the text; 8) despite the information type of the text, the headline may contain both positive and negative assessment.

Key words: headline, information, reference, theme, the press, German language.

Надійшла до редколегії 06.04.18.

*До 100-річчя кафедри загального та слов'янського мовознавства
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

З наукової спадщини

Я. А. Спринчак*

**ИЗ ИСТОРИИ НАРЕЧИЙ,
ОБРАЗОВАННЫХ ОТ ИМЕН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ**

Наречия, как известно, образуются от всех знаменательных частей речи, в том числе от имен прилагательных. Надо сказать, что наречия, восходящие генетически к различным формам прилагательных, – самый продуктивный разряд наречий в русском языке. Глубоко понимая язык и диалектику его развития, А. А. Потебня пришел к важному выводу о том, что разрушение языка есть вместе с тем его создание. В конце II тома своего гениального труда – «Из записок по русской грамматике» он сформулировал важное теоретическое положение: «В живых языках разрушение старого есть вместе создание нового. Не говоря уже о непрерывном изменении лексического содержания, создание новых грамматических функций продолжается до нашего времени, ничем не предвещая оскудения творчества» [1, с. 516]. Правильность этого положения подтверждается историей образования наречий в восточнославянских языках, в которых они создавались на основе разрушения самостоятельных частей речи. По верному выражению А. М. Пешковского, «все наши наречия (кроме первообразных) и по сию пору хранят довольно ясные следы своего происхождения» [2, с. 143].

Сам А. А. Потебня отметил три вида наречий, образованных от прилагательных. 1. Наречие редко образуется прямо от согласуемого именительного падежа без посредства среднего рода или особого окончания на -Ъ, -Ѣ (*Псковичи побѣгоша ко Пскову пѣши*. Псков. II лет.). 2. Наречия на -Ѣ (литов. -AI, EI), позднее в русском языке вытесняемые наречиями на -О, -Е, уже в древнерусском языке встречается на месте именительного, входящего в сказуемое (*добрѣ приде брате*. Ипат. лет.). 3. Уже в древнерусском языке, как и в старославянском, появляется наречие на -О (-Е после мягких согласных), восходящее к именит.-винит. падежу един. числа кратких прилагательных среднего рода на месте согласуемых падежей (*Печенѣзи... побѣгоша разно отъ града*. Лавр. лет.) [1, с. 174–176].

Процессы перехода относительных прилагательных в качественные, а также образования от них наречий и широкое развитие качественных наречий в современном русском языке свидетельствуют о растущей потребности семантической и стилистической дифференциации оттенков качественного и процессуального признака. В. В. Виноградов отметил, что иногда оттенки чисто качественного значения однокоренных наречий почти совсем стираются; ср.: *пусто, попусту, попустому, впустую* [3, с. 351].

Наречия могли создаваться в языке различными способами, от разных основ и в разное время. Можно назвать морфолого-синтаксический способ образо-

---

*Яків Олексійович Спринчак очолював кафедру загального та слов'янського мовознавства (у ті роки – російської мови) у 1939–1964 рр. Стаття, що пропонується, була підготовлена до друку й передана до часопису науковцями А. В. Зеленіним та Д. В. Руднєвим (Тамперський ун-т, Фінляндія), які написали до неї коментар, розміщений після статті.

вания наречий (адвербиализация), а также морфологическое (уже аффиксальное) словообразование, осуществляемое при помощи префиксов и суффиксов, причем продуктивность этих способов образования наречия неодинакова в различные эпохи истории языка. Процесс адвербиализации активно протекает и в современном русском языке, хотя от качественных прилагательных часто образуются наречия посредством суффиксов -О, -Е.

Изменение значений наречий обусловлено не только их морфологическим составом и лексическими связями, но также их синтаксическими функциями. Этим объясняется сближение качественных наречий с группой обстоятельственных наречий (*рано, поздно и утром, поутру, вечером; справа, влево, вкось, направо* и т. п.).

Исторически наречия, образованные от кратких прилагательных, древнее, чем наречия, восходящие к формам полных прилагательных. Следует отметить взаимодействие в процессе исторического развития наречий субстантивного и адъективного происхождения: *досыть* (субст.) – *досыта* (адъект.); *волею* (субст.) – *вольно, добровольно* (адъект.); *молчком* (субст.) – *молчаливо* (адъект.) – *молча* (дееприч.); *надобе* (субст.) – *надобно* (адъект.) – *надоть, надобеть* (глагол.); *неохота* (субст.) – *неохотно* (адъект.) – *нехотя* (дееприч.); *начистоту* (субст.) – *начисто* (адъект. кратк.) – *вчистую* (адъект. полн.); *въ купѣ* (субст.) – *купно* (адъект.); *издали* (субст.) – *издалека* (адъект.); *насилу* (субст.) – *насильно* (адъект.); *набок* (субст.) – *набоковую* (адъект.); *пряником* (субст.) – *прямо* (адъект.) и т. п.

В результате разноязычных влияний в древнерусском языке появились параллельные формы наречий с близким значением: *мочьно* (восточнослав.) – *можно* (восточнослав.) – *моштьно, мощно* (старослав.) – *моцно* (полонизм).

Взаимодействие словообразовательных типов наречий, образованных от одной лексической основы, приводит к стилистическим изменениям в кругу качественных наречий, например: *хорошо* (нейтр.) – *по-хорошему* (простор., разг.).

В настоящей статье рассмотрим вопросы словообразования наречий и важнейшие изменения в них (происхождение наречий на -О, -Е, утрата несклоняемых прилагательных и наречий на -Ь, утрата наречий на -Ѣ (-Е), адвербиализация предложно-падежных форм кратких прилагательных, образование наречий сочетанием предлогов с винит. падежом полных прилагательных жен. рода [...], деэтимологизации наречий и др.).

<Качественные наречия на -О и -Е>

Качественные наречия на -О и -Е возникли из форм именит.-винит. падежа един. числа кратких прилагательных среднего рода: древнерусск. *высоко, быстро, давно, тѣсно, хорошо*; русск. *быстро, высоко, давно, тесно, хорошо*; белор. *быстра* (бордза), *высако, давно, цесна, добра* (в силу аканья конечное безударное О произносится как А); укр. *бистро, високо, давно, тісно, хороше*.

Суффикс -Е выступает после мягкого согласного в производящей основе: *искренне* (вар. *искренно*), *блестяще* (укр. *блискуче*, белор. *бліскуча*), сюда же относятся наречия, образованные от действительных причастий наст. времени: *вызывающе, волнующе, умоляюще*. Ударение наречий этого словообразовательного типа совпадает с ударением прилагательных: *ежеднёвно* (*ежеднёвный*), *смело* (*смелый*), *певуче* (*певучий*). Иногда ударение наречий и омонимичных кратких прилагательных среднего рода различается: *мало* (нар.) – *платье малó* (прилаг.). Иногда встречаются исключения: *давнó* (*давний*), *грешнó* (*грешный*), *далекó* (*далёкий*), *бóльно* (*больной*). При полногласном корне ударение падает на первый слог: *хóлдно, мóлодо, кóротно* (*платье короткó*).

В современном русском языке почти от каждого качественного прилагательного можно образовать наречие на -О, -Е. Однако от некоторых качественных прилагательных нельзя образовать наречия: а) от прилагательных, обозначающих внешние или физические признаки живого существа (*лысый, босой, голый, хромой* и др.); б) от прилагательных, обозначающих состояние (*вдовый, холостой* и др.); в) от прилагательных, обозначающих масть (*каурый, пегий, буланый, гнедой*); г) от некоторых прилагательных, обозначающих цвет (*голубой, коричневый*); д) от прилагательных с суффиксами -УЩ, -ЮЩ, -АЩ, -ЯЩ, -ЕНН (*жаднущий, ходящий, здоровенный* и т.п.).

Наречия на -О, -Е, по-видимому, возникли в праславянском языке (они представлены во всех славянских языках), а развивались и пополнялись наречными образованиями этого словообразовательного типа на почве отдельных славянских языков. В памятниках древнерусской письменности довольно часто встречались эти наречия, а в старорусском языке их стало еще больше.

Наречия на -О, -Е были образованы морфолого-синтаксическим путем, то есть в результате адвербиализации форм именит.-винит. падежа единств. числа кратких прилагательных среднего рода. Старое родовое окончание кратких прилагательных среднего рода превратилось в суффикс наречия -О или -Е. Закрепившись в грамматическом строе древнерусского языка, эти наречия пополнялись образованиями аналогичного типа. Количественный рост подобных наречий, продолжавшийся тысячелетие, привел к тому, что наречия этого словообразовательного типа образуются уже прибавлением суффикса -О или -Е к основе качественного прилагательного.

Таким образом, количественные изменения привели к заметным качественным изменениям в словообразовании качественных наречий. В современном русском языке наречия на -О и -Е образуются при помощи этих суффиксов, присоединяемых к основе качественных прилагательных. В течение длительного исторического развития установилось закономерное соотношение между производящими качественными прилагательными и производными наречиями на -О, -Е, благодаря которому в наречиях этого типа выделился суффикс -О (после мягких согласных -Е), самый продуктивный суффикс при образовании наречий в русском языке.

<Наречия на -ѣ (-Е)>

В древнерусском языке, как и в старославянском, параллельно с наречиями на -О, -Е употреблялись наречия на -ѣ (вар. -Е), образованные от форм беспредложного местного падежа един. числа кратких прилагательных среднего рода.

Словари древнерусского языка широко отражают параллельное употребление отадъективных наречий на -О, -Е, с одной стороны, и наречий на -ѣ, с другой. Ограничимся примерами на букву Б из «Словаря русского языка XI–XVII вв.» [4]: *безблазненѣ – безблазнено, безблазнѣ – безблазно, безгоднѣ – безгодно, беззаконнѣ – беззаконно, безмѣрнѣ – безмѣрно, безмилостивнѣ – безмилостивно, безнужнѣ – безнужно, бесконечнѣ – бесконечно, беспечальнѣ – беспечально, бессрамнѣ – бессрамно, благовременнѣ – благовременно, благодарственнѣ – благодарственно, благодатнѣ – благодатно, благодущнѣ – благодущно, благолѣпнѣ – благолѣпно, благонравнѣ – благонравно, благолѣпотнѣ – благолѣпотно, благообразнѣ – благообразно, благопокорнѣ – благопокорно, благополучнѣ – благополучно, благопослушнѣ – благопослушно, благорассуднѣ – благорассудно, благосерднѣ – благосердно, благостнѣ – благостно, благостройнѣ – благостройно, благоудобнѣ – благоудобно, благочестивнѣ – благочестивно, благочестнѣ – благочестно, благочиннѣ – благочинно, блаженнѣ – блаженно, боголюбнѣ – бого-*

любно, богоугоднѣ – богоугодно, бодрственнѣ – бодрственно, бодрѣ – бодро, божественнѣ – божественно, болѣзннѣ – болѣзненно, брѣжне – брѣжно. Как видим, каждому качественному наречию на -О соответствует наречие на -ѣ с таким же значением, хотя они, возможно, стилистически и различались.

Ограничение, а затем и полная утрата форм беспредложного местного падежа именного склонения в истории русского языка постепенно привели к утрате наречий, восходящих к беспредложному местному падежу кратких прилагательных.

В Лексиконе П. Беринды (1627) зафиксированы формы отадъективных наречий на -ѣ (иногда на -Е), параллельных наречиям на -О, -Е, например: *древне* : *давно* (33), *купно* : *сполечне* (55, полонизм), *напрасно* : *надаремне* (69), *праздно* : *порожне* (91), *нещаднѣ* : *нещадно* (118), *поздѣ* : *поздно* (86), *тице* : *тицетно* (135), *опрятно* : *скромнѣ* (153), *тайнѣ* : *тайно* (154) и т. п. Надо сказать, что наречия на -ѣ (-Е) в письменности XVII в. встречались сравнительно редко. Чаще такие наречия употреблялись в славянизированных текстах, например: *Како же исчезти таковыя бедне страдания многая* (Посл. Грозного кн. Андрею Курбскому, XVI в.); *и сице грызти кусателне за очи неповинного мя мужа* (Кратк. отвещ. А. Курбского, XVI в.); *богоугодне, древле* (Аввак., Жит., XVII в.); *острыми стрелами смертне уязвляют* (Летоп. книга, 1625); *достойне, ложне, излишне* (Вирши Сем. Полоцкого); *да юных добре наставляють, и бичьми люте посечен бываю* (С. Полоцкий, Комедия о блудном сыне); *полезне, древле, добрѣ, всесоборнѣ, обще соборнѣ, дерзостнѣ, праведнѣ* (Поморские ответы, XVIII в.) и т. п.

Таким образом, наречия на -ѣ (-Е) составляли довольно продуктивный ряд наречий, восходящих к местному падежу един. числа кратких прилагательных, который имел в древнерусском языке параллельную форму на -О: *лютѣ* и *люто* (*лютно*). В письменности XVII–XVIII вв. наречия на -ѣ носили более книжный характер, а наречия на -О, -Е были более нейтральными (возможно, народными, разговорными).

Попутно заметим также утрату несклоняемых прилагательных типа *свободѣ, исполнь, неудобѣ*, которые были близки к наречиям. Как и в старославянском языке, эти наречия (несклоняемые прилагательные) употреблялись в древнерусском языке. В современном русском языке таких несклоняемых прилагательных уже нет, они были утрачены в старорусском языке. Фразеологизм *особь статья* представляет собой сочетание устаревшего наречия при определяемом существительном *статья*.

<Адвербиализация предложно-падежных форм кратких прилагательных>

Многие наречия создавались сочетанием предлогов с падежными формами кратких прилагательных; при этом предлоги превращались в префиксы, а падежные флексии прилагательных в суффиксы наречий: *влево, наравне, допряма, помалу* и т. п. Наречия такого типа создавались в древнерусском языке, когда краткие имена прилагательные склонялись как имена существительные. Но переход предложно-падежного сочетания в наречие возможен не при любом предлоге. Одни предлоги (чаще первообразные) в сочетании с падежной формой легко теряли свое лексическое значение и превращались в наречную приставку (*вчерне, направо, сверху* и др.), а другие (*кроме, сквозь, через*) сохраняли свое лексическое значение и не допускали образования наречий. Рассмотрим эти наречия.

Родительный падеж с предлогами ДО, ИЗ (ИС), ЗА, С

Эти наречия обозначают признак (временного, пространственного характера, исходного состояния). Приведем несколько примеров из памятников древнерусской и старорусской письменности: *сыщется про то допряма* (Улож., 1649); *Казни*

сына своего измлада (Домострой); *Хошь и ушьешься, братец, допьяна* (Пов. о Горе-Злосч.); *уже ли есте исполна скопилися* (Сказ. о Псков. взятии); *и отдати и взяти все сполна* (Домострой); *грѣх ради моих замертва убили* (Аввак., Жит.) и др.

Наречия с префиксом ДО- и суффиксом -А обозначают предел осуществления чего-либо, признак, названный основой прилагательного: *дóсыта, дóсуха, допозднá, докраснá*. Ударение обычно на приставке (*дóсыта*) или на суффиксе (*докраснá*). В наречии *дóсыта* на корне (при варианте, как указано, *дóсыта*).

Ударение в наречиях с префиксом ИЗ- (ИС-) и суффиксом -А чаще на префиксе и реже на корне или суффиксе (*исчúжа, издалекá*).

Дательный падеж с предлогом ПО

Наречия с префиксом ПО- и суффиксом -У (-Ю) образованы от кратких прилагательных в дательном падеже и обозначают признак, названный основой прилагательных: *подолгу, помалу, понапрасну, поправу* и др. В этих наречиях употребляются суффиксы субъективной оценки -ОНЬК(у), -ЕНЬК(у): *полегоньку, помаленьку*. Приведем несколько примеров из письменных памятников: *по пренемногу от вас отягочихомся паче силы* (Посл. Грозн. кн. А. Курбскому, XVI в.); *Игорев полкъ середѣ, а по праву брата его Всеволожь, а по лѣву Святославль отця его* (Ипат. лет.); *преидоша реку оную посуху* (Пов. о Савве Грудц.); *А великий четверг порану солону палять* (Стоглав); *помалу же войско московское оскудеваше* (Летопис. книга, 1626).

В Житии Аввакума наречие *помалу* представлено вариантом *памале*: *Памале паки изгнаша мя от мѣста того вдругоря* (этот вариант образован, по видимому, от местного падежа и предлога ПО в значении «после»).

Позднее наречия типа *подробну* заменялись формами типа *подробно*; этот вариант появился в результате взаимодействия наречий ПО – У и наречий с суффиксом -О.

Этот словообразовательный тип пополнялся новыми словами (*попросту, поровну, понапрасну* и др.), но этот словообразовательный разряд оставался непродуктивным в русском языке. Ударение в таких наречиях падает на префикс.

Винительный падеж с предлогами В(ВО), ЗА, НА, ПО

С предлогом В образованы только два наречия *влѣво* и *вправо*, отраженные в древних грамотах.

Наречия с префиксом ЗА- и суффиксом -О образованы сочетанием предлога ЗА и винительного падежа краткого прилагательного среднего рода един. числа. Они обозначают признак, названный этим прилагательным: *заново, засветло, задолго, запросто, затемно*. Ударение обычно на префиксе (*зánово*), реже на корне (*задóлго*) или на суффиксе (*заоднó*).

При помощи предлога НА от кратких прилагательных в винит. падеже един. числа среднего рода образуются наречия с усилительным значением предельной степени признака, обозначенного прилагательным: *расскажу все начисто, как на духу* (Кост., Иван Грозный); *Глеб наскоро оделся* (Саянов, Небо и земля).

В памятниках старорусской письменности зафиксированы наречия этого типа: *и хорошо бы вымыти и выпарити, и начисто выполоскати* (Домострой).

Усилительный оттенок значения отчетливо выступает при повторении наречий с одинаковым корнем: *крепко-накрепко, чисто-начисто*. Правда, в отдельных наречиях такого значения нет, например: *набело* в значении «аккуратно, чисто, окончательно», *начерно* в значении «предварительно», *надолго* в значении «на долгое время», *направо, налево*, которые обозначают направление. Наречия с префиксом ПО- и суффиксом -О обозначают признак признака, названный основой прилагательного: *попарно, повзводно, поочередно, поминутно, побригадно*

и т. п. А. Х. Востоков производил их от существительных (Русская грамматика, § 94). Проф. Галкина-Федорук возводила их к именам существительным, но в наречиях *помесячно, поквартально* имеется суффикс -Н-, свойственный именам прилагательным, поэтому такие наречия образованы от основ прилагательных.

Творительный беспредложный от относительных прилагательных во множественном числе

Наречия типа *артистически, варварски, детски* генетически восходят к творительному падежу множ. числа относительных прилагательных, имевших значение уподобления, сравнения: *Ты же не мнишески живеши* (Посл. владимирского епископа Симона к Поликарпу, XII в.); *и живяху скотски человекѹци* (Новг. лет.); *и вставѣ Бонякъ отъ ѣха отъ вои и поча выти волчскы* (Лавр. лет., ПВЛ); *грѣчьскы, язычески* и т. п. Эти наречия не образовывались с помощью предлога ПО, который сочетался с дательным падежом краткого и полного прилагательного. Позднее под влиянием наречий типа *по-волчьему, по-хорошему, по-новому* появились наречия с предлогом-приставкой ПО (*по-волчьи, по-отцовски, по-детски* и др.). Наречия типа *по-скотски* появились в результате контаминации наречий *скотски* и *по-волчьи*.

Древнерусское (и старослав.) наречие *грѣчьскы* изменилось в русском языке в *по-гречески* (ср. *по-русски, по-немецки, по-латински* и *по-латыни*), сохранились формы без приставки: *грамматически, геометрически, артистически, комически, трагически* и т. п. В «Церковном словаре» П. Алексеева приводится наречие *храбрски* в значении «храбро, смело».

По-видимому, в памятниках старорусской письменности чаще употреблялись приставочные наречия, образованные от прилагательных, называющих народ или язык: *написаѣ слово в слово по турски* (Пересветов).

В отдельных наречиях этого типа в русском языке имеется два варианта (с приставкой ПО и без этой приставки): *артистически* и *по-артистически, дружески* и *по-дружески, детски* и *по-детски, братски* и *по-братски*; большинство таких наречий имеет значение сравнения, уподобления, обозначения признака по этнической принадлежности.

А. А. Потеня высказал мнение, что префиксальные наречия типа ПО – СКИ (*по-гречески*), зафиксированные в письменности XV в., появились под влиянием наречий типа *по-русскому, по-братскому, по-своему*, соотносительных с прилагательными в дательном падеже един. числа [5, с. 75].

Бесприставочные наречия на -СКИ предшествовали приставочным формам: *Находя разбойнически на великого государя дом* (Сказание о Дракуле воеводе, XV в.); *и так варварско* (Кратк. отвещ. А. Курбского; это наречие возникло под влиянием наречий на -О); *москвичи же от них мужески защищахуся* (Летоп. книга, 1626); *Мишка Копытовъ падѣ рабски челом бѣетъ* (Письмо дьячка Копытова подьяч. Тимохову, 1675); *изочтоша времена, индикты и по еврейски, и по гречески и по латински* (Истор. пов. XVII в.) и др.

Иногда наблюдается в современном русском языке параллельное употребление наречий на -СКИ и ПО – СКИ, образованных от одной лексической основы: *братски* и *по-братски, дружески* и *по-дружески, отечески* и *по-отечески, хозяйски* и *по-хозяйски*. Кроме того, выделяется группа префиксальных наречий ПО – СКИ: *по-детски, по-женски, по-людски, по-московски*.

Взаимодействие словообразовательных типов наречий, образованных от одной адъективной основы, приводит к стилистическим изменениям в кругу качественных наречий: *хорошо* (нейтр.) и *по-хорошему* (простор.). Качественное наречие *по-хорошему* появилось в конце XVIII – начале XIX в. Во второй половине

XIX в. этот тип наречий активизируется. Сравнительное значение приставки ПО- в таких наречиях не ощущается (*глупо – по-глупому*). Надо сказать, что в советскую эпоху образование наречий ПО – ОМУ от качественных прилагательных активизируется.

Предложный (местный) падеж с предлогами В, НА

В русском языке немало наречий, образованных сочетанием предлогов В, НА с местным падежом кратких прилагательных: *вдалеке, внове, вполне, втемне, вчерне; вкратцѣ* (ст.-слав.); *наготове, наравне, навеселе, накоротке, налегке*. Ударение в них на суффиксе, кроме слова *наготове*.

Префиксальные формы местного падежа вытесняли более древние формы беспредложного местного падежа, утрату которых мы рассмотрели раньше. Приведем несколько примеров употребления беспредложных наречий в письменных памятниках: *ковчежецъ возьмѣ честнѣ своима руками* (Пов. о белом клобуке, XV в.); *сам добрѣ вѣси* (Пов. Искандера о взятии Царьграда, XV в.); *надгробное пѣние соборнѣ отпѣша над ним* (Пов. о новгород. посаднике Щиле, XV в.); *и крѣпцѣ сѣцахуся* (Курбский, Истор. Казанск. царства); *и острыми стрелами смертне уязвляют* (Летоп. книга, 1626); *и бичьми люте посечен бываю* (С. Полоцкий, Комедия о блудном сыне) и др.

В «Домострое» широко употребляются приставочные формы местного падежа: *в мале бо ся ослабиши, в велице поболшии, скорбя; А посылати питие в полне; вполне, в покрыте* и др. Наречия подобного типа создавались в древнерусском языке, когда краткие прилагательные склонялись как имена существительные.

Реже наречия образовывались из форм предложного падежа множ. числа кратких прилагательных: *вгорячах, натоцак* (из *натоцах*).

Наречия, образованные от полных прилагательных

Часть наречий в русском языке образуется от форм полных прилагательных. Наиболее продуктивным является образование наречий от дательного падежа един. числа полных прилагательных муж. и сред. рода с предлогом ПО: *по-новому, по-зимнему, по-будничному (по-буднишному), по-весеннему, по-военному, по-старинному* и т. п. Иногда наблюдается параллелизм в употреблении наречных суффиксов -СКИ и -ОМУ: *по-городски* и *по-городскому, по-отцовски* и *по-отцовскому* (простор.), а также -СКИ и -ЧЬИ: *по-человечески* и *по-человечьи*.

Во-вторых, наречия, восходящие к винительному падежу един. числа жен. рода полных прилагательных с предлогами В, НА, ЗА, ПОД: *вслепую, вчистую, вхолостую; наудалую, напрямую, напрапалую, начистую* и т. п. Ударение в них падает на первый слог суффикса. Наречия с префиксами ЗА-, ПОД- представлены единичными примерами (*зачастую, подчистую*). В современном русском языке этот словообразовательный тип наречий является непродуктивным.

Можно предположить, что эта словообразовательная модель наречий восходит к старославянским наречиям *одесную* и *ошюж* (*ошуюю*), которые имели значения «по правой стороне, по левой стороне» и которые употреблялись параллельно с древнерусскими наречиями *направо, налево, вправо, влево, справа, слева: татары тогда напередъ всѣхъ, и елико одесную его и ошюю его, избиша* (Супр. спис. летописи).

Образование синонимических наречий типа *быстро* и *по-быстро* позволило стилистически различать эти наречия: *быстро* является нейтральным, а *по-быстро* – просторечным. Наречия *по-быстро, по-хорошему, по-тихо*, параллельные наречиям *быстро, хорошо, тихо*, появились в разговорной речи в конце прошлого века и активизировались в советскую эпоху.

Образование сложных наречий

В древнерусском языке употреблялись наречия, образованные сочетанием основ или слов. Большинство таких наречий восходит к сложным прилагательным: *богобоязненный* – *богобоязненно*, *злоумышленный* – *злоумышленно*. Приведем несколько примеров: *любомудренно*, *многовременно*, *многобрежно*, *суемудренно*, *разномысленно* и т. п. Многие из них образованы от старославянских сложных прилагательных. По их образцу создавались наречия от причастной основы: *богоизбранно*, *злонамеренно*, *злouxищренно* и др.

Среди сложных наречий следует отметить наречия, образованные сочетанием прилагательного с определяемым словом: *велегласно* («очень громко»; от *великий глас*), *красноречиво*, *многолетно*, *полнокровно*, *полновластно*, *великодушно*, *преждевременно* и т. п.

Сложные наречия с компонентом во второй части сложения *образн-*, *подобн-*, *творн-*, *видн-*, *нозн-*, *мерн-*, *душн-* (*женокподобно*, *машинообразно*, *плодотворно*, *дальновидно*, *молниеносно*, *высокомерно*, *благодарно* и т. п.) свойственны более книжным жанрам (публицистике, научной прозе).

Наречие *достовечно* заимствовано из старославянского языка. Первая его часть со значением «достаточно, довольно» этимологически связана с прилагательным *достойный*, а вторая часть – *верно* – образована от прилагательного *вѣрный*. Отдельные наречия сохраняют во второй части падежную форму существительного (ср. *всухомятку*, *втихомолку*), а в первой части содержат сочетание предлога с наречием адъективного происхождения.

Сложные наречия, образованные сочетанием префикса В-, слова ПОЛ и краткого прилагательного в родительном падеже, обозначают признак, осуществляющийся только вполнину: *вполоткрыта* (Крылов), *вполъяна* (письмо Пушкина), *вполсыта* и др.

По этому же образцу построены наречия, содержащие в своем составе числительное *три* и краткое прилагательное и обозначающие признак, втрое превышающий признак, обозначенный прилагательным: *втридешева*, *втридорога* (ударение падает на числительное *три*). Некоторые сложные наречия имеют во второй части творительный падеж имени: *мимоходом*, *мимолетом*, *тихомолком*, *самоходом*, *самокатом* и т. п.

Полуслитные написания (они пишутся через дефис) обычно состоят из повторяющихся наречий и имеют усилительное значение: *тихо-тихо*, *черно-черно*. Оттенки усиления имеют сочетания двух наречий типа *мало-помалу*, *маломальски*, *крепко-накрепко*, *давным-давно* и т. п.

Усилительное значение имеют сочетания синонимических наречий: *тихомирно*, *любо-дорого*, *вкривь и вкось*, а также антонимических наречий: *от мала до велика*, *видимо-невидимо* (т. е. «очень много») и др.

Образование наречий типа *сверхглупо*, *архимодно*, по мнению Ф. Коровина, можно понимать двояко: во-первых, суффиксальным способом от префиксальных прилагательных (*сверхглупый*, *архимодный*); во-вторых, префиксальным способом от беспрефиксных наречий (*глупо* – *сверхглупо*, *модно* – *архимодно*) [6].

Наречные выражения

В качестве наречий могут выступать устойчивые словосочетания. А. А. Шахматов относил к наречиям выражения, состоящие из двух слов, если они семасиологически не могут быть разложены и составляют одно грамматическое целое: *полна голова забот* – *полна голова*; сюда же он относит устойчивые словосочетания типа *полон двор*, *полон рот* (из *забот полон рот*) [7, с. 131].

Отметим фразеологизмы, образованные сочетанием прилагательного с определяемым существительным в обстоятельственной функции: *среди бела дня*, *на*

живую нитку, на босу ногу (ср. укр. *босоніж*), *на скорую руку, благим матом, с давних пор* и др.

Иногда встречаются наречные выражения иной структуры: *во весь дух, во время оно, мал мала меньше, во все лопатки* и т. д. Иногда встречаются фразеологизмы с наречием в качестве стержневого слова: *вверх дном, вверх тормашками, вдоль и поперек, вокруг да около, сплошь и рядом, вкривь и вкось, подобру-поздорову, видимо-невидимо, нежданно-негаданно, совершенно точно* и др.

Из истории наречий

В процессе исторического изучения наречий следует различать три случая:

- 1) становление лексико-морфологического разряда наречий;
- 2) словообразовательные процессы, приведшие к формированию отдельных разрядов наречий;
- 3) развитие значений отдельных наречий с учетом их дестимологизации.

Каждая словопроизводная форма представляет собой новое слово, значение которого обусловлено его морфемным составом. Морфологический способ образования наречий осуществляется посредством суффиксов, префиксов и их сочетания. Первоначальное значение наречий адъективного происхождения генетически связано со значением производящего прилагательного. Это значение, общее для прилагательного и наречия, сохраняется также при адвербиализации. Большая часть древних наречий сохраняет свое значение и в современном русском языке. Но в историческом развитии наречий можно отметить ряд процессов, которые изменили их место в системе частей речи, их словообразовательную форму, их грамматическое и лексическое значение.

Кратко рассмотрим следующие изменения: а) утрату древних форм наречий; б) сохранение древнерусских наречий в старой форме с прежним значением; в) изменение словообразовательной структуры наречий при сохранении старого значения; г) изменение структуры и значения наречий (дестимологизация); д) изменение фонетической и морфологической (словообразовательной) стороны наречий.

Утрата древних наречий

Отметим некоторые древнерусские наречия, которые устарели и вышли из употребления в литературном русском языке.

Одерень (*одбрьнь, водбрьнь*) – «целиком, сполна, в полную собственность». Наречие образовано от слова *дерн*, который клали на голову при покупке земли [8, с. 121]: *даяхуть отци и матери дѣти свое одбрьнь ис хлѣба гостьмъ* (I Новг. лет.).

Б. М. Ляпунов писал о нем: «Это наречное выражение, образованное подобно *посолонь*, производится от слова *дбрьнь* (Срезн., Мат.), переносно употреблявшееся в значении «присяга», откуда *дерноватый, одерноватый* в значении «крепостной, находящийся в полной собственности» [9, с. 274]. Это наречие отмечено в северновеликорусских говорах в значении «вовсе, совсем, насовсем, навсегда».

О семантике этого слова Ф. П. Филин замечает: «Социальное переносное значение развилось на севере в эпоху становления феодальных отношений, а обычай клятвы восходит к родовому обществу» [10, с. 587].

Обьль – «вполне, совершенно, в полное рабство»; восходит к общеславянскому *obľь «круглый»: *аще закупъ бѣжитъ отъ господы, то обьль* (Русск. правда).

Посторонь – «возле, рядом, в стороне»: *дѣлаша мостъ новъ черезъ Волхово посторонь ветхаго* (I Новг. лет.).

Посолонь – «по ходу солнца с востока на запад» [8, с. 340].

Особь – несклоняемое прилагат. – наречие «особо, отдельно, самостоятельно»: *ни ово слънце особь наречеть* (Изб. Святослава, 1073).

Некоторые из устаревших наречий выпали из литературного употребления, но сохраняются в народных говорах (*одерень, посолонь, посторонь* и др.).

Сохранение древних наречий в старой форме с прежним значением

К первой группе близки наречия, сохраняющие старую форму и значение (нередко употребляются в народных говорах), например: *борзо* – «быстро», *вборзе* – «вскоре», *вспять* – «назад», *ведомо* – «известно», *гораздо* – «хорошо, умело, искусно», *ежегод* – «ежегодно», *бездѣльно* – «без дела», *безвестно* – «без вести, неожиданно», *непремѣнно* – «без перемены», *прилежно* – «усердно», *без преста ни* – «беспрестанно, постоянно», *подлинно* – «подробно, обстоятельно». Некоторые из них, как сказано, сохраняются в диалектах (*ономнясь* – «несколько дней тому назад» и др.).

Приведем несколько примеров: *внезапу* (вар. *изнезапа*) – совр. *внезапно*; *неудобь* – совр. *неудобно*; *еженѣдель* (*Торгъ еженѣдель*. Вельегонск. тамож. грам., 1569) – совр. *еженедельно*; *прямь* (*Прямь пишемъ и прямь чтемъ*. Поуч. Ефр. Сирина) – совр. *прямо*; *рукопашь* – совр. *врукопашную*.

Радушно образовано от прилагательного *радодушный* «относящийся с радостью к гостям, посетителям, вообще людям», «гостеприимный, приветливый», устар. «готовый оказать услугу, любезность». Прилагательное *радушный* было зафиксировано в Словаре Академии Российской 1794 г., а производное от него наречие *радушно* – в Словаре церковнославянского и русского языка 1847 г. Вторая часть сложения *душный*; в совр. языке от *душа* образовано наречие *душевно* (в говорах *душно*), ср. *равнодушный* (Н. М. Шанский и др.).

Изменение словообразовательной структуры наречия и его значения

Лексическое значение наречия, как правило, не выходит за пределы его грамматического значения «признак признака» и генетически связано со значением производящего прилагательного. В течение ряда столетий может измениться и лексическое значение наречия. Приведем несколько примеров, иллюстрирующих это изменение семантики.

Нагло в древнерусском языке имело значение «быстро, скоро, тотчас»: *Мъчаша кони нагло* (Мин.-Чет., июнь). Современное значение этого слова «дерзко, бесстыдно»: *Нагло глядят торгоши* (Некр.). Производящее прилагательное имело значение «внезапный, быстрый».

Непремѣнно имело значение «неизменно, постоянно»: *непремѣнно хранящее уставы временемъ* (Ипат. лет.), а в современном языке употребляется со значением «обязательно, необходимо»: *Завтра непременно буду у вас*.

Важно образовано от *важный* «веский, тяжелый, сильный» (от существительного *вага* – «вес, тяжесть, сила»). Современное значение «имеющий большое значение, особое значение, значительный».

Проворно образовано от прилагательного *проворный* «быстрый, ловкий в движениях, действиях и работе, быстродвигающийся». По Фасмеру, слово связано с литов. *varūti* «гнать», латыш. *vert* «бегать». Дезтимологизация произошла, вероятно, в прилагательном, от которого образовано наречие. Прилагательное *проворный* образовано с помощью суффикса -Н- от существительного *провор* «ловкий, расторопный человек, проныра, ловкач», известного в народных говорах.

Стремглав в древнерусском языке имело первоначальное значение «вниз головой»: *Послѣжде въ Римѣ отъ Нерона пропятъ бы стремглавъ* (Изб. Святосл., 1073). В современном языке слово получило новое значение «очень быстро, стремительно, опростетью»: *Куда стремглав в ямской карете Уж мой Онегин по скакал* (Пушк., Евг. Онегин). Это наречие сохраняется в современных восточнославянских литературных языках: русск. *стремглав*, белор. *стрымгалоў*, укр.

стримголов; в русском языке во второй части выступает неполногласное сочетание, а в украинском и белорусском языках – полногласие.

Намедьни (вар. *надысь, намеднись*) «на днях, недавно» возникло фонетически из древнерусского *ономь дьни* с тем же значением «того дня, на днях, недавно». В результате утраты слабых редуцированных и вокализации сильных изменился состав гласных: начальное О исчезло, второе О вследствие аканья изменилось в А, а сильный Ъ перед слабым редуцированным изменился в Е полного образования. Так из древнего *ономьдьни* получилось современное наречие *намедни*.

Пошло образовано от древнерусского прилагательного *пошьль* «старинный, исконный, прежний, обычный». Наречие *пошло*, как и образовавшее его прилагательное *пошлый*, возникло в результате изменения древнего *пошлый* «исконный, старинный, прежний, обычный» в современное значение «избитый, безвкусный, банальный, вульгарный, низкий в духовном и нравственном отношении». Фасмер сравнивает нем. *gemein* «общий, всеобщий, низкий, подлый» [8, с. 349].

Подло образовано от прилагательного *подлый*, заимствованного из польского *podły* в XVII в. в значении «простонародный». Дезтимологизация этого наречия началась еще в прилагательном, которое получило новое значение «бесчестный, низкий в моральном отношении человек». Устаревшее значение этого прилагательного разг. «очень плохой, скверный» определяется в ССРЛЯ так: «Принадлежащий по происхождению к низшему, податному сословию, неродовитый» [11, стлб. 446]. Изменение значения этого наречия произошло в сознании и речи господствующих классов по отношению к крепостным, которые не подчинялись их владельцам (восстания крестьян под руководством Ст. Разина и Е. Пугачева). Наречие *подло* в новом оценочном значении закрепилось в русском языке уже в XVIII в. (оно зафиксировано в словарях XVIII столетия).

Наречия, теряя первоначальное значение, могли переходить в служебные части речи (наречные предлоги, союзы, частицы). Мы не будем рассматривать этих процессов, так как это может быть темой отдельной статьи.

Как было сказано, первоначальное значение наречий генетически связано со значением производящего прилагательного, но в процессе исторического развития наречия могут изменить свое грамматическое и лексическое значение.

Краткие выводы

1. Наречия, восходящие к падежным и предложно-падежным формам прилагательных, составляют в русском языке самую многочисленную группу слов и словообразовательных моделей.

2. Наиболее продуктивные наречия на -О, -Е образованы от форм именительного – винительного падежа кратких прилагательных среднего рода единственного числа.

3. Наречия, образованные от кратких прилагательных, древнее наречий, восходящих к формам полных прилагательных.

4. Важнейшим результатом развития наречий адъективного происхождения является образование почти от каждого качественного прилагательного наречия на -О или -Е, то есть появление морфологического способа образования наречий.

5. Лексические значения древнерусских наречий в основном сохраняются в русском языке, хотя в отдельных наречиях изменяются значения или происходит дезтимологизация (*досыть, подло, лише* и др.).

6. В результате заимствования наречий наблюдается параллелизм в употреблении синонимических наречных форм: *мочьно* (древнерус.) – *моцъно* (старосл.) – *моцно* (польск.).

7. Реже адвербиализуются формы полных прилагательных, в частности форма винит. падежа един. числа женского рода с предлогами В, ЗА, О (вероятно,

они образовались по модели *одеснуѣ*: *вручную* (укр. *вручну*), *вкруговую* (белор. *кругам*, укр. *колом*).

8. Пополнение наречий новыми адъективными образованиями, кроме адвербиализации, происходило путем префиксации наречий: *мало* – *немало*, *лучше* – *получше*, а также суффиксации: *взволнованно*, *певуче* и др.

ЛИТЕРАТУРА

1. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Т. 1–2. Москва: Учпедгиз, 1958. 536 с.
2. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. Изд. 7-е. Москва: Учпедгиз, 1956. 511 с.
3. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). Москва; Ленинград: Учпедгиз, 1947. 784 с.
4. Словарь русского языка XI–XVII вв. Т. 1. (А – Б). Москва: Наука, 1975. 371 с.
5. Потебня А. А. Значения множественного числа в русском языке. Воронеж, 1885. 76 с.
6. Коровин Ф. К вопросу о способах образования наречия // Киргизский госуниверситет. Научные труды филологического факультета. 1969. Вып. XV.
7. Из трудов А. А. Шахматова по современному русскому языку. Москва: Учпедгиз, 1952. 272 с.
8. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. 3. (Муза – Сят) Москва: Прогресс, 1971. 827 с.
9. Ляпунов Б. М. Исследование о языке Синодального списка 1-й Новгородской летописи. Санкт-Петербург, 1900. 289 с.
10. Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков. Москва; Ленинград: Наука, 1972. 655 с.
11. Словарь современного русского литературного языка: в 17 т. Т. 10 (П – поясочек). Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1960. 1774 стлб.

Комментарий к статье Я. А. Спринчака

Вниманию читателя предлагается неопубликованная статья Якова Алексеевича Спринчака (1904–1979), известного специалиста по русскому историческому синтаксису. Теоретические и практические наблюдения над синтаксическим строем древнерусского языка изложены в его двух основных трудах: *Очерк русского исторического синтаксиса (Простое предложение)* (Киев, 1960) и *Очерк русского исторического синтаксиса (Сложное предложение)* (Киев, 1964), которые получили известность во всем мире. Вышедшие вскоре после публикации объемной историографической книги академика В. В. Виноградова *Из истории изучения русского синтаксиса (от Ломоносова до Потебни и Фортунатова)* (М., 1958), эти две книги Спринчака сыграли важную роль в исторической русистике, так как на большом фактическом материале в них были рассмотрены синтаксические связи и представлена типология простых и сложных предложений в древнерусском языке. В своей классической книге *Русский язык. Грамматическое учение о слове* (М.; Л., 1947) В. В. Виноградов пронизательно писал: «Морфологические формы – это отстоявшиеся синтаксические формы. Нет ничего в морфологии, чего нет или прежде не было в синтаксисе и лексике».

Интерес Я. А. Спринчака к категории наречий неслучаен. В предлагаемой вниманию читателя статье речь идет о формировании наречий как части речи в русском языке (преимущественно на материале исторических данных). Почему именно наречия? Потому, что на протяжении вот уже трех столетий не утихают споры о выделении наречий как части речи и среди историков языка, и среди специалистов по современному русскому языку. Разумеется, это связано с неодно-

родностью состава наречий, негетерогенным (синкретичным) лексико-морфологическим материалом, формирующим морфологическую наречную категорию в русском языке. На протяжении длительного времени в изучении наречий как языковой категории в русском языкознании сложилось несколько основных подходов: 1) синтаксический (К. С. Аксаков, Ф. И. Буслаев, И. И. Мещанинов, С. Д. Кацнельсон); 2) этимолого-генетический (А. Барсов, А. А. Потебня, Д. Н. Овсяннико-Куликовский, А. А. Шахматов, А. П. Рифтин); 3) формально-грамматический (школа Ф. Ф. Фортунатова); 4) морфолого-синтаксический (А. А. Потебня, А. М. Пешковский, В. В. Виноградов); 5) функционально-семантический (А. А. Потебня, С. Д. Кацнельсон, А. А. Холодович, А. В. Бондарко). Проблемы, рассматриваемые Я. А. Спринчаком в предлагаемой статье, касаются, скорее всего, этимолого-генетических и морфолого-синтаксических аспектов формирования наречий. Поэтому центрирующей как весь материал, так и точку зрения автора является ссылка на А. А. Потебню: разрушение в языке есть всегда созидание и создание нового.

В этой небольшой статье Я. А. Спринчак концентрирует свое внимание на следующих вопросах: 1) сложении наречий (ослабление синтаксико-морфологических связей в предложении ведет к независимости от глагола некоторых словоформ или групп слов с обстоятельственным значением); 2) усиливающейся с течением времени тенденции к адвербиализации предложно-падежных групп слов; 3) внутренней перестройки системы (усилении позиций наиболее «чистых» отадъективных наречий на -о, -е и утрате наречий на -ь, -ѣ); 4) семантических процессах некоторых наречий (деэтимологизация).

В принципе, можно сказать, что Я. А. Спринчак затронул в своей работе центральные пункты сложения наречий в русском языке, предложив некоторые исследовательские рамки и критерии для осмысления и описания наречий с системных позиций. В этом смысле Я. А. Спринчака можно назвать одним из пионеров разработки данной темы в русском языкознании. Примерно в те же годы глубокое, масштабное изучение отадъективных и отсубстантивных наречий предприняла Е. И. Янович (*Наречие в истории русского языка: Генезис и функционирование основных морфологических типов производных наречий*. Минск, 1978), спустя десятилетие (на материале картотеки *Словаря русского языка XI–XVII вв.* и отчасти картотеки *Словаря русского языка XVIII в.*) – Н. В. Чурмаева (*История наречий в русском языке*. М., 1989).

Конечно, не все затронутые в статье Я. А. Спринчака темы освещены равномерно, с одинаковой полнотой, некоторые языковые факты требуют уточнений (например, слово *достоверный* и наречие *достоверно* являются, скорее всего, калькой с греческого, новая семантика прилагательного *пóшлый* ‘безвкусный, банальный’ и наречия *пóшло* – поздней калькой с французского *plat*, хотя допустимо и польское влияние, как полагает автор), примеры из современного русского языка немногочисленны.

При подготовке статьи к печати публикаторы сочли возможным опустить один из разделов статьи, посвященный степени сравнения наречий, поскольку он практически не содержит наблюдений исторического характера. Кроме того, в статье Я. А. Спринчака не вполне последовательно дается внутренняя рубрикация материала. Для облегчения восприятия материала публикаторы ввели рубрики для некоторых разделов статьи, выделив их знаком < >.

А. В. Зеленин, Д. В. Руднев (Тамперский ун-т, Финляндия)

ЗМІСТ

Апоненко И. Н. Онимное пространство сказок А. С. Пушкина «Жених» и А. М. Ремизова «Ночь тёмная».....	3
Бердник Л. В. Специфика типов отношения слагаемых смысла в рамках производных наименований на = <i>top</i> /(<i>t</i>) <i>or</i> / <i>er</i> (внутриязыковой и межъязыковой аспекты).....	10
Ваняркин В. М. Типология текстов оценочного типа и их параметральные характеристики (на материале жанра фельетона) ...	17
Высоцкая Т. Н. Общая характеристика основных способов номинации горнотехнических артефактов.....	26
Дуброва О. М. Інтерпретація перелічення як лексеми і стилістичного прийому	32
Кіркоська І. С. Особливості відтворення предикативної структури речення в системі мови на матеріалі французької та української мов (порівняльний аспект).....	42
Куварова Е. К. Эмоциональный и эстетический потенциал вокативов в письмах И. А. Бунина.....	51
Липина В. И., Дашенко А. В. Лингвоэстетические параметры образа дикого гуся в классической китайской поэзии.....	59
Меньшиков И. И. Опыт построения системы дифференциальных признаков предложения как синтаксической единицы	65
Ranchenko Olena Alphabet in word play and its translation.....	74
Писаренко Н. Д. Семантика латиномовних поезій Г. С. Сковороди	80
Пристайко Т. С. Реализация семантического потенциала глаголов <i>обуть/обуться</i> в языке Интернета.....	89
Прутчикова В. В. Паремія як когнітивна модель для репрезентації колективних знань	103
Романченко А. П. Елітарна мовна особистість в епістолярному та щоденниковому дискурсах: аспекти дослідження.....	111
Suima Irina Creation and functioning of the responsive sentences within the dialogical speech under the influence of linguistic and extralinguistic sentences	120
Черник О. О. Синтаксичні та композиційні особливості афоризмів Дена Брауна (на матеріалі циклу романів про професора Ленгдона).....	127
Штатная Е. И. Заголовок и референтная структура текста.....	137
Спринчак Я. А. Из истории наречий, образованных от имен прилагательных	145

CONTENTS

Aponenko I. N. The onym space of the tales by A. S. Pushkin «The groom» and A. M. Remizov «The dark night»	3
Berdnyk L. V. The relation specifics of the semantic components within the complex integrity of the derived word ending in =top/=t)or/er (intra- and interlanguage aspects)	10
Vaniarkin V. M. Typology of the appraisive type texts and their parametric characteristics (a case study of feuilleton genre).....	17
Vysotska T. N. General characteristics of mining technical artifacts' basic namination types	26
Dubrova O. M. Interpretation of enumeration as a lexeme and a stylistic technique.....	32
Kirkovska I. S. Peculiarities of reproducing the predicative sentence structure in the system of language based on the material of the french and ukrainian languages (comparative aspect).....	42
Kuvarova Ye. K. Emotional and aesthetic potential of vocatives in the letters of I. A. Bunin	51
Lipina V. I., Dashchenko H. V. Linguistic and aesthetic aspects of the image of goose in chinese classical poetry.....	59
Menshikov I. M. Experience of creation of system of differential features of the sentence as a syntactic unit.....	65
Panchenko O. I. Alphabet in word play and its translation	74
Pysarenko N. D. The semantics of latinoylache poetries of G. Scovoroda.....	80
Prystaiko T. S. Implementation of semantic potential of <i>обуть/обуться</i> verbs in weblish	89
Prutchykova V. V. Proverb as a cognitive model for the collective knowledge representation	103
Romanchenko A. P. Elite language personality in epistolary and diary discourses: aspects of research	111
Suima I. P. Creation and functioning of the responsive sentences within the dialogical speech under the influence of linguistic and extralinguistic sentences	120
Chernyk O. O. Syntactic and compositional features of Dan Brown's aphorisms (on the material of Robert Langdon book series).....	127
Shtatnaja Ye. I. Headline and reference structure of the text.....	137
Sprinchak Ja. A. From the history of adverbs formed from adjectives.....	145

Наукове видання

**ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОГО І СЛОВ'ЯНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА
ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕГО И СЛАВЯНСКОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ
PROBLEMS OF GENERAL AND SLAVIC LINGUISTICS**

Заснований у 1993 р.

У 2017 р. змінено назву журналу. Стара назва: *Вісник Дніпропетровського університету*.
Серія: *Мовознавство*, ISSN 2312-2919 (Print) (<http://movoznavstvo.com.ua>)

Часопис виходить 2 рази на рік.

Вимоги до змісту та оформлення статей, що подаються до редакції наукового часопису «Проблеми загального і слов'янського мовознавства» для опублікування, розміщено на веб-сайті: pgsl-journal.com

Журнал виходить 2 рази в год.

Требования к содержанию и оформлению статей, подаваемых в редакцию научного журнала «Проблемы общего и славянского языкознания» для опубликования, размещены на веб-сайте: pgsl-journal.com

The journal is published twice a year.

Requirements for the content and design of articles, which are submitted to the editorial office of the scientific journal «Problems of Common and Slavonic Linguistics» for publication, are posted on the website: pgsl-journal.com

---

Українською, російською, англійською мовами

Свідоцтво державної перереєстрації серія КВ 23083-12923 ПР від 28.12.2017 р.

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань, в яких можуть друкуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (РНД) у галузі філологічних наук, відповідно до наказу МОН України № 261 від 06.03.2015 р. (із змінами від 04.04.2018 р., № 326).

*Вісник зареєстрований у Міжнародних наукометричних базах:
Google Scholar, National Library of Ukraine Vernadsky*

Рекомендовано до друку на вченій раді Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (протокол № 6 від 21.12.2017)

Коректор О. М. Гордієнко
Оригінал-макет В. В. Спіріна
Дизайн обкладинки І. Д. Кольцової

Підписано до друку 16.07.2018 р. Формат 70x108 ¹/₁₆. Папір офсетний.
Друк плоский. Ум. друк. арк. 14. Тираж 50 пр. Зам. № 162.

ПП «Ліра ЛТД», вул. Погребняка, 25, м. Дніпро, 49107.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
серія ДК № 6042 від 26.02.2018 р. Фактична адреса: вул. Наукова, 5